Друкуецца пры фінансавай дапамозе Фундацыі
імя Пётры Крэчэўскага
Published with the financial support of the Krečeŭski Foundation, Inc.

ADDRESS: ZAPISY, 230 Springfield Avenue, Rutherford, N.J. 07070, U.S.A.
Price per copy — $20.00 Цана: 20 даляраў

УВАГА: Першыя 6 кніжак ЗАПІСАЎ былі выдадзеныя ў гадох 1952 — 1954 у Нью Ёрку ; пяць далейшых у гадох 1962 — 1970 друкаваліся ў Мюнхэне, Нямеччына. Ад кнігі 12-е ЗАПІСЫ друкуюцца ізноў у Нью Ёрку.
NOTE: This volume is a continuation of the ZAPISY series which began its publication in 1952. Volumes 1-6 were published in 1952-54 in New York; the following 5 volumes [1-5] were printed in 1962-1970 in Munich, Germany. Beginning with vol. 12[1974] the ZAPISY have been published in New York, U.S.A.

Printing and computerized typesetting: by Nikolas Prusky

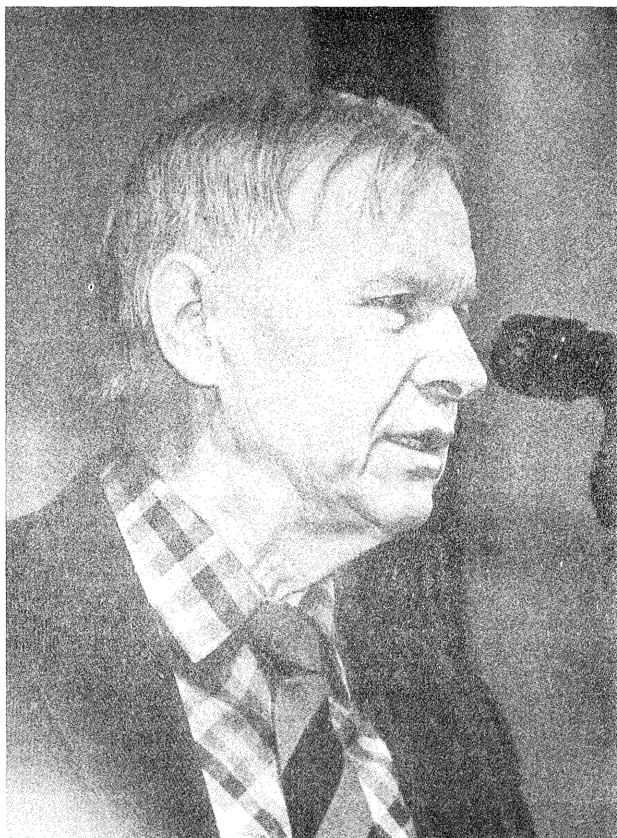
This volume of

Zapisy

is dedicated to

the seventieth birthday of

VASIL BYKAŬ

Introductory Word

This volume of Zapisy/Transactions is dedicated to Vasil Bykaŭ, the conscience of the Belarusian people and arguably the most gifted of contemporary writers in the Commonwealth of Independent States.

Czech critic, Vaclav Žydlicky, has said that Bykaŭ "represents war through the dialectics of the human soul." And historian Jan Zaprudnik calles Bykaŭ Belarus's "foremost novelist and outspoken critic of the status quo."

Bykaŭ's writing career began in part because of his deep dissatisfaction with what had been written about World War II. His oeuvre is concerned with analyzing morality when set against the brutality of war. He explores the conflict between goals and the price to be paid in terms of human lives and suffering. He questions what is reasonable and what is not in this existential equation. His value system rests on a profound humanism, lying beyond national loyalties and ideological antagonisms.

But Bykaŭ has not merely written about the demands of conscience. He has practiced that difficult craft. He spoke out courageously at a closed session of the Fifth Congress of Belarusian Writers in 1966, at considerable personal peril. He is that rare twentieth-century being — a person possessed of uncompromising belief in moral absolutes.

Subtle in technique and psychological sensitivity, he has not been consistently well served by translators who have frequently homogenized his writing, by removing specifically Belarusian elements and softening the harshness of his realism.

Bykaŭ has written with arresting philosophical depth about national traits and the relationship of political beliefs to a nation's history. Critics have lauded the rich texture of his characterizations, his capacity to focus on telling detail, and the moral profundity of his canon.

The Editorial Board of Zapisy/Transactions extends warm congratulations to **Vasil Bykaŭ** on his seventieth birthday and wishes him šmat hadoŭ!

Thomas E. Bird

Перапішчык
мастак: Барыс Лалыка

Пераклад
Натальлі Арсеньневай

ПЕСЬНЯ ПРА ЗУБРА
Міколы Гусавяніна

I

Будучы ў Рыме, зь вялізным натоўпам паспалу,
Бачыў аднойчы я гульні, што ўсе з захапленьнем віталі:
Жорсткую бойку быкоў, гледачам на пацеху.
Лётныя стрэлаў раі ды бліскучыя дзіды
Ранілі целы жывёлаў і боль ім чынілі нясьцерпны,
Аж вар'явалі ахвяры, іх лютасьць, як пена ўскіпала...
Тут вось, пакуль я глядзеў на быкоў ашалелых,
Спуджаных болем ды пляскам далоняў з трыбунаў,
З нашых сказаў хтось: “Зусім як на ловах зубровых!”
Я пагадзіўся, і ўсьлед, тутка-ж пачаў успаміны
Ходаньняў, дзіўна падобных, із волатам-зьверам.
Як у той прыказцы, мне-ж мой язык і пашкодзіў:
Усьлед атрымаў я загад без адмовы й адкладу
Выліць у верш мой спамін пра зубровыя ловы.
Бачыце, я — між паэтаў прыпадкам выбраны —
Песьню складаю аб нашым зьвяры невядомым,
Дзівам зь вякоў захаваным пад зоркай паўночнай...
Ён, што абвешчаны ў сьвеце крывавым забойцам,
Часта ў мяне выклікаў смак жуды ці агіды,
Мне так нясвомы, і сорам прызнацца, што скуру
Часам уцёкамі я ратаваў, ажно людзі
Ўсьлед мне плявалі, бо ў нас баязьліўцаў ня любяць.
Тут, з ганаровым заданьнем, ды большаю мо небясьпекай,
Змушаны буду я выявіць зручнасьць са зброяй
Гэтак нязвычнай руцэ, муштраванай на луку.
Ўзяў, дрыжучы, я пяро і баюся пад гэтым цяжарам

Ці мо палегчы, няўдольнасьць засьветчыўшы гэтым,
Ці можа дзёрскасьцяй страх патаптаць і скарыцца
Волі вялікага мужа, каму забавязаны ўсім я.
З гэтаю думкаю буджу я крыніцу натхненьня:
Рынь і паймкні жыцьцядайнай вадою айчыны,
Піць дай пасеву майму на некраненым полі!
Бо-ж на зямлі Італьянскай, даўней нам нязнанай,
Мне загадалі тварыць маю песьню, — з пакорай
Я пагадзіўся і вось — пільна ўзяўся за працу,
Нат без надзеі, што ўсё будзе ў ёй дасканалым.
Ўсё-ж запытацца хачу я, і болей нічога,
Як, чытачу мой, даць рады зь пяром няслухмяным?
Ведаў дасюль я-ж адно лёт апераных стрэлаў,
З гэтых бачын устае уваччу вобраз бою,
Сутычкі сьмяротныя, рой дзідаў імклівых, гудлівых...
З лукам мне радзіць лягчэй, а табе — ізь пяром наравістым.
Роўнымі быць мо маглі-б мы з табой у майстэрстве.
Што-ж, як ня ўсё мне ўдасца, дык права за вамі:
Рвеце бязьлітасна сказ чужаземца-няўмекі:
Ёсьць падабенства ў пяра і стралы — у абодвух
Роўныя джалы й калі іх напоіш атрутай,
Ранкі даволі малой, каб паранены зьгінуў.
Вейкі стулю й быццам бачу іх стойбішча знову:
Ельнік правечны і ён, паміж елкаў схаваны.
Грозны, пануры, як бор, як бароў небясьпека.
А зараве, зарыкае — і ў верш уварвецца
Рэхам раскоцістым гром, — вось і гармонія песьні.
Хай яна поўніць радкі, аж прыгледземся пільна

2

Пушчаў далёкай Літвы тут нязнанаму дзіву.
Целам сваім маналітным ён гэткі вялізны,
Што, калі з ранай сьмяротнай падзе на калены й сканае,
Трох паляўнічых маглі-б сесьці на йлбе між рагамі.
А параўнаць паспытацца ягоную шыю ці пысу —
Дык параўнаньняў, баюся, такіх і ня знойдзеш.
Жмут барады рыжым вехцем тырчыць з гарлавіны,
Поўныя злосьці застыглай і полымя вочы,
Грыва калматая з плечаў магутных спадае,

Лоб і грудзіну й калены цалком накрывае.
Возьмем калі-ж параўноўваць малое зь вялікім
Ды як падыйдзе мясцовае ў нас параўнаньне, —
Гэта казёл барадаты з распасьвеным целам.
Вось ён які, наш бізон, што ў нас зубрам завецца!
Поўсьці прысмажанай ён, чорнай з бурым, як быццам
Водбліск закалкі ад горна мінулых стагодзьдзяў.
Дзіўна, ды ў кнігах пісалі аб ім недакладна,
Я-ж не павінен уявай псаваць тут натуру.
Дзе-ж гэта бачыў хто рожкі ў зубравых храпах?
З выгляду зубар ня праўдзіць свае апісаньні,
Што прыпісаць усю моц намагаліся пысе.
Не, не такі прыгажун мой, бароў нашых слава!
З кнігаў вучыў я славянскіх наш сьвет старавечны,
З граматаў рускіх, пісаных скрозь літарай грэцкай.
Вязь абэцадля народ наш для собскай карысьці
Ўзяў бо у Грэкаў, ды роднае гутаркі гукі
Ў літары ўліўшы чужыя, сабою застаўся.
Кожны-ж народ із глыбокай сваёй даўніною,
Хто-б ён ні быў, а на ім старавечча адбітак...
Ды, як наш зубар, зьвяра мо няма ўжо на сьвеце,
Толькі пад зоркай паўночы іх лёс захаваў нам.
Пліні пакінуў свае апісаньні й зубра, і тура:
"Ў пушчах правечных паўночы вядуцца быкі "– нам ён кажа, –
(Зубрам завуць іх у нас), — старавечныя сьветчаць:
"Створаў дзічэйшых няма, чымся гэты выраслы
Вольна на травах урочышчаў цар над зьвярыма".
Людзі ў роднай зямлі запэўняюць, што ў сьвеце
Слава аб ім не прайшла, што нідзе ён ня знаны.
"Люты, дзікі, да бізона падобны грывасты" —
Пліні нам піша, а больш — вам хто іншы раскажа!"
Ня сумляваюся, будуць папрокі: "Дзівосныя казкі!"
Што-ж, ці адзін ня дасьць веры ў вялізнасьць зьвера...
Хто хваляваньняў у пушчах паўночных ня зьведаў,
Той не паверыць, і хай супярэчыць, бо праўда —
Як ты раскажаш. Спрачацца-ж і дурань патрапіць.

3

Шмат мог сказаць аб зуброх кожны ў нас паляўнічы.
Што-ж да мяне — паляваць я ўжо, хіба, ня буду:
Час хваляваньняў мінуў і жыве толькі памяць
Сумнага сэрца... Вяртаюся думкай туды я,
Ўдзень і ўначы пасткі памяці зноў расстаўляю,
Сочачы пільна за кожным каштоўным імгненьнем,
Згубленым некалі, сяньня-ж, нажаль, незваротным.
Што з тых спамінаў! Вярнуць даўніну немагчыма.
Гонішся сьледам за згубленым часам, сьмяротны,
І не здагоніш — забіты... Няхай сабе й гіне,
Часу бурліваму волі сваёй не накінеш...
Што-ж я чакаю? Пара ўжо за працу мне брацца.
Вусьцішна ўсё-ткі: начытчыкаў чым ты задзівіш?
Зьведалі ўсё яны, столькі згарнулі бачынаў!
Хай сабе праўдзяць па кнігах, які зь сябе зубар,
Але ды будзе вядомы й мой ім дадатак:
Тайніцу крыюць бары й напішу я пра справы,
Што не знайсьці вам ні ў кнігах, ні ў граматах даўных.
Нават і Паўлюс Дыякан, у Дзеяньнях тых Лянгабардзкіх,
Нам аб памерах зубровага цела ня кажа,
Піша адно, што на скуры забітага зьвера
Спалі — там дзесьці — пятнаццаць ажно паляўнічых!
Не захапляўся ніколі ні скураю я, ні рагамі,
Як разьбіралі на ловах у пушчы здабычу...
Я паляўнічыя сьцежкі разьведаў з маленства,
Зьведаў цяжары жыцьця, яго працу й турботы,
Собіла-ж мне бо — із Рэчы пасполітай родам —
Край мой гушчарны, ня ў прыклад паэтам даўнейшым,
Крокам наважным з канца ў канец перамераць.
Змалку вучыўся я ў бацькі майго — зьвералоўцы —
Сьцішнай хадою прасочваць лясныя гушчары,
Зоркасьцяй вока у логаве зьвера высочваць...
Кемлівасьць, нюх — паляваньне бязь іх гэта кпіны:
Ступіш із ветрам, а зьвер ужо счуяў, схаваўся.
Колькі-ж ён поту сагнаў зь мяне ўзімку, у сьцюжу,
Дзіды з пляча прымушаючы кідаць з разгону!

Колькі я сконаў зьлічыў, зграй браханьня начуўся
Дзіцем яшчэ, брыдучы сьледам лоўчага-бацькі!
Сьцяміў усё: скуль выходзіць мядзьведзь із сям'ёю,
Як і калі йдзе вяпрук на папас у дуброву,
Пасткі як трэба стаўляць на ласёў палахлівых,
Каб як пятлі не заўважыў і ў сетку ускочыў.
Бачыў і чуў, як ад стрэлаў трымцела паветра,
Цяжка, з бурчаньнем на сьнег асядала здабыча,
Бачыў, як коньнік мільгае ў гушчары, як пырскі
Зыркай крыві і яго й гурбы сьнегу чырвеняць.
Вось-жа-ж у гэткіх прыгодах у нашай старонцы
Часта быў зь іншымі роўны я ў справах лавецкіх:
Рэкі лясныя, Дняпра паўнаводнага стрыжань
Конна з буланым адольваў у гоне за зьверам.
Што-ж, прызнаюся: ахвотна ў баку-б я застаўся,
Ды адставаць ад сяброў у нас ганьбай лічылі.
Колькі нягод паспытаць давялося мне ў пушчах літоўскіх,
А без хвальбы гавару, быў я і спрытны і лоўкі.
Творчасьць ляснога майстэрства, мой плод недасьпелы,
Ты, чытачу мой, сарві з кроны ягонай нястройнай.
Мэта мая — цябе ўзяць на прыроды улоньне,
Зь ёй пазнаёміць, і з норавам дзікага зьвера.

4

Хай хіжаком не раўня, ўсіх іх наш зубар люцейшы,
Але людзей не кране, як яго не зачэпяць:
Толькі няспынна глядзіць, рух найменшы цікуе,
Пільна на варце стаіць і сябе, і сямейкі.
Створаў сьмялейшых няма ў гушчарох нашых родных.
Бачыш часьценька — пасецца спакойна, а вочы
Сочаць усё, касавурацца ўправа і ўлева.
Ты аж замёр, зьвералоўца, ты шчэз між кустамі,
Дзе там! Ён бачыць! Міргнеш — і прыкмеціць адразу!
Шоргат слабенькі, няўзнак трэсьне сучок пад нагою, —
Вушы свае нашатырыць, уміг страпянецца!
Калі не зазьзяе твой меч і ня бліскае дзіда,
Сьмела мінай у яго на ваччу — не зачэпіць,

Толькі ўтаропіцца тупа й стаіць нярухома,
Вокам праводзіць цябе, аж пакуль не схаваўся.
Розна бывала... Здаралася зь ім сутыкнуцца:
Спыніць ходу, гляне скоса — і болей нічога.
Але як собіць на самку зь цялём напароцца,
Ледзь зварухнешся, ухопіш за зброю з гарачкі, —
Ўвомірг разьярыцца й бор агалосіць рыканьнем,
Знакам шалёнага гневу: як сьмееш трывожыць!
Ды як адбой ты заб'еш і прабуеш уцёкаў,
Выйдзеш зь бяды непамяты, ўздагон ён ня рыне!
Люба сачыць зубранят: скачуць, малеча, дурэюць,
Маці й падлеткаў сваёй жвавай гульнёю лякаюць.
Зубар — ён кемлівы зьвер, хай сабе вось і цяляты:
Зь першага кроку ва ўсім маці яны пераймаюць,
Бегаюць сьледам, заўжды пасьвяцца побач старэйшых,
Скачуць праз выкратні, пні, дробныя рожкі прабуюць,
Як напаткаюць зьвера, зглядзяць карча ў бураломе,
І — у гульні й барацьбе — целы з маленства гартуюць.
Бо-ж і спачыну, як трэ, хіба ніколі ня знаюць.
Хай волат наш трывалкі, намаганьняў вялікіх
Зьверу каштуе пыніць сваё ймкненьне да руху.
Ўсьцешна глядзець, як ляціць ён у бегу імклівым
Рэдкім узьлесьсем або балацянай сьцяжынай,
Зь месца ірве, як падкінены нечаю прашчай,
І у імгненьне, ўсё цела назад павярнуўшы,
Ловіць нагамі памёт, што яшчэ ў паветры,
Ды зазьбівае яго, каб сьлядоў не пакінуць.
Але нічым не зраўнаць гэтак частыя ў статку
Бойкі быкоў за саміцаў у гульнях бяскроўных.
Сьвята Вэнэры спраўляюць зубры ў лістападзе
Кожнае восені, часта вясельлі трываюць
Тыдзень ці больш. І у часе такой насалоды
Чуецца толькі, як скрозь, заклікальна й пяшчотна
Пушча рыкае, а ў подыху кволым паветра
Лістам трапёткім шасьцяць векавыя дубровы...
Хто гэта бачыў і чуў — будзе сьветчыць напэўна:
Музыка нашых лясоў саладзей, чымся лера,
З поклічам ейным ня ў лік нат грымотныя трубы,

Хорам-жа-ж гукаў лясных строга й стройна кіруе
Голас нястрымнай крыві, мне за ўсё наймілейшы!
Як доўга зубар жыве, не скажу, бо ня знаю,
Хто-ж вядзе ўлік даўгавечнасьці гэткага зьвера?
Пішуць аднак, быццам недзе, памечаны ў статку
Быў правадыр двухсотгодні, прыкметны із грывы
Чорнай, як ноч, зь сівізною бялявай на чолцы.
Гэткай прыкметаю нібы назвалі ўвесь статак.
Калі паданьні даўнейшыя праўдзяць дакладна,
Вока згубіў у сутычцы ён, быў аднавокі.
Гэта магчыма. Ці-ж з правам сумлеўным — бо дужы —
Бой ці адзін пачынае, а спрэчкі прычына
Аж праз гады толькі робіцца яснай, хай шрамаў
Уладалюбы ня могуць пазбыцца да скону...
Я не скажу й колькі год, няпрызнаны, у статку
Зубар той жыў, але ў гэных народных паданьнях
Ёсьць напаміны занадта ўжо доўгага часу:
Выдумкай погалас часта вушам дагаджае.
Я-ж тутка права ня маю пісаць, што ня знаю:
Тым, для каго я пішу, да душы толькі праўда.

5

Шлях, мой чытач, быў намечаны загадзя намі.
Шлях у лясы, што хінуцца пад подыхам ветру,
На лугавіны расьцьвілыя, дзе на прывольлі
Мірна пасуцца зьвяры, карыстаючы з права.
Стойбішча дружна бароняць зубры, і старожа
Пільна глядзіць, каб у статку быў добры парадак.
Дужы зь нядужым уладай дзяліцца ня будзе,
Моц бо й дазнаньне — адны могуць даць панаваньне.
Ўсюды, у статку зубровым, загоне, дарозе,
Пэўне-ж, адольвае ў бойцы сьмяротнай дужэйшы
І бяз трывогаў ні ймгненьня ў барох ня мінае.
Смыль панаваньня злабу скрозь крывавую родзіць,
Кожны таму паядынак, а кончыцца сьмерцяй.
Той, хто слабога пабіў, дастае ўзнагароду,

Ну, а пабіты, калі не сканаў, невясёлы
Разам із жонкай са статку ідуць у выгнаньне.
Зубар, што статак пакінуў, адгэтуль баіцца
Нават рагаціны, ў статку-ж заўжды быў спакойны.
Часам ня грэбуюць статкі й самотнікам-зубрам,
Гэткіх прыймаюць чароды блізу без замінкі.
Калі-ж у бойцы лясной памірае сужонак,
Вернасьць сяброў нечаканая сьмерць парушае:
Ўдоваў выгнаных узноўкі у статак прыймаюць.
Княжы наказ, што бароніць і маці, і нашчадзь,
Множыць тым самым багацьце ды скарбы краіны.

6

Знае народ, што лясы нашы — скарб неацэнны,
Ён не зьмяняе яго нат на золата. Морам
Чэргі чужых караблёў па яго да нас цягнуць,
Дзівы вязуць нам багатых заморскіх тавараў.
Шчодрая вільгаць з прыродных у лесе жаролаў
Цёплым дажджом палівае ўраджайныя нівы,
Рэкі у сьвет спрытна лес наш сплаўляюць плытамі,
Што, як масты, заляглі паміж землямі княства.
Глебы багатыя працы цяжкое ня просяць,
Толькі ў жніво скрозь пярэсьцяцца жнеямі нівы, —
Статкі ў суцэньню узьлесьсяў пасуцца на волі,
А у лугох — табуны скакуноў хутканогіх.
Дар нашых ніваў, лясоў прадаем мы за мора
Іншым краём і, няхай мы раўня па багацьці,
Цэнім заморскае менш, чымся родныя пушчы.
Княства Вялікае нашае — край дабрадзейны,
Больш, чым красу ў сваім моры зялёным хавае.
Ён — і складніца жывіцы й смалы карабельнай,
Скуркаў куніцы, і мёду, і воску й дзічыны.
Так што чужынцы-купцы трасянуць калітою
Могуць цяжкой, ня скупіцца на торжышчах нашых.
Знойдуць усё: і сасну карабельную й дубу
Стырты й драніцу на дахі чужым багацеям
Тамка, дзе лесу няма. Нашы пушчы на дзіва

Борзда растуць. Не знайсьці гэткіх волатаў-соснаў
Пэўне нідзе. Шчодра нас надарыла прырода!
Водарацъ пахамі краскаў лясныя узьлесьсі —
Месца ўлюбёнае вёскаў на гульні ды йгрышчы,
Бортнікі нашыя дзюплі дзяўбуць у камлішчах
Дрэваў старых і ўжо маюць вульлі неўзабаве.
Вёснамі — птушкі лясной не палічыш у пушчы,
Б'юць яе стрэламі ў нас, а часамі й мушкетам
Тых пявуноў, аб якіх яшчэ Пліні нам піша,
Ў пушчы бязь ліку. У нас тут іх клічуць глушцамі.
Птушка важкая, вагою гуся перавысіць,
Пах асаблівы глушцоваму мясу ўласьцівы.
Большай уцехі нямаш, чымся бачыць, як певень,
Трапна падбіты, падскочыць... і падае долу!
Зь цягі нясе паляўнічы дзьве нібы здабычы:
Страву для цела, адлі і спажыву для духу.
Дзе ні паткнешся — майструюць ці сеткі, ці пасткі:
Гэтай ня зловіш — у гэную трапіць дзічына.
Лесу закон скрозь адзін для здабытчыка-лоўцы!
Гэткім прырода наш край надарыла багацьцем,
Што лішкі тутка даюць нам свабоду здабычы:
Ёсьць у ашчадных удосьць і птушыны і зьвера,
Процьма марнуецца. Бачыў я сам нерастоўі
Поўныя дохлае рыбы, што сетку мінула.
Горш із даглядам: дзічэюць сады год па годзе,
Збожжа ня родзіць на нівах, нязжатых улетку...
Наша айчына — краіна загадкаў і дзіваў!
Можа так Бог загадаў, каб усё было вольна,
Мо з чараўнічае моцы расьце ўсё, каб зьгінуць?
Часта з трывогаю думаеш: чым растлумачыць
Сілу, што свомая зёлам паўночным ды словам,
Песьняў уплывам магутным? І часам здаецца
Гэта ўсё казкаю мне чараўніцы Мэдэі...
Словы мае найшчырэйшая праўда. Я знаю,
Жорстка карае Хрыстовая вера паганых,
Тайна зьвязаных із моцамі зла чарадзеяў.
Як іх даюць, з памагатымі, на катаваньне!
Хопіць таго, каб пайшлі пагалоскі ў народзе:

“Ён, бач, вядзьмяр і ціхцом із нячыстым вядзецца!”
Схопяць у міг бедалагу, павяжуць і рукі, і ногі
Й кінуць з высокага берагу ў вір галавою!
Бачаць, што топіцца, — што-ж, вінавайца — бязьвінны,
А як ня топіцца, лічаць, што вінны напэўна!
Гэткія кары ці раз назіраў я: ў прадоньні
Б’ецца ахвяра зьвязаная з хваляй, прабуе
Рынуць у вір з галавою, а натаўпы прагна
Ходаньне гэтае сочаць, клянуць, гарлапаняць!
Бачачы гэткае, я камянеў ад уразы
Мрсьцілася, быццам вада — не вада, як заўсёды.
Суне вось хваля, здаецца — канцы... праглынула...
Не, не кранула, ўцякае... жыве йшчэ ахвяра!
Справядлівейшы агонь: і чарадзея, і ведзьму
Ён пажарэ ўсё адно, як агідных зладзеяў...
Мо што да словаў маіх вы займелі сумлевы?
Верце! Ў Ліцьве адбываецца гэткае яўна.
Я толькі праўды трымаюся, хай, як вядома,
Нат у звычайныя выдумкі, бабскія казкі,
Верыць гатовыя часта й разумныя людзі.
Кіньма-жа-ж казкамі трызьніць, спрабуем цяжару
Трошкі лягчэйшага: знойдзем бароў насалоду.
Шчодра табе, чалавеча, адкрыла прырода
Сьвету прывабнасьць, а дзе-ж твая будзе падзяка?
Першапачатная гожасьць і траваў і дрэваў,
Статкі лясной зьвярыны, баравая дзічына, —
Ўсё захапляе а цешыць мужоў добрародных,
Пасьля паходаў прыбылых увосені ў пушчу
Папаляваць, адпачыць ад вайсковых цяжараў.
Праца й спачын тут — найлепшая страва для духа,
Цела гартуе яна і старэчую немач
Аж на даўгія гады адганяе і гэтым
Спраўнасьць захоўвае й век падаўжае сьмяротным.
Гэта дазнаньнем пацьверджана: сунецца старасьць,
Цела-ж здаровае, слых няпрыглушаны, вуха
Ловіць найменшыя шэляхі, добрае й вока
Мэту бясьхібна здалёку ужо прыкмячае.
Практыкай лепшай для вока ці лекам для вуха

Ловы лічу я ізь іхнай няспыннай старожай.
Вуха і зрок — памагатыя нам у прыгодзе,
Калі, прыкмеціўшы лоўчага, зубар злаўчыцца,
Каб вас адолець, ня спрытам, дык моцай сваёю.
Ён, што з прыроды напорысты, кемлівы, грозны,
Ўзагрудкі пойдзе й нічога ўжо вас не ўратуе...
Зжыўшыся зь лесам, дасьветчыўшы сам усё гэта,
Я ўваскрашаю так вобраз праўдзівы, і знаю,
Што для каго — гэта праўда, а хто ня дасьць веры.
Хай будзе й гэтак... Я песьню на суд справядлівы
Гэтта стаўляю. Няхай яе згодна із правам
Тыя асудзяць, што працаю сталай у Музы
Ўменьне займеў лепш цаніць і пісаць, чымся тутка
Сам я, і ў часе кароткім, і сьпехам, накідаў.

7

Вецер падзьмуў і залівісты брэх у гушчарах
Чутны мацней. Колькі шчырае жарсьці ў нас будзяць
Водгукі ловаў! Як сэрца трапеча, пачуўшы
Шум у вяршалінах дрэваў! Плыве ён, як хваля,
Раз — ападае, раз — зноўкі узносіць у неба.
Злое рыканьне чуваць, нечы віск... Што за ліха?
Гэта ўзьнялі мядзьведзя у бярлозе, ці хтосьці
Раніў стралой вяпрука... Не пабачыў — ня скажаш,
Як атрыманыя раны й магутнага зубра
Могуць разьюшыць, і зьвер, вар'яцеючы, глуха
Ровам гушчары ўстрасае, разьзявіўшы ляпу.
Гнеў у вар'ята яго абярнуў, ён — жахлівы!
Зрок, спадылба, злосна кідае іскры наўкола!
Аж камянееш з жуды, калі горлам прадонным
Хрыпла рыкаючы, гойсае ён паміж дрэваў,
Хочачы растрыбушыць вас — страшэнная зьява!
Варта яму аказацца — й турботаў бязь ліку
Ўраз у цябе: і трывога, і жуда, і наважнасьць!
Ці-ж апануеш ты ўсё гэта ў буры пачуцьцяў,
Ці зразумее цябе, хто іх сам не дасьветчыў!
Праца нялёгкая ў нас, ды ці хто параўнае

Нашыя клопаты з важкай бядою айчыны?
Як тутка лекі знайсьці, яе немачы сходаць?
Думкі, адлі, павяртаюць да ўдачаў лавецкіх,
Больш бо здароўя для цела у іх, чымся ў леках.
Кожны сьпяшаецца справамі ловаў заняцца,
Сьцегны свае натаміць нясупыннай хадою.
Як-жа-ж у змрочных барох гэткай працы цурацца,
Злую нуду ня гнаць прочкі здаровай разьмінкай?
Выкпіўшы ўсіх эскуляпаў, лавец гэтым самым
Чуе сябе юнаком, дай, нарэшце, мікстуры
Сродак у нас не адзіны, аж чэрава пухне
Й вусьцішна нават, што лопне ад зельля зьнячэўку!
Сівер паўночны — драбніца для моцнага духам,
Лоўца зацяты дасьць рады й турбоце й нягодам.
Непераборлівы, нат і бяз ласых прысмакаў
Ён і здаровы й пад'еўшы, аж думаеш часам
Ці не аддаць перавагі жыцьцю зьвералоўцы?
Часу нястача пыніць мне гэтта развагі,
Ўсёткі апіс паляваньня на грознага зьвера
Я папярэджу паданьнем народу паўночнага краю:
Зубар — змагар, браць яго трэба ўзагрудкі, сілай,
Не ашуканствам: стралою здалёк, ці мушкетам.
Верацъ спрадвек бо ў народзе: ён пушчу пакіне,
Калі ў сутычцы ўжываеш ня моц ты, а хітрасьць.
Пэўне паданьням старым хай якога народу
Свомае ўсё растлумачваць таёмнаю сілай,
Праўды-ж у казках ня шмат, я лічу, бо каб нават
Гэткае штосьці й было — гэта выпадак толькі.
Я, адкідаючы домыслы, тое пяру давяраю,
Што давялося самому дасьветчыць ці бачыць.
Мне ці-ж баяцца казаць аб трафеях Дыяны
Або аднэй із паплечніцаў ловаў багіні!
Мо прыгадаць тутка трэба і лук Апалёна,
Стрэлы у цёплай крыві пранізанага зьвера!
Ўсе усхваляюць Юпітара або Юнону,
Я-ж паважаю Ісуса і Госпада Бога,
Сэнсу ня бачу у блытаньні праўды із басьняй.
Мецъ я хацеў-бы дазвол, хай сабе і ў скароце,

Праўду ўсім тым расказаць, хто высочвае дзівы
Ды старадаўных памылкаў ману паўтарае.
Праўда — ўнутры. Пэўне Плоцкі наш біскуп Эразмус
Тых не пахваліць, хто Госпада Бога зьніжае.
Ён толькі тое у хорам сьвяты дапушчае,
Што і прыстойна, і ў згодзе із станам сьвятарскім.
Я, служка верны ягоны, вось тутка й прабую
Словы ўжываць, што майму Спадару да спадобы.
Гэта прычына, чаму ў маю песьню трапляе
Штосьці з рэлігіі нашай. Вы ў ёй ня шукайце
Ні асалодаў жыцьцёвых, ані весялосьці —
Лёд і сьнягі закавалі крыніцу натхненьня,
Краскаў нямашка на гэткім няўробленым полі.

8

Ўлетку ў сутычках усобіцаў собскіх па шыю,
Нашыя ратнікі маюць узімку спачынак
І ўзнагароду: зьвярыныя ловы у пушчы.
Ці ня ў Літвы пераняў Марс стары ейны звычай
Нат спачываючы, меч гартаваць на марозе?
Войны й сутычкі! Яны у мяне выклікаюць
Гнеў і пакуты. Адны, год па годзе, сам-на-сам,
Йдзем ваяваць мы за ўсіх, за сьвятое братэрства.
Вораг наш край аблажыў, каб ушчэнт, із карэньнем
Зьнішчыць і нас, і Хрыстовае Імя у краіне.
Злодзей-чужак уварваўся у нашыя межы,
Весьціць нахабна, што йдзе ён ня дзеля здабычы,
З Божым іменьнем адно і ад Божага йменьня
Топіць людзей у крыві ды выпальвае сёлы...
Там, дзе Арда пабыла — скрозь адны папялішчы,
Ды груганьнё і сабакі зьдзічэлыя. Лепей
Тутка-ж сканаць, чымся жыць пад пятой пераможцы
Доляй нявольніка, век пад ярмом і ў пакутах...
Караю Божаю нехрысьцяў нам не спалохаць:
Вера й парадкі чужыя у іх у пагардзе.
Пынячы горды грудзіма сваймі, як заставай,
Мы падупалі, мячы нашы целы пасеклі,

Кроў наша льлецца ракой, пераймаючы поступ
Зграяў варожых, тымчасам — шчыты нашы ў шчэрбах
Скрозь ад няшчадных udараў, бо ворага зброя
Над галавою ня нашай адно, і ахвяры
Нашы па тое адно, каб сябрам даць нагоду
Сілы сабраць ды ўлучыцца у бой із Ардою.
Нашых суседзяў бяда шчэ як сьлед не кранула,
Певень чырвоны іх стрэхаў стральчастых ня кратаў,
Іхнія дні ціхамірна мінаюць і сяньня,
Толькі таму, што наш край палымнее ў пажарах.
Ім — памагчы-б нам, яны-ж выступаюць у згодзе
Шчыльнай з чужынцам у словах і чынах, мяркуюць
Вомірг на нашым загіне узьняцца, пыхліўцы!
Можа шалёныя ўсётакі ўсім, што тут гінуць
Некалі лекі й прапішуць, ды будзе запозна!
Мае хто вочы — пабачыць, а вушы — пачуе:
Недзе грыміць, пяруны ды маланкі ўжо блізка!
Прага захопаў, міні варагоў стараною,
Сьмягнуць калі-ж, хай міжсобку грызуцца зацята!
Хай скрозь насякне зямля іхнай чорнай крывёю —
Нашы сьнягі напіліся ўжо нашай чырвонай!
Смага падбояў для іх-жа самых нарыхтуе
Путы грымлівыя й ім і нашчадкам навечна!
Што наканована — будзе! Гаспод непадкупны:
Прыйдзе і помста і кара на ўсякую погань.
Час ахінуцца, ачуцца! Няхай яшчэ зводдаль
Бура грыміць, але чорная, грозная хмара
Борзда імкне... І нашэсьце — падобнае сьмерці.
Розумам жах небясьпекі, як сам не пабачыў,
Сьцяміць няможна, ды заўтрашні дзень пад пагрозай...
Ты-ж, наш суседзе, адкажаш, калі твае месты
Й сёлы пачнуць разьлягацца і плачам і стогнам,
Каяцца будзеш: дзе-ж нашыя моц і адвага
Гэтта былі? Як маглі мы сваёю ахвотай
Шлях адчыніць пагарджаным усімі паганцам?
Ім, што палон і нялюдзкую долю рыхтуюць
Нам, і суседзям, і нават далёкім народам!
Як-жа-ж маглі мы наклікаць навалу, якое
Хопіць і дзецям, і ўнукам і праўнукам нашым!

9

Што-ж распачаць, наракаць нам? Усё разумеем...
Ціха у пушчы. Няхай-жа-ж пачуецца зноўку
Гусаўца голас аб нашых вялізных жывёлах!
Як меркавалася, пойдзем у нетры лясныя,
Там, згодна правілаў нашых адвечных лавецкіх,
Складзена сьценка із сьцятых таўшчэзазных дрэваў,
Што углыбкі адыходзіць на дзесяць-пятнаццаць
Міляў італьскіх, із мноствам драбнейшых адсекаў.
Тых, што ў сярэдзіну трапяць, сьцяна абкружае,
І бязупынна старожа глядзіць, каб праходы
Былі зачынены й зьвер з агарожы ня выйшаў.
Лёгка увойдзеш, а выйсьці — ня выйдзеш: пілнуюць.
Зьвер патрапляе ў загон безь вялікіх турботаў,
Нат ня прыкмеціць, што выхады ўраз завалілі
Моцнай завалай. На пасьбішчы, быццам, спакойна,
Мы-ж, паляўнічыя, зьвера з загону цікуем.
Ён ужо ў пастцы, і мы паляваць пачынаем.
Страх — нам ніштo, хай навокала скрозь небясьпека:
Сябра дзесь побач, а прыйдзе бяда — і нямашка.
Верны слуга спадару у сутычцы — ня помач,
Клічу ў сумятні ні бацька, ні сын не пачуюць!
Собскую справу сваймі ты бароніш рукамі,
Кон свой трымаеш у іх-жа, а выпусьціш — зьгінеш.
Важыш жыцьцё бо, а сьхібіш — пра літасьць забудзься...
Існасьць загаду ўсім ясная — наступ наперад,
Перамагчы-ж, па магчымасьці, трэба бяскроўна.
Выручыць конь хутканогі, адскочыць ад сьмерці,
Толькі у гэтым ратунак і ў гэтым надзея!
З намі наш князь, ён кідаецца ў гушчу змаганьня:
Хто-ж бы даў послух нясьмелым, пайшоў з баязьліўцам!
Як перад боем з татарамі зброя асілка
Мужнасьць у воях распальвае — знак перамогі,—
Так і на ловах літоўскіх адвага старэйшых
Іхнай удачы у ходаньні й славе ня шкодзіць.
Чую: няўзнак зноў пяро маё з простай дарогі
Гэтта зыйшло, каб табе, война наш Жыгімоньце,

Славу аддаць, прыгадаць дасягненьні у справах
Важных у хаце й важнейшых мо йшчэ паза хатай.
Гэта ня проста, мне ў гэтым ніхто не паможа,
Тут бо, за межамі пушчаў, маўчыць твая слава,
Тутка нялёгка цябе ўсхваляваць, дык дазволю
Ўсё-ж прыгадаць твае ходаньні з ворагам хай-бы...
Нам-бы — ціхога жыцьця, ну, а словаў ніхто не шкадуе.

10

Вось ён стаіць у гушчары, варожыць, што будзе!
Долі чакае... Яго й апяем мы у песьні.
Часта у вершы апісваюць цэлыя статкі,
Мы-ж на адным ім увагу із вамі запынім,
Сілаў ня стане сказаць аб усіх бо, ні часу!
Збаю, але аб адным, што бяды не пачуўшы,
Ў пастцы, ў мяне на ваччу, апынуўся зьнячэўку:
Выхад старожа замкнула і рынулі стрэлы.
Імі увомірг апераны, ён ірвануўся
Й трапіў на дзіды, што лоўцы сыпнулі з засады,
Шыю, бакі пранізалі. Напасьнікаў зрокам
Палячы, волат зароў, разьдзімаючы храпы,
І як віхор закруціўся, падскочыў, паймчаўся.
Коньнікі зь гіканьнем мкнуць наўздагон, пераймаюць,
Тупат да зораў шугае, а зубар, як бура
Йрве праз паляну, наперадзе — сьценка, з разгону
Хоча яе пераскочыць, на жаль, завысока!
Стаў, як укопаны... Як ратавацца? А ў цела
Зноўку убілася з сыканьнем нечая дзіда.
Лютасьць кіпіць, палымнее пагляд і бруіцца
Зыркая кроў із глыбокай гарачае раны...
Дзе-ж варагі: Ён шукае, гатовы змагацца,
Зьмяць іх, раструшыць, і першыя ўдары кіруе
Ў зграю сабак стогалосых, дзярэ, раськідае,
Потым — імкне на людзей із жахлівым рыканьнем.
Людзі — у россып, насьлепа кіруючы коні.
Хрыпам, рыканьнем, галёканьнем поўніцца пушча!
Лоўцам скакаць напраcткі няма сэнсу й надзеі,

Можна адно ратавацца, адскочыўшы набак:
Гнеў і разьбег паўз лаўцоў яго мо перакіне,
Велічы-ж гэткай нялёгка зьвярнуцца у бегу!
Конны ланцуг замыкаецца. Зьвер мітусіцца:
Цяжка разгон паўстрымаць, пачынаючы наступ.
Целам важкім налятае ён бурна, падскокам,
Бачыш — угрэўся, сапе, а калматая грыва
Б'ецца на ветры, і ўвесь ён — нястрымнае ймкненьне!
Доўга яшчэ зьвер із ровам бушуе ў загоне,
Сочыць, на кім-бы памсьціцца, гарачку спатоліць,
Зрок яго люты спаліць вокал мог-бы ўсё чыста
Й прыкладам гэтта праўдзівым пацьверджу я зараз:
Нехта з мушкетам, вядома, ня простага роду,
Стрэліць дазволіў сабе ў зьвярыну, — і пацэліў.
Гольлем схаваны, бач, песьціў дурніца надзею
Выцалець неяк і толькі сачыў із трывогай
Скуль спадзявацца нападу... Зайгралі сабакі:
Блізка напасьнік! Аж, ломячы з трэскам ламачча,
Сьнег раськідаючы, ў хмарах бялявае пары
Зьвер аказаўся зьнянацку, абкружаны зграяй,
І затрымаўся, сабаку адкінуў ды зрокам
Поўным шалёнай злабы утаропіўся ў хвойнік, дзе ў жаху
Бедны стралец здрыгануўся: няйначай, прыкмеціў!
Хай ад яго быў наш зубар даволі далёка,
Страх чалавека уразіў: бядак із мушкетам
Так, як стаяў, і сканаў з аднаго перапуду!
Дзіву даваліся людзі з канцоў баязьліўцы,
Труп небаракі застыглы знайшоўшы назаўтра.
Чулі яны, што забіць можа зрок Базыліска,
Ды вось памёр-жа-ж бяздольны, някранены зьверам
Гэты юнак, баязьлівага нораву й сэрца!
Сам я быў сьветкам здарэньня, яшчэ не забыўся
Нават напісу, што нехта зрабіў на магіле:
"Тут пахаваны Лаўрук, што забіты ня зубрам, —
Выглядам толькі ягоным. Ці-ж лёс вінаваціць?"

11

Бачыў я шмат, ды найбольш мяне ўсё-ж уражалі
Зьвера падскокі — о, гэтая лютасьць дзікая!
А як ня можа знайсьці, што-б скрышыць ці разьдзерці,
Храпы свае разьдзімаючы, ловіць паветра,
Нюхам сваім найтанчэйшым уцягвае пахі!
Ўсё, што жывое, ці мае адзнакі жывога,
Топча, прабуе на рогі узьняць, пакалечыць,
Вінных шукае, хто важыўся раніць асілка.
Скокі ў два-тры дастае неклямягу-ахвяру,
Дзікім рыўком падкідае ўгару, прабівае,
А недабітага, хай гэта конь або коньнік,
Зноўкі на рогі бярэ ды камечыць няшчадна,
Ажно пакуль небараку ушчэнт не раздушыць.
Кроў застывае, як гэткую бачыш расправу:
Стаў конь дыбка, ашалелы, з распораным брухам,
Коньнік завіс у страменьні, крывёю заліты, —
Вось наляцеў, абярнуў абаіх і спад насту
Зь мешанкі кроў адно льлецца цурком неўзабаве.
Як на мярлог медзьвядзя, на дзіка ён найрвецца,
Ўвомірг пайрве, аж шмацьцё разьляціцца па дрэвах!
Часам траплялiся нам і казлы у гушчарах —
Лютага зубра ахвяры на сьцежцы вузенькай.
Тыя, хто бачыў ягоную сілу, мне сьветкі:
Хай ён з разгону з аленьнем зударыцца часам, —
Скрозь адаб'е ўсё нутро — і вантробы, і сэрца
Параськідае вакол па лапчастых ялінах.
Цяжка ўявіць, не пабачыўшы, гэткую зьяву:
Птушкі драпежныя ймкнуць на баёвішча з граем,
Дзёрзка дзяруць на шматкі яшчэ цёплыя часткі
Цела павіслай дзесь высака ў гольлі ахвяры...
Неверагодна, а бачыў: конь, зьліты крывёю,
Б'ецца, канаючы, коньнік-жа ўдоль галавою
Недзе вісіць угары... А бывала й такое:
Ўзьняў ён на рогі каня, але гэтак, што коньнік
Проста зь сядла шугануў на сасну, цалюсенькі!
Прыкладаў стане, ці мала іх ведае пушча,

Лішнія-ж словы зьніжаюць давер да расказу.
Той, хто зубровую лютасьць ня бачыў, няздольны
Сьветчаньням верыць, як прэ ён, раве, ашалелы,
Быццам бурлівая хваля ў часы навальніцы,
Як ад грымотнага рыку страсаецца пушча,
Аж пад нагамі зямля і ўздыхае, і стогне!
Але хай сьцяміць, што помстаю гнеў не спатоліць, —
Будзе храпсьці перарывіста, голаў пахіліць,
І па рагох кроплі сьвежай крыві забруяцца
Проста ў гурбы... Ня знаю, ці знойдуцца словы,
Каб апісаць нам належна жахлівую бойку.
Ён, быццам ветру зудары, і дужы, і спрытны,
Ўвомірг зьмяняецца ў сьмерч, гураган, і, вядома,
Скон будзе доляй таго, каго бура засьпее.
Сьнег палымнее й дыміцца на месцы забойства,
А на кустох ды на дрэў сукох чырванеюць
Рэшткі ахвяры й зусюль крывяжэрныя птушкі
Плоймай лятуць за сваім дабрадзеем рагатым.
Ён-жа-ж, што кінуў быў, зноў падыходзіць,
Ўспора рагамі яе, пераверне, зноў кіне...
Скончыў, забіў, але ўсёткі у смак не памсьціўся:
Цела ў шматох, растаптаныя косьці, ды злосна
Гэтую мешанку пора ды трэ ён рагамі,
Коньнікі-ж зьвера прабуюць узноўкі разьярыць
І ў вабцугі ўзяць: галёкаюць, дзідамі колюць...
Гэта бядой пагражае ці рэдчас, хай кажны
Й спрытны, бо кон падвядзе — і загіне
Нат найспрытнейшы. Найлепш у сядле раўніною
Гнацца з ганьнёю за зьверам, ды іншая справа
Пушчаю ймкнуць, дзе ўсё можа прытрапіцца часам:
Там і калоды гнілыя і выкратні й ямы,
Норы барсучыя, пні, прыхаваныя сьнегам,
Коўзкая лужына — бачыш, і конь спатыкнуўся,
Гольле зламанае, лапы даўгія хваінаў, —
Ўсё гэта пасткі, з каня бо зьляціш, і загінеш:
Зубр не змарудзіць, імгненьне — пайрве на часьціны
Цела бяздушнае й высака ў гольле закіне.
Цудам адважны-ж ад зьвера ўхінецца, адскочыць.

Той налятае узноўкі, ажно і заколе.
Каб апісаць мог я тутка, адкінуўшы дробязь,
Толькі важнейшыя рысы лясное пачвары,
Хто яго ведае, стала-б мне словаў ды часу
І як даўгая была-б мая гэтта паэма!
Судзячы ўсё апісанае, гэтыя ловы
Зь лікам вялізным забітых былі-б мо шаленствам,
Змыцьшто ня лёгка было-б пачынальніку й славай,
Толькі-ж усё гэта мела карэнь у княжэньне
Вітаўта, князя вялікай Літоўскай дзяржавы.
Тымі гадамі, калі моц слабела айчыны,
Трэ было ўздыму, вось князь наш бязьмежныя пушчы
Ў стан баявы й абярнуў, дзе-б нарошчваць сілы.
Часам спакойным, прадбачачы прышлыя войны,
Вояў сваіх рыхтаваў ён на ловах зьвярыных,
Чым прымушаў забываць пра нястачы й нягоды!
Ён — міратворца й баёў заразом пачынальнік,
Будучы князем, сваёю аголенай зброяй
Ставіў запын варагом і блізкім і далёкім.
Нават татарын, схіліўшыся ніцма, слухмяна
Лук свой зламаны яму аддаваў, зразумеўшы,
Што, хай зьбіраў ён калым на прасторах літоўскіх,
Сам-жа-ж агіднай літоўскай здабычай рабіўся.
З тымі лічыўся князь толькі, каго,ўпадабаўшы,
Сам выбіраў, нат Ардой кіраваў, захацеўшы.
Князю і ўсходні сусед слаў лісты з прапановаю згоды,
Хай і з багацьця ды моцы Маскоўскія знаныя землі.
Турак, і той, прысылаў яму часта гасьцінцы
З думкай таёмнай яго задабрыць, ну і помсты
Князя літоўскага нейк ня выклікаць часам, —
Трох, што трымалі ўвесь сьвет у трымценьні ды жаху,
Прад Ліцьвіном пахіляліся моўчкі з пакорай.

12

Слаўнае гэта прызнаньне ня вырасла ў пушчы:
Шырыўся пошчак аб ім і усьцяж і усюдых,
Станам ваяцкім было тады кожнае поле,

Дні супакою — спачынкам між войнаў кароткім.
Конскія ў коле сусьцігі, стральба на дакладнасьць,
Скрозь, дзе ні глянеш — спаборніцтвы, лукаў трымценьне:
Моцы адзнака, і пэўнай рукі, і адвагі.
Лучнік, спакойна пацэліўшы ў клін жураўліны,
Правадыра у крыло патрапляў, не даткнуўшы
Цела птушынага. Ў небе, на дрэве, у хвалях —
Птушка — найлепшая мэта для стрэлаў, і білі
Ў пушчах яе, балатох, а тады ў падарунак
Князю давалі, ад сэрца, не для ўзнагароды.
Ў ловах нястомных жыцьцё — людзі мелі за гонар.
Зь першай парошай чароды лавецкія князя
Зьвера сьціскалі у пушчы і, поўнячы нетры
Гоманам, крыкамі, гналі пад стрэлы ды дзіды.
Спрытна высочваць зьвяра у мярлогу лічылі
Справай штодзённай, а вырыне з логава, густа
Стрэламі ўкрыты ды рыне на сьмелага з рыкам,
Лоўкім ударам падняць яго трэба й асядзе.
Гульні былі й прыямнейшыя — гонкі на спрытнасьць,
Слаўная справа, калі мо за сотняю стадый
Мэта ўсталявалася: конна пакрыўшы адлегласьць,
Перамажы ў хутчыні ды ва ўменьні, спаборнік!
Толькі ў грамадах вось гэткія ўцехі бываюць!
Зь месца імкнуць скакуны чарадой, табунамі,
Ў лёце чуваць адно тупат ды коняў хрыпеньне,
Вось, вось дапялі пярэдніх, зраўняліся ў гоне!
Зрок гаспадарскі злавіўшы, скакун падстаўляе
Пану сьпіну і з налёту ў імгненьне мяняюць
Коньнікі месцы на конях, адно ізьлятаюць
Плоймай птушын калчаны ў пёрх стрэлаў, крыж-на-крыж!
Цёмнаю ночай ізноў выдумляліся гульні,
Дзе пасароміць- бы мог баязьліўца адважны.
Ўсім пераможцам давалі заўжды ўзнагароды,
Ну, а хто сьхібіў, заслужваў і сорам і кпіны.
Часам ішлі аб заклад, што было шмат цяжэйшым:
Рэкі адолець шырокія ўплынь, хай чакаюць
Гушчы чаротаў плаўца, і віры, і глыбіні,
Б'ецца рака белагрываю хваляй у строму,

Рвецца з шаленствам дзікім і драпежным на бераг.
Звычай у коньнікаў быў свае лукі ды стрэлы
Ўкручваць у клунак з адзежай і гэтак сухімі
Потым выносіць на бераг... Вось рынулі коні,
Пырханьне чуеш адно, бачыш вушы ды храпы,
А на стырне, упіліўшыся ў грывы, мільгаюць
Конных галовы. Свабоднаю левай рукою
Кожны грабе, памагае каню выбірацца.
Ўсім нагароды давалі: вышэйшыя — лепшым,
Рэшце-ж, як хто заслужыў. Ня міналі нікога.

13

Выпрабаваныя доляй ня раз і ня двойчы
Воі мастоў ня шукалі, а рэкаў запыны
Перамагалі на конях, сухою выносячы зброю:
Княства для прышлых рыхтуючы войнаў, карысна
Гэтак адным рыхтаваньнем ды працай пратрапіць
Боязі й жахі змагчы, із нястачамі зжыцца.
Князь, ваяўнік найгартоўнейшы, большага шчасьця
Нат не шукаў, чымся ўсьцяж гартаваць сваё войска.
Годнасьцяй першай лічылася ў князя адвага.
Сочачы пільна, знайходзіў ён сам адважнейшых,
І на аглядах адразу й абдорваў шчодра,
А баязьліўцаў, няхай і з багатага роду,
Не шанаваў і была іхнай доляй няслава.
Вось як судзіў ён, суровы, але справядлівы,
Тонкім чуцьцём прыкмячаючы праўды адзнаку!
Злая мана перад ім пасьцілалася ніцма,
Сам абвяшчаў ён прысуд, вінавайцы-ж, як кажуць,
Тутка-ж з пакорай праступствы свае прызнавалі,
Кары ды сьмерці прасілі — вяроўкі на шыю —
Ведалі добра бо — літасьці тут ім ня будзе
Горай за ўсё ілжасьветкаў князь меў у пагардзе,
Іх аддаваў на жахлівыя ён катаваньні —
Суд справядлівы ня сьмейце ашукаваць княжы!
Поглядам лютым усьлед выкрываў вінавайцу,
Аж прызнаваўся ў мане парушальнік прысягі.

Жорсткі прысуд быў удзелам засуджаных, іх бо,
У скуры зашыўшы зьвярыныя, кідалі проста
Злоснай ганьні ваўкадаваў, што іх трыбушылі.
Жорсткая кара чакала за хабар і судзьдзяў.
Недзе было, што гасьцінцам судзьдзю падкупілі,
Й княжы наказ абмінуць нешчасьліўца наважыў.
Выкрыты быў ён, жахліва пасьля катаваны
І, як навука для іншых, пайрваны на часткі.
Кожную сквапнасьць князь нішчыў з карэньнем, і гэтым
Сёньня і заўтра заслужана славіцца будзе.
Справаў бліскучых цімала заладзіў ён, гэта
Кажнаму ясна, як зь песьні маёй, паміж іншым.

14

Меў селянін адзін клопат — гараць сваю ніву,
Сэрцы-ж сялянскія князь гартаваў паляваньнем.
Зьвер здабываўся ўсяляк, і найлепшай здабычай
Тая была, калі зьвера у стан прыганялі
Без пакалечаньняў, ранаў, блізу што бяз шкоды.
Гэта лічылася скрозь дасягненьнем найвышшым,
Ну, а зь нядбайных маглі і спагнаць па загаду.
Трэба сказаць, што сяляне стараліся добра,
Ўсе даручэньні выконвалі пільна, адважна,
Нат і зуброў пакладалі да ног валадарскіх.
Што так бывала заўжды, я усёткі ня веру,
Цьвердзяць старыя, адлі, быццам гэта ўсё праўда.
Але пра кемнасьць народную ў стаўленьні пасткаў,
Трэба сказаць бяз сумлеву, што гэта — мастацтва!
Сьценку з падвойных бярвеньняў, падобную кліну,
Ў пушчы стаўлялі, рассоўвалі шырака перад,
Потым звужалі патроху, а ў сьценцы засовы
Спрытна хавалі пад гольлем ялін і травою,
Каб небясьпекі ня вычуў як зьвер асьцярожны.
Ў сьвітцы чырвонай лавец-заклікайла ўдоўж кліну
Раптам імчыць, меч зіхціць над яго галавою.
Зубр гэта бачыць, крывёй наліваюцца вочы,
Ды парушальнік спакою ўжо зьгінуў, расстаяў:

Ёсьцека лазы бо ў сьценцы, лавец і схаваўся.
Зьвер, разагнаўшыся ў гоне, тымчасам трапляе
Проста у пастку: засовы ўвомірг дарогу
Пыняць яму і наперадзе й ззаду — злавілі!
Бегма бягуць із схаванкаў лаўцы, абкружаюць
З крыкам пачвару, пятлю закідаюць на шыю,
Сьцягваюць шчыльна раменьне, а заднія ногі
Путамі моцнымі вяжуць, ходу запыняюць.
Непераможаны зброяй, атрадамі вояў ня ўзяты,
Тутка таймуецца зьвер адно зьменлівым конам...
Цела магутнага зубра скруціўшы вяроўкай,
Цягнуць яго, як гару й дзікім жахам працяты,
Пеніцца люты асілак, але паддаецца,
Йдзе, дрыжучы, паўз натоўпы людзкія ў няволю.
Зьвера, у табар прыгнаўшы, разьвязваюць, гоняць
Потым у чыстае поле, каб мэтай жывою
Коньнікам княжым ён быў — беце стрэламі й дзідай,
Ды набывайце каштоўнае гэтак дазнаньне!
Як запэўняюць, ня толькі на стрэлах і дзідах
Клалі знакі, але мэту жывую знакамі
Густа пярэсьцілі, й той, хто дакладна пацэліў,
Узнагароджваўся ўсьлед якнайлепш, бо за князя
Вітаўта тых адзначалі, хто цела жывёлы
Дзідай умеў пранізаць і глыбока й дакладна.
Вітаўта княжаньня час, я мяркую, названы
Найпрыгажэйшы ня толькі з прычыны ваяцкіх
Княжых удачаў, але мо й таму, што над грошы,
Ўдачы ды славу стаўляў Вітаўт духа багацьце,
Глыбака верыў у праўду Ўсямоцнага Бога...
Першы з народамі княства прыняўшы хрышчэньне,
Веры старое усе асудзіўшы памылкі,
Зманных паганскіх бажкоў ён спаліў і паставіў
Хорамы Богу Ўсявышняму. Быўшы пабожным,
Шчодра й сьвятарства дарыў ён майном і зямлёю.
Славу пяяць адлі Вітаўту слаўнаму годзе!
Хай неахвотна, ягоныя дзеі мінаю
Тут я, бо зноў захапіўся, а трэба трымацца
Пільна згаданае тэмы — Паўпочнай краіны,

Дый пра зуброў быў-бы час ужо скончыць спаміны,
Ходзячы ўкола бо, ўшчэнт я ад іх адхіліўся,
А, паміж намі, час быў-бы вярнуцца да ловаў!
Крыкам, пагоняй загнаны і стомлены зубар
Здаўся, зьнясілеў нарэшце, астыгла і зьнікла
Лютасьць, маўляў зразумеў зьвер, што скон ужо блізка.
Ўвесь упацеў ён і дыхае цяжка, із хрыпам,
Ногі ўжо ледзьве трымаюць і цела абмякла,
Вось-вось, глядзі, спатыкаецца,ўпадзе і сканае,
Гасьне злаба уваччу, што яго паланіла...
Коньнікі коні вядуць у гушчар, не марудзяць.
Вось сьмелым крокам, як звычай ім кажа, выходзіць
Сьцяг юнакоў скончыць зьвера ва ўпор, вока ў вока
Ўдарам клінкоў, і стаяць ізь дзіўною адвагай
Тварам да сьмерці хлапцы із надзеяй на славу.
Вось узьняліся клінкі, расьсякаюць паветра:
Кожны заве да сябе спахмурнелага зьвера,
Ён-жа-ж, зьнясілены ўшчэнт, а ўсё-ж ірвануўся
Сьлепа на постаць лаўца й той адскочыў за дрэва.
Зубр разьвярнуўся, нацэліўся й раптам з разгону,
Быццам маланка ў магутнае дрэва ўдарыў.
Гольле ляціць у бакі, з трэскм сыплюцца трэскі,
Сьмерцяй лаўцом пагражае камель надламаны.
Пільна, малойчык, глядзі, уважай, бо нязважным
Гэтае месца наўрад ці на схоў надаецца!
Трапіла бачыць мне: сьмелы адзін паляўнічы
Меч упусьціў, калі зьвер набліжаўся падскокам
Проста на дрэва, дзе той, скамянеўшы, стаіўся,
І каб сам лёс ня прыйшоў бедаку з дапамогай,
Гэны юнак пэўне трапіў-бы сьмерці ў вабдымкі.
Шчасьцем, аднак, было гэтае дрэва сасною,
Шапкай вялізнаю сьнегу прыкрытаю, вось-жа
Як здрыгануўся камель, страсянулася й гольле
Й белая сьнежная хмара згары сыпанула.
Сьмелы лавец зьнік на ймгненьне, ды зараз
Рынуў наўцёкі паўз белую ймглу — ратавацца!
Моцна ўжо-ж кпілі сябры зь юнака і зь нягоды,

Быццам ад сьмерці ўцякаць — гэта сорам і ганьба,
Як і ў змаганьні — да хуткай імкнуць перамогі.
Грымнуў удар — упіліся рогі ў дрэва,
Ўзяўшы ў абоймы камель... Ды стрывала карэньне
Хвоі-асілка у пушчы ўрадлівым суглінку.
А як сасна баравая — быць пэўным яе немагчыма,
Хто за ёй стоіцца, зь ёю-ж пасполу і рыне.
Гэнае й буры зь вятрамі ня вывярнуць, гэта-ж
Гіне парой пад імпэтным зубровым ударам.
Ну-ж і відовішча! Мкнецца сасну перакінуць
Зубар, здрыгаецца, кружыць, бадзе, у шаленсьцьве
Сьлепне й розьніцы болей ня робіць між дрэвам
І чалавекам, рагамі камель разьбівае,
Быццам ён — вораг, і пэўне-ж мяркуе: забіты!
Нат не разрозьніш у мітусі пары ды сьнегу,
Дзе паляўнічы, дзе — зубар шалёны — абодвы,
Ёсьць аднак розьніца ў лютасьці кожнага зьвера:
Шмат зь іх і ў бойцы захоўваюць зрок непамыльны.

15

Ўсе яшчэ, думаю, ў памяці маюць здарэньне
Што тут было за гадоў караля Аляксандра.
Гэта няшчасьце магло-б патапіць каралеўства
Ў горкіх сьлязах, ды Бог зьлітаваўся — гора мінула:
Ў пушчы памост збудаваны быў моцны ў чатыры,
А можа й болей падпораў — сачыць паляваньне.
Ў коле магнацтва ды фрэйлін сама каралева
Тамка сядзела, ўнізе-ж ледзь трывала юнацтва,
Каб найхутчэй паказаць свае спрыт ды адвагу
Ў бойцы з магутным і дзіка разьюшаным зьверам.
Жэўжык Амур, на старой затаіўшыся хвоі,
Лук нацягнуў і насьлепа пацэліў у сэрца.
Што-ж, забаўляйся, свавольнік, гуляй у ахвоту,
Толькі ня сяньня, ня ў пушчы! Юнак-паляўнічы
Прыпадабацца каханай сваёй захацеўшы,
Зробіць мо рыцарскі гэст і напэўна загіне
Тут праз цябе нечаканай, бяздумнаю сьмерцяй!

Вось і зубры паказаліся з лоўчых ганьнёю.
Ўсе на памосьце замерлі і зь месца ўзьняліся.
Колерам зыркай вясёлкі бліснулі апраткі,
Золатам тканы вузор па чырвоным і белым.
Ледзь гэта зыркасьць у вочы дзікія шугнула
Правадыра, ён прыстаў і ўпіліся паглядам
У варагоў. І загасла увомірг цікавасьць,
Бо не скажу, каб відовішчам цешыцца гэткім
Тыя маглі, што злабою зьвяроў ня кіруюць,
Гэта — нязвычна. Тут тупат пачуўся здалёку
І паміж дрэваў, падскокам, праймчаўся, як вецер
Статак зубровы, цаляючы ў гурт паляўнічых.
Раптам на луг, у няпамяці гневу, ўварваўся
Зубар-асілак, жахлівай крывавячы ранай.
Ён прыпыніўся, затрос галавою, прыкмеціў
Зыркасьць страёў на памосьце й пачаў прыглядацца,
Быццам пазнаць намагаўся асобныя твары:
— Цешыцца сьмерцяй маёю зыйшліся? Чакайце-ж,
Вось пакажу я вам сьмерць, што й вякі не забудуць!
Тутка зароў ён, дзьмучы у магутныя храпы
/Гэта сыгнал небясьпекі для кожнага ў статку/,
Скончыў, ударыў рагамі і выбіў падпору.
Мост затрашчаў і каб, воляю кону, ударыў
Зубар яшчэ, ўсё-бы рынула, шчодрай крывёю
Зьліўшы зямлю ды хварбуючы стромыя рогі.
Не, не магу я ўявіць нат, ушчэнт скамянеўшы,
Што-б нарабіць мог зьвер гэтта усьпененай пысай!

16

Быў ён загнаны усёткі й паранены. Чэзьне
Гневу шаленства у ім, хай мо лютасьць ня згасла:
Сьцёбае злосна хвастом, ажно сьвішча паветра,
Зь ляпы-ж вужакай віецца язык вялізарны
Ды вырываецца хмараю пара із храпаў.
/Моц непаўстрымную сьцюжа бадзёрыла пэўне,
Але-ж ужо, хай мароз, і яна занікае/.
Дыхае важка, трымціць зьвер, бо гнеўная лютасьць

Бродзіць шчэ ўсёткі пад скурай, у чэраве сьпеклым,
Пеністым потам кіпіць, ды прыгледзься — і бачна:
Згоднасьці ў рухах нямаш, а ўздыхне і на грыве
Космы падскочаць, — адразу-ж іх вырве са злосьцяй,
Б'е капытамі па бруху, рве, тузае цела.
Ліст скалынецца пажоўклы на гольлі дубовым —
Рыне на дрэва, націсьне, паломіць на трэскі,
Сьцень мільгане, шугане між галінамі птушка —
Топча, бадзе тое месца, за сьценем нясецца...
Тысячы розных нягодаў, прыгод, успамінаў
Раптам вяртаюць цябе ў дні твае маладосьці!
Чую я хібу у складзе сваім, раз-па-разе
Сказ мой драблю і ў адцягваньне быццам, гуляю,
Словам пустым захапляюся... Будзь-жа-ж цярплівы
І пачакай абурацца, чытач мой, — разьвязка
Блізка ўжо: лоўчы за дубам, а зубр наступае.
Вось ён ля дрэва, ўпрытык паляўнічы і зубар,
Ані паўкроку ў бакі, дык трымайся, бо сьхібіш —
Зразу-ж цябе, безбароннага, рогам дастане.
Круцяцца, нібы ў танку, й паляўнічы і зубар,
Скачуць з абодвух старонаў навокала дубу.
Лоўчы мяркуе клінком пад лапатку патрапіць,
Зьвер языком яго ўчэпістым мацае, ловіць.
Ну, а ня дай Бог, падчэпіць за полы — і годзе, —
Скон непазьбеглы: памне, забадае, загубіць.
Каб як ад гнуткай зьмяі языка адкаснуцца,
Спрытны лавец коле зьвера кароткім ударам —
Захад адзіны, дзе й стрэлы клінку саступаюць —
Бачыць лавец, што з часінаю кожнай слабеюць
Ногі пад зубрам, падцяненасьць цела зьнікае.
Зноўкі, адлі, страпянуўся, бадзе зьвер — хавайся!
Чуеш, як духам гарачым цябе прыпякае з-за дубу,
Бі! І клінок яшчэ раз патрапляе бясьхібна.
Важка, ахутаны парай, асеў зьвер, канае.
Недзе ўжо іншы раве й каб з ахвяраю скончыць,
Трэ праявіць літасьцівасьць — дабіць не чакаўшы,
Спрытным, апошнім ударам, наблізіўшы гэтым разьвязку.

17

Рог затрубіў. Пераможца у коле сяброўскім.
Жарты, уцеха. Ля ног зьвер, ужо ўтаймаваны.
Ў пушчы хаваецца іншы ды я не прабую
Рынуць пагоняй за гэным, бо час падганяе.
Годзе забойстваў! Разбуджаны розум трывогу
Кажа ўладарна мне ўзьняць, разьвітацца з разбоем.
Дось ужо Марсу ў крыві тапіць сьвет хрысьціянскі,
Веры асновы ўстрасаючы скрозь і усюдых.
Сяньня хісткая яна, нат на полі змаганьня,
Губяць яе варагі, ці свой меч расьсякае,
Даўшы чужынцам на зьдзек, на загін. Застаецца
Толькі ўсяго, што на літасьць нябёс спадзявацца.
Ды, патануўшы ў злачынствах, ці нам даваць веры
Ў хуткую зьмену, ратунак, — ня сьмеем нат думаць!
Сьпіць бо сумленьне зямлі ўладароў непрабудна,
Іхныя ўчынкі, на жаль, не клапоты аб сьвеце.
Рупіць балей ім за ўсё, каб мячы баявыя
Лепш нагайстрыць, як мага больш пазносіць галоваў.
Бойкі, напады, міжсобіцы, братазабойствы —
Вось іх заняткі й сапраўдная ўцеха для духа.
Гінуць з абодвух бакоў воі ў гэткіх сутычках,
Што бо князём сьлёзы людзкія, кроў і пакуты,
Ім — панаваць каб адно, захаваць сваю ўладу,
Вось і злачыняць, ізь лёсам падданых гуляюць.
Ворагі, бачачы гэткае, кпіны з нас строяць:
Княжы высокі пасад ёсьць зарукай апекі,
Ну, а яны, як ваўкі, йрвуць і катуюць ніцых.
Вось да чаго можа лютасьць сьляпая давесьці,
Глыбака ў сэрцы зь зялеза злаба ўкараніцца!
Лютыя сваркі ды бойкі, злабу, варажнечу
Ўцяміць нялёгка, ў адказнасьці-ж, горы — народы.
Але бяды ўладаром да спакою людзкога!
Ёсьць ці на сьвеце хто гэткі чульлівы, каб меч свой
Нашай крывёй не мачыў ужо, толькі-ж у Княсьцьве
Гора дагэтуль пануе й скрозь нішчацца людзі.
Туркам бязьлітасным цэрквы ганьбуюцца, месты

Паляцца й вёскі, і горды чужыя палоняць
Нашу зямлю, гасяць смагу бязьвіннай крывёю
І сысункоў, і старых, ды агіднасьці чыняць:
Ўлоньне цяжарных жанок успароць ятаганам —
Гэта забава для вылюдкаў, што-ж ты ім зробіш,
Як, абарону зламаўшы, забраўшы ў нас зброю,
Ім ці-ж баяцца, што голы паўстанеш нявольнік!
Ой, як сьляпы наш народ, як бяздольныя людзі!
Мы — яшчэ натаўп, князі-ж падаўнейшаму душаць
Кожную, дробную нават, праяву бунтарства,
Ймкнуцца, ці гэтак, ці так зьнесьці кожнаму голаў,
Хто за правы свае ўстаць і за Бога патрапіць.
Як толькі Госпад, наш Збаўца, у зьзяньні нябёсаў
Бачачы гэткія зьявы зямныя, знайходзіць
Гэтта пабожных, што вераць у Божае слова!

18

Дзева Марыя, калі Тваё імя я накрэсьліць
Тутка наважыў, рука затрымцела у жаху.
Ніцы нявольнік Твой, я прад Табой із маленьнем
Кленчу, ня знаючы, што мне сказаць, а што змоўчаць.
Вось, я маўчу, але знаю — гаднейшая ўсіх Ты,
Каб галасамі стварэньняў зямных маліцьвенна
Сьвет зазьвінеў, пяючы Табе вечную славу.
Розум ня знойдзе, язык наш ня вымавіць словаў
Пышных удось, да Цябе каб належна зьвярнуцца!
Верачы ў любасьць Тваю, разумеючы ўседараваньне,
Дзева, Тваё, прад Табою зьгінаю калены,
З сэрцам трапёткім, зьбялелым, зламаны бярэмам
Важкіх грахоў, і з пакораю ніцай прабую
Вымаліць, Дзева, Тваю я над намі апеку.
Знаю, ці-ж мне да Цябе з гэтай просьбай зьвяртацца,
Толькі-ж малю — заступіся, бо-ж Бог чалавеку
Ўзвышнай Цябе Апякункай прызначыў. Як сонца
Сьвяціць паставіў і Ты нам — памога й апека.
Як пад матулі крыльлём мае схоў птушанятка,
Гэтак зьвяртаемся й мы пад Тваё апякунства,

І як дзіця — немаўля маці туліць і песьціць,
Так утулі Ты і нас, Твае дзеці, што гінуць.
О, найсьвяцейшая, чыстая Дзева-Марыя!
Послух дай нашым маленьням, ратуй нешчасьлівых!
Зрок свой зьвярні на палі нашы й нівы, дзе войны
Жорсткія ймкнуць быццам хваля марская па хвалі,
Глянь Ты, якое бясчынства мячы нам спраўляюць
Над хрысьціянамі, хай вера іхная ў згодзе
З Сынам Тваім, хай жадаюць яны супакою.
Розум здаровы вярні ўладаром нашым, Дзева,
Каб абавязкі забытыя ўспомнілі знову.
Ўсе-ж яны ў гэтым вар'яцкім, разбэшчаным сьвеце
Ў словах адно міратворцы, ваўкі-жа-ж ва ўчынках.
Не прычакаць нам, пакуль яны працьверазяцца,
Край наш тымчасам злы вораг палоніць і гоніць
Бедных людзёў безбаронных на зьдзек і пакуты.
О, запыні пал варожы няхай-бы на ймгненьне!
Час не стаіць і адцягваньне горшае сьмерці!
Папскі пасад Адрыяна быць можа памогай,
Дык не чакай, о, Марыя, хай зь ветрам паверне
Ветразі ён і прыпыніць мячы варажнечы,
Хай ён пакажа сьляпым і дурным небясьпеку
Ды пакарае ўсіх вінных уладай закону,
Гэтак, каб той, хто ня спэцкаў яшчэ сваё йменьне.
Меч наш усюды й заўжды кіраваў справядліва
І ўладара ўзгадаваў-бы зь сябе, што патрэбны
Кожнаму конча сягоньня ў хаосе сусьветным.

Пераклад з лацінскае мовы зь беларускім
падтэкстам Натальлі Арсеньневай.
ЗША, 1978 - 1982 г.

Максім Багдановіч
мастак: Барыс Лалыка

EIN APOKRYPH

Von Maxim, dem Chronisten, begonnen . . . .

. . . .

. . . .

Als siebentausend Jahre seit dem Schöpfungstage vergangen waren, stieg Christus wieder zur Erde hernieder, damit erfüllt werde, was die Propheten geweissagt hatten.

Und er ging durch unser von Fremden beherrschtes Land: durch das Gebiet von Mensk, Mogilew, durch das Wilnja-Gebiet und die Länder jenseits der Düna.

Und mit Ihm waren der heilige Petrus und der heilige Georg. Aber keiner der Menschen erkannte Ihn.

Denn sie gingen barfüßig und unbedeckten Hauptes und gekleidet in weiße Gewänder. Und nicht so erwarteten Ihn die Menschen.

Deshalb schenkte auch keiner ihnen Beachtung, wenn sie in den Stunden der Ernte an den arbeitenden Menschen vorüberschritten.

Nur ein Musikant, der zu dieser Zeit des Jahres ohne rechte Arbeit war und ihnen begegnete, sprach zu ihnen: Schämen muß ich mich, denn heute ist ein Werktag und alle arbeiten auf den Feldern, und nur ich bin heute zu nichts Nutze.

Und es antwortete ihm Jesus: Möge Dein Herz darob nicht betrübt sein. Denn wessen Lieder singen denn jetzt die Schnitter und Schnitterinnen? Deshalb trage stolz und aufrecht Dein Haupt und verbirg Dein Angesicht nicht vor den Augen der Menschen.

Denn es ist keine Wahrheit in dem, der da sagt, daß Du unnütz seiest auf dieser Erde. Wahrlich, ich sage Dir: wenn diesem Menschen die Stunde der Trauer kommen wird, – womit wird er sein Herz erfreuen, wenn nicht mit einem Deiner Lieder! Und ebenso in den Tagen der Freude wird er Dich rufen.

Und er fuhr fort ihn zu belehren: Mit Gesängen wird der Mensch in die Wiege gelegt und mit Gesängen auch zur ewigen Ruhe gebettet.

Wohl ist das Leben der Menschen heute voller Sorgen. Aber wenn die Seele des Menschen vor Leid erbebt, kann nur ein Lied sie wieder beruhigen. Vergeßt

deshalb Eure Lieder nicht!

Denn es singen selbst die Vöglein im Walde. Und seied Ihr Menschen denn nicht was Höheres als diese?

So lehrte ihn Christus. Aber Petrus, der seine Worte hörte, sagte: Meister, in diesem armen Lande gibt es Menschen, die nicht satt zu essen haben. Wird das Herz des Musikanten sich nicht vor Scham zusammenkrampfen, wenn er zu ihnen, Brot suchend, nur mit seinem Liede kommen wird?

Und es gab Christus ihm zur Antwort: Ja, das Leben dieser Menschen ist schwer, sie sind arm und unterdrückt. Warum willst Du ihnen dann noch die Schönheit rauben? Wenig ist ihnen gegeben, –

ist es denn da nötig, daß es noch weniger würde?

Und er wandte sich zum Musikanten und fragte ihn: Wann werden denn bei Euch Lieder gesungen?

Der Musikant antwortete dem Heiland: Zur Weihnachtszeit werden Lieder gesungen und vor Fastenbeginn, zu Ostern und zum heiligen Pfingstfest, am Tage Johannes des Täufers und am Peter-Pauls-Tage, zu Beginn der Ernte und zur Beendigung derselben.

Gesungen wird an Geburtstagen und zu Taufen, die Mütter singen an der Wiege ihres Kindleins; und die Kinder selbst singen bei ihren Spielen; gesungen wird an frohen Festtagen und auf Tanzabenden, auf Hochzeiten und auf Beerdigungen, auf Zusam-

menkünften und zur Unterhaltung; gesungen wird während der Arbeit und wenn die Rekruten zum Militärdienst zum Moskowiter ziehen müssen und bei vielen anderen Gelegenheiten mehr. Es wird so das runde Jahr gesungen.

Und es sprach da Christus zu Petrus: Das Los der hungernden Menschen bedauernd, hast Du das Lied verurteilt, die hungernden Menschen aber haben es nicht verurteilt. Es lebt noch die Seele dieses Volkes.

Petrus jedoch erwiderte: Aber es sollten in den Liedern gute und belehrende Gedanken enthalten sein, damit, außer ihrer Schönheit, auch ein Nutzen in ihnen für den Menschen enthalten sei.

Christus aber gab ihm zur Antwort: Es gibt keine Schönheit ohne Nutzen, denn in der Schönheit an sich ist schon der Nutzen enthalten für die Seele des Menschen.

Und, sie belehrend, fuhr Christus fort: Blicket um Euch! Ist es nicht ein Ährenfeld, das da beiderseits unseres Weges wogt wie die Wellen des Meeres?

Im Schweiße seines Angesichts hat der Bauer dieses Feld bestellt. Jetzt aber sieht er: zwischen den goldenen Ähren stehen auch Kornblumen, blau und schön wie der Himmel.

Und da sagte sich der Bauer in seinem Herzen: diese blauen Blümlein nehmen mir Brot weg, denn volle Ähren

könnten anstelle der Kornblumen wachsen. Aber schon in den Tagen meiner Kindheit hat ihre Schönheit meine Seele erfreut. Deshalb werde ich sie nicht mit der Wurzel ausreißen wie Unkraut. Mögen sie wachsen und mein Herz erfreuen, wie einst. So sagte sich der Bauer in seinem Herzen und in seinen Gedanken. Und er hob nicht seine Hand gegen die Kornblumen.

Ich aber sage Euch: Es ist gut, eine Ähre zu sein, aber glücklich ist der, dem es vergönnt ist, eine Kornblume zu sein. Denn wozu wären die Ähren da, wenn es keine Kornblumen gäbe!

Während Christus also sprach, vernahm Er den Gesang von Schnitte-

rinnen und sagte: Höret, was die Worte dieses Liedes besagen. Es ist von Menschen erdacht, die den Wert des Brotes kennen.

Sie aber lauschten und vernahmen die Worte des Liedes:

Das schönste Blümlein auf der Welt
Blüht blau im goldnen Ährenfeld.

Und schweigend setzten sie ihren Weg fort.

Und die bloßen Füße Christi hinterließen im warmen und weichen Staub der Straße ihre Spur.

Aber wehe Euch Menschen, denn der Spuren Christi nicht achtend habt Ihr schon lange sie in dem Schmutz der Straßen zertreten.

Amen.

Ein Apokryph von Maksim Bahdanovič

*Diese Handschrift wurde gefunden
von Maksim Bahdanovič,
gestaltet von A. Fleischmann Goslar, 1948*

Vera RICH

SŁUCKIJA TKAČYCHI — A Translator's View

One of the first poems I ever tranlated from Bahdanovič — indeed, for that matter, from Belarusian, was *Słuckija Tkačychi.* As far as I can recall, some thirty or more years after the event, I made this translation after a March 25 celebration, when — after the formal proceedings were over — there was an informal sing-song, which included the Kulikovič setting of this poem... Someone — I cannot now remember who — scribbled down the words for me from memory, and I made my translation that same evening. This was, of course, the first version of the poem, which appeared in *Naša Niva* in 1912. Shortly afterwards, a Belarusian friend presented me with a book of Bahdanovič's works, and I realized that there was a second version of the poem (subtitled the "Author's final redaction"). But it did not, at that time, occur to me to try to translate it. Insofar as I thought about it at all, it seemed to me that the differences between the two versions would be virtually ironed out by the translation process. And there was so much else to translate — the whole wealth of Belarusian poetry was before me. When the commission came from UNESCO to tranlate the anthology that eventually became *Like Water, Like Fire* (1) it was the first, *Naša Niva,* version of the poem which was required. Glad of anything which would save time in what threatened to be a Herculean task, I simply took the existing version out of my file, and copied it into the UNESCO manuscript. Then, fourteen years later, when Professor Arnold McMillin produced *The Images Swarm Free,* (2) he simply compiled it out of existing published versions, or my draft manuscrips deposited in the Francis Skaryna Belarusian Library in London. I had virtually nothing to do with the production of this book — I was up to my ears in journalistic and human rights activities at the time (it was the time of Sakharov's exile and the academic boycott of the Soviet Union — to say nothing of Martial Law in Poland), and did not even see the proofs (3) let alone have time to revise any of the texts!

Only in 1991, when I was preparing a literary evening in honour of the centenary of Bahdanovič's birth did I turn back to my version of this poem. During a visit to Miensk a few months earlier, I had spoken hopefully of translating the entire corpus of Bahdanovič's poetry — it is, after all, only one fairly slim volume — into English. This is still my aim, though, owing to matters unconnected with poetry, it is taking longer than I had hoped. My first task, of course, was to revise and put in order all my existing versions of Bahdanovič. My second, if I really wanted to go for a "complete" works, was to attack all the poems I had not yet translated. And, if I really wanted to be ultra-conscientious and "complete" — then I would have to tackle the "final redaction" of *Słuckija Tkačychi.*

In translating from Belarusian poetry into English, as I have observed on a number of occasions, one starts with certain bonuses. The two languages are — albeit somewhat distant kin — both members of the Indo-European group. Although Belarusian words tend to be longer than their English equivalents, and although Belarusian still possesses the inflexional endings which English has largely lost, one does not have to wrestle with the huge concatenations of syllables characteristic of some agglutinative tongues. Furthermore, modern Belarusian metres, like English, are stress-based. Read aloud to a monoglot English-speaker, therefore, Belarusian poetry, albeit incomprehensible, will be recognizable as verse in a way that, for example, French poetry, with its syllabic metre, will not. In retaining the rhythm of the original I am therefore, for the most part translating into my own native metrical idiom, (I have, on occasion, translated from other metrical idioms — syllabic, alliterative — but the techniques required are very different — as different, let us say, as between painting nad mosaic-making, or between playing the violin and the piano). *Słuckija Tkačychi,* for example, is written in iambic tetrameter quatrains, rhyming abab, where the a lines have feminine, and b lines have masculine rhymes — a familiar English metre. A third bonus is that of geography — Belaruś lies in the northern hemisphere, so our timesand seasons match,while her landscape, although very different from the townscapes and countryside of twentieth century England, nevertheless shares much with the landscapes of our literery past, and, in particular, our folk-lore and fairy-tales, with their wolves, their storks and their dark, mysterious forests. But much of our flora and fauna are identical, and Bahdanovič's cornflowers and swallows are more familiar to us than, say, the olive-trees and hoopoes of Mediterranean poetry. An additional bonus, as regards Bahdanovič's poetry, are his dates (1891-1917). For centuries, it was permissible in English poetry to invert the natural word-order of speech — provided that this did not distort the sense. But this

possibility, like so much of our poetic tradition — was rejected by the modernists of the 1920s, and now cannot be used in serious poetry — except to create a special (e. g., archaic) effect. The possibility of such inversions make the translator's task considerably easier, since it opens up more options for satisfying the demands of rhythm and rhyme. But, (again, except for special effects), I do not consider it proper to use inversions, nor other outmoded stylistic tropes (notably, the second person singular, and contracted forms such as e'er, 'twas, 'neath), in translating poetry written after the modernists took over in English. Such forms and inversions, I feel, are only permissible if they would have been permissible in English of the poet's own day. But Bahdanovič's work was all written before 1917, when poets of the "Georgian" sxhool were still making judicious use of such forms. They are not popular today — so I try to use them sparingly, but at least with Bahdanovič I can translate, the fourth line of *Słuckija Tkačychi* as

"Girdles of woven gold to make",

without offending my sense of what is and is not stylistically congruent.

Nevertheless, not all is easy. In particular, in *Słuckija Tkačychi,* one has to deal with the lack of what I call intransitive verbs of state of colour. English does possesses a few *transitive* verbs of colour: one may black one's boots, whiten one's tennis shoes, redden one's lips, gild the lily — or even "green" one's politics. It has also some intransitive verbs of change of colour: one can redden with anger, or whiten with fear, while one's hair greys, and one's manuscripts yellow with age. But there are no verbs which, in a single word, indicates that something is of a specific (and usually conspicuous) colour. Either one has to use the verb "to be" plus a colour adjective, as in Masefield's:

"The young corn is green, brother, where the rabbits run",

or else a more forceful verb appropriate to that colour: "gleam white", "shine gold", "loom dark", and so on.

Belarusian, on the other hand, is well supplied with such verbs, and Bahdanovič, whose work shows a great sensitivity to colour, makes telling use of them.

Noč. Haźnica haryć, **čyrvanieje,** (4)

I ryžaj srebnaju razdolle
Śniahoŭ **siniejučych** pakryŭ. (5)

And here, in Słuckija Tkačychi:

Dzie bliščа zbożža ŭ jasnaj dali,
Siniejuć miła vasilki,
Chałodnym srebram źziajuc chvali
Miž hor lijučajsia raki;
Ciamnieje kraj zubčaty boru...

The problem with these verbs is that, to my ear, they are considerably "stronger" than the corresponding adjectives. (This may, of course, be partly a subjective reaction; my first studies in philology were in Old English, a language in which, for the purposes of prosody, the relative "strengths" of the parts of speech are clearly defined, with the verbs in the first, strongest place, and adjectives ranking only fourth). To say simply that cornflowers "are blue", in particular, seems so weak as to be tautologous; cornflowers — the wild variety at any rate — come in no other colour. (To say, in the line quoted above, that the light of the kerosene lamp "is red" has a certain validity, since such a lamp, in good working order, gives out a yellow light. Either this particular lamp has a red shade, or else its chimney-glass needs cleaning!) But when, in *Słuckija Tkačychi*, Bahdanovič uses two "colour" verbs within four lines, he seems to be saying more than that the cornflowers "are" blue, or the woods "are" dark. Let us look at the context more closely:

This is a poem which makes great play of the dichotomy between "outside" and "inside", between the broad expanses of the Belarusian landscape, and confined space of the weaving sheds. It begins "outside"

Ad rodnych niŭ, ad rodnaj chaty

but immediately, "tracks in" to the "lord's grange" and the work of "weaving"

U panski dvor, dziela krasy,
Jany, biazdolnyja uziaty
Tkać...

But there is no "colour" in the description of the lost outside world from which the women have come; it is a memory of the past, (they have, as we shall learn later, had to forget their "girlish dreams"). The reality of their lives is the girdles on which they work, and, with the mention of these girdles, we have the first "colour" word, an adjective: *załatyja*. The second quatrain tells us more about the weaving: the "long hours" the women must spend at their task, and the stress on the "Persian" designs — suggesting

both complexity and unfamiliarity, and hence, the need for careful concentration.

Then comes the third quatrain, and the view from the window. Bahdanovič never says in so many words that it is dark inside the weaving shed. But the poem comes from the cycle "Old Belaruś", and factually, must be set in the first half of the nineteenth century, since the workshop of the Radziwiłł princes at Słuck was closed down in 1844. Whatever lighting was available within the sheds would have been — by modern standarts, or even the standarts of Bahdanovič's day — fairly poor (7), And, indeed, this is what the third quatrain implies. For the view from the window is brilliant, with that concentrated radiance one perceives when looking from a dim room at a sunlit scene outside. Here, all the radiance — apart from the one noun *"srebram"* and the one adjective *"jasnaj"*, and the contrasting shadow of the forest is expressed by verbs:

A za ścianoj **śmiajecca** pole,
Zijaje nieba z-za akna, —
i dumki mknucca mimavoli
Tudy, dzie **raścvila** viasna;
Dzie **blišča** zbožža ŭ jasnaj dali
Siniejuć miła vasilki,
Chałodnym srebram **źziajuć** chvali
Miž hor lijučajsia raki;
Ciamnieje kraj zubčaty boru...

To reproduce this effect in English is not easy. Elsewhere in Bahdanovic, I rendered the present participle of *siniec* by the corresponding participle of a non-existent English intransitive verb "to blue":

The moist moon from on high is shedding
A shaft transparent and aglow,
And with silver cloaks is spreading
The blueing acres of the snow. (7)

But in this passage, there is at least a sense of the snow *becoming* (temporarily) blue — to the common observer (as opposed to the artist or poet) snow is, after all, white — and verbs of becoming a particular colour, as we have observed, can exist in English (8). There is, however, no way in which cornflowers can be said to be in a state of "becoming blue". What Bahdanovič is saying, in effect, is that when the women glance out of the windows, the blueness of the cornflowers becomes piercingly and poignantly apparent. The cornflowers not simply "are" blue, they are, as it

were, shouting their blueness to high heaven. But the exigencies of the verse form demand that this be said in one or two syllables. In *Like Water, Like Fire*, I rendered this as

There by the rye, in the far distance
the cornflowers **shine with azure** still.

and I have since revised this to

There by the rye, in the far distance,
Are cornflowers, **shining azure** still...

At the same time, to enhance the effect of the cornflowers I revised my translation of line 10,

Zijaje nieba z-za akna.

In the published versions, I rendered this by

The blue sky gleams beyond the pane.

There is, of course, no "blue" in the original. But "sky" is a monosyllable, and the rhythm demands a disyllable. One could, technically speaking, say

The heavens gleam beyond the pane

or even (archaically)

The welkin gleams beyond the pane.

But both of these words carry the wrong overtones. They are far too self-consciously "poetic" to be used here. "Sky" is, in effect, the only word which fits the atmosphere of this poem. But we still are short of a syllable. "Blue" is a valid, (though somewhat trite) filler with "sky", in most cases, when the poem obviously refers to a sunny day — but its use here (and, morever, in a stressed syllable) weakens the later impact of the cornflowers. Hence, I have now revised this line to:

The sky gleams fair beyond the pane.

The verb *ciamnieje* evokes similar considerations. The edge of the forest not only "is" dark — in contrast with the brilliant, sunlit scene, its darkness is intense. In a similar context, in virtually any other poem, I would render it by "looms dark", since the verb "to loom" carries the same sense of the darkness making

itself intrusively apparent. But in this particular poem, such a rendering is impossible. For in rendering the final three lines of the poem

> I tče, zabyŭšysia, ruka,
> Zamiž persickaha uzoru,
> Ćviatok radzimy vasilka,

and seeking the necessary masculine rhyme for the antepenultimate and final syllables, I could not resist the possibilities of "loom" in its other, homophonic variant — the noun meaning a weaving-frame. True, Bahdanovič does not use the word *krosny*. But by introducing "loom" into the English version, the concept of "weaving" can be kept in the antepenultimate line, without wrenching English word-order, leaving the verb itself to follow in the last line.Furthermore, although, frequently, I have to resort to less-than-perfect rhymes in the body of a poem ("distance/glisten" and "verdure/Persia", for example, in the current poem), it is important, wherever possible, to make the final rhyme of the poem a perfect one. And "loom/bloom" is, indeed, a perfect rhyme. Another word, therefore, must be found to render *ciamnieje*.

In *Like Water, Like Fire*, I tried to get round the problem by omitting the verb altogether:

> Edge of an oak-wood, **dark in verdure.**

This, however, loses the strength of the verb-form. Moreover, alas, we have an error. Either I misread *zubčaty* as *dubčaty* — or possibly there was an error in the handwritten text. It was, after all, transcribed hastily during a national day celebration! This, incidentally, is one of the pitfalls of translation. Once one has produced and published a version which is effective as a poem in its own right, and recited it, parhaps, at a number of commemorative literary evenings, it becomes "canonized" in one's memory, and one is apt to lose track of the original text. It can come as a shock, therefore, to find, sometimes years later, that one has let an error or infelicity slip through. My one defence is that, although a number of readers of both Like *Water, Like Fire* and *The Images Swarm Free* wrote to enquire politely if there was, perhaps, a misprint in the first line of this poem in the latter publication (there was — "tillage" had accidentally been printed as "village"!), no one seems to have spotted this particular error — even though *The Images Swarm Free* is bilingual, with original and translation on facing pages.

Let us look at the poem again. Apart from the forest, the whole scene is bright and sunlit. The field, Bahdanovič says, "smiles": *śmiajecca pole.* The darkness of the forest must therefore contrast with this "smiling". Hence the final quatrain of the poem becomes, in its current version:

Dark frowns the forest's jagged verdure...
And hands, forgetful at the loom,
Instead of the designs of Persia,
Weave in the native cornflower bloom.

Making these revisions, however, posed no special technical problems. Throughout both translation and revision, I was able to treat the poem as, to to speak, an independent work, unconnected with any other, and the only problem was to choose the most apposite word from the wide range of near-synonyms usually available in English. So, I emended, for example, in line 3, the "lord's court" of the published versions to the "lord's grange" (which, I now feel, is closer to the "flavour" of the original) and, in line 4, changed the published

Girdles of gold to weave and make

to

Girdles of woven gold to make

— an emendation which entailed some juggling with parts of speech — adjective becoming noun and verb becoming participle, but which removed the clumsy verbal repetition of the earlier version.

When it came to the "final redaction", however, the technical difficulties were considerable. For, in order to make any sense at all of publishing the two versions together, as I intended to do, I would have to craft my version in such a way that everything that remained unchanged in Bahdanovič's text remained unchanged in my version, and that all changes were reproduced. My first task, therefore, was to write out the Belarusian text of the "final redaction", keying the changes, thus (the bold text indicates new material, italics indicate material transposed from its original position):

Im nie pabačyć rodnaj chaty,
Nia **ŭčuć im dzietak hałasy,**
Jany *u panski dvor* uziaty
Tkać załatyja pajasy.
I ciaham doŭhija časiny,
Ab ščaści ŭžo zabyŭsy sny,

Svaje šyrokija tkaniny
Na ład piersicki tkuć jany,
A za scianoj **šlachi ŭ** pole,
Šumić čaremcha la vakna —
I dumki mknucca mimavoli
Tudy, dzie raścvila viasna.
Tam tak viasioła i pryhoža:
Zijajuć *srebram* **ručajki,**
I u zialonych *chvalach zbožža*
Zakrasavali *vasilki.*
Tam ščyry ***bor*** **sumić suvora...**
Ty tčeš, biazvolnaja ruka,
Zamiž piersickaha uzora,
Ćviatok radzimy vasilka.

Why Bahdanovič was unhappy with his original version is unclear. Certainly, it is the earlier version, not the revision, which the Belarusian people have taken to their hearts and made into a folksong. For the most part, it is not a matter of eliminating infelicities or phrasing or versification. Like all Bahdanovič's work, the original is well-crafted. There is, perhaps, one awkwardness, the expression *dziela krasy* — " for beauty's sake", in line 2. This has always struck me as somewhat artificial, and liable to cause ambiguity. Coming to the poem soon after a couple of years intensive work on Shevchenko, I could not help feeling that, when one speaks of a young women being taken from her home to the lord's grange "for beauty's sake" — it is *her* beauty, rather than that of her handiwork, which is required. Bahdanovič may, of course, have intended this *double entendre*, implying that to recruit these women into factory work was a kind of spiritual or cultural rape. But I suspect that the expression may have been simply a prosodic "prop", to provide a rhyme for *pajasy*. If so, I would reconstruct the process of revision of the first quatrain as follows:

Bahdanovič first decides to replace the awkward phrase *dziela krasy* with a new rhyme-word *hałasy*, so that the second version, line becomes, eventually, *Nie ŭčuć im dzietak hałasy.*

This eliminates the awkwardness, but forces a revision of the first line which now becomes *"Im nie pabačyć rodnaj chaty".*

The revision of line 2 has, however, lost the significant phrase *u panski dvor*, so this is transferred to line 3, and the adjective *biazdolnyja* dropped to accommodate it. The fourth line then is carried over unchanged.

As far as translation is concerned, I was only too happy to get rid of the awkwardness of *dziela krasy*. But the translation of the

revised first quatrain posed its own difficulties. Let us look at the first version again:

Ad rodnych niŭ, ad rodnaj chaty
U panski dvor dziela krasy
Jany, biazdolnyja, uziaty
Tkać załatyja pajasy.

This I render as:

From native home, from native tillage,
Tothe lord's grange for beauty's sake,
Luckless girls taken from their village,
Girdles of woven gold to make.

Now the first line is an exact rendering of the Belarusian— save for one thing which, normaly would be of no consequence. For the sake of the rhythm, I have reversed the order, the "home" now comes before the "fields". I can see no other way to manage the necessary feminine rhyme in English. One could say, I suppose, "From native fields, from native cottage" — but then one has no other exact rhyme than "pottage", and although the rhyming dictionary lists a number of half-rhymes and assonances, they are all peculiarly inapposite. True, "tillage" forces the introduction of a rhyme — "village" in line 3, which is not in the original (although may be said to be implicit in it), but in general, the reversal of order in line one causes no problems — until one comes to deal with the revised version.

For, in the second version, the fields disappear, and only the home remains. Noting, threfore, that in this version, the rhyme-words *chaty/uziaty* are identical in the two versions, I have replaced "homes" the first line by "village", (justifiable since a village is, after all, made up of homes), moving what was the rhyme-word of line 3 into the rhyme-position of line 1, and then, since a new rhyme-word is needed for line 3, taking up the concept of reluctance implicit in *uziaty*, making a half-rhyme on "unwilling". (This means, of course, that I have fallen short of my ideal of preserving unchanged all that Bahdanovič left unchanged — but this is the best solution I have been able to come up with so far!) Since line 4 remains unchanged in the "final redaction", I now need in line 2 a new rhyme-word for "make". The best match is "wake", as in the sense of "waking echoes", with the idea of children calling to each other at play. So we now have:

They see no more their native village,
Nor hear how children's voices wake,

Taken to the lord's grange unwilling,
Girdles of woven gold to make.

The second quatrain, fortunately, caused no problems. In line 6, the "girlish" dreams become "happy" dreams without difficulty — at least as far as the prosody is concerned. (One wonders why, however, Bahdanovič introduced this particular change. Did he, perhaps, on reflection, feel that "girlish" dreams implied the essentially unrealistic ideas which the women would, in all events, have forgotten with maturity and marriage, whereas "happy" dreams were something to which they should have been entitled throughout their lives?)

When we come to the vision of the outside world, however, we encounter major changes. Much of the light and colour has vanished. The tillage is no longer "smiling", the cornflowers no longer "shining azure", the forest no longer "frowns dark", the rivers, although still "silver", have shrank to *ručajki* and no longer flow "between the hills" nor possess "waves". The diminution of the rivers may simply have been made for the sake of topographical accuracy — it is noteworthy that the image of waves — no longer in a rhyming position, is transferred to the growing grain-crops, which are specifically said to be green (9). Nevertheless, in spite of the line, carried over from the original version, *Tudy dzie rascvila viasna,* and the new line: *Tam tak viasioła i pryhoža,* it is a colder, less brilliant landscape.

Instead of the missing colour, we have sound. Already, in the second line, we heard the lost voices of children. Now, outside the windows, there are the sounds of nature: "Bird-cherry murmurs at the pane" and the "true forest murmurs" (the same verb "sumic" is used for both). But this is all, surely, imaginary music. It is highly unlikely that the women can hear the noise of the forest (which seems to have been some distance away) — or even the bird-cherry at the window pane. The looms needed to produce the Słuck girdles would have been relatively small (although Adam Mickiewicz, writing at a time when the factory was still in operation, describes them as requiring two operators — a man and a women (10), but even a fairly small loom can make a remarkable amount of noise. And with a number of them working at once, the chance of the noise of trees penetrating from outside is, to say the least, problematic. What Bahdanovič seems to be saying, therefore, is that the women look through the window and imagine the sounds of the outside world. This seems to me a slightly strained concept, demanding of these ordinary village women the perception and sensitivity to sound of a poet or musician. And the message would have come

over far more effectively if the imagined noise of the trees had been "framed" in an onomatapoeic attempt to reproduce the noise of the looms. But that, in effect, would have meant writing a new poem altogether.

Having reached this conclusion, I have now begun to wonder whether I have not misread the first version and whether in fact the women do not glance out of the window at all, but simply imagine the outside world as they work. But too great an insistence on literary accuracy may well kill poetry. It adds nothing to our enjoyment of Keats' *"On first looking into Chapman's Homer"* — indeed, it almost certainly detracts from it — if we make too great a pother about the historical fact that it was Bilboa, and not (as Keats has it) "stout Cortez", who was the first Spaniard to cross the Central American isthmus. The anachronistic bound books and striking clock in Shakespear's *Julius Caesar* need not necessarily detract from our response to that play. And it is likewise irrelevant to our response to *Sluckija Tkačychi* (in either version), to know that the title may be erroneous — that girdles of specifically "Persian" design seem to have been produced, in fact, not at Słuck, but at the other Radziwiłł workshop, some miles away, at Niasviž. (11)

My (self-imposed) task, however, is to produce English versions of Bahdanovič's poems that will carry over into Enlish at least some quality of the original — not to carp over the literal meaning, nor point out — except in passing, and as a matter of scholarly interest, any apparent errors. That is the task, rather, for the critic and commentator. Nevertheless, in translating poetry, or indeed any work of belles-letters — unless one is simply a hack engaged in the production of students' "cribs" — one has to possess — or to try to cultivate — a kind of intuitive awareness of the writer's purpose. For this reason, I feel, therefore, that these few notes may provide a different slant on this double poem than will be found in the comments of conventional critics.

NOTES

(1) Vera Rich (translator), *Like Water, Like Fire, an anthology of Byelorussian Poetry from 1828 to the present day*, London, 1972.

(2) Vera Rich (translator), Arnold McMillin (editor), *The Images Swarm Free, a bilingual selection of the poetry of Maksim Bahdanovič, Aleś Harun and Żmitrok Biadula*, London, 1982.

(3) Hence, alas, the large number of misprints, including the omission of a number of significant lines.

(4) First line of an titled poem: see Maksim Bahdanovič, *Tvory*, Minsk, 1957, p. 45. The English translation is at present unpublished.

(5) *Zimoj*, Bahdanovič, op. cit., p. 47. This was the first of my Bahdanovič translations ever to be published (in a US poetry magazine, *The Muse*, Vol. 8, No. 2, 1964). It is reprinted in *Like Water, Like Fire*, p. 73.

(6) Ignacy Łukaszewicz's invention of the luminescent "mantle" — which enhanced the illuminating power of kerosene lamps to a standard which even by 20th century standards is comfortable for fine needlework or reading small print, and which provided the standard illumination of Bahdanovič's day — came some years after the closure of the Radziwiłł workshops.

(7) *Zimoj*, see Bahdanovič, *Tvory* and *Like Water, Like Fire*, loc. cit. (8) The verb "to blue" however, cannot normally be used in an intransitive sense in English, possibly because there is already a transitive verb "to blue" which has two meanings, neither of which means to colour something blue, namely, (1) to dissipate (one's money, inheritance etc.) in riotous living, and (2) (as the older generation of housewives will remember) to whiten one's linen wash by the application of a chemical agent, known as a "blue-bag", in the final rinse.

(9) I am never happy about using the word "grain" for young cereal crops before the ears begin to be formed. If I were writing purely for an audience in the United Kingdom, there would be no problem: I should simply say "corn" — which, as in the line of Masefield quoted above, can properly be used even of the first shoots of green, corresponding to the Belarusian *ruń*. But since our transatlantic cousins insist on using the word "corn" to mean maize (which does not grow properly in Belaruś — as Khrushchev found out to his cost — and in any case, is not what Bahdanovič meant here), "grain" it has to be.

(10) Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Bk. 6, 576-80. The two operators of the loom are described as *dziewica* (the maiden) and *tkacz* ("the weaver", in the masculine form).

(11) See *Encyklopedia Staropolska*, Warszawa, 1958, p. 328.

APPENDIX; THE TWO VARIANTS IN THEIR CURRENT RENDERING.

THE WEAVER WOMEN OF SŁUCK

(Version published in Naša Niva and the Collection "Vianok")

From native home, from native tillage,
To the lord's grange for beauty's sake,
Luckless girls taken from their village,
Girdles of woven gold to make.
Long hours of labour they endeavour,
Forgetful of their girlish dreams,
Toiling at the broad weaving ever,
Where the Persian pattern gleams.
Outside the walls, the smiling tillage,
The sky gleams fair beyond the pane,
And thoughts go wandering willy-nilly,
There where the spring's in flower again.
There by the rye, in the far distance,
Are cornflowers, shining azure still,
And waves of chilly silver glisten
Where rivers gush between the hills.

Dark frowns the forest's jagged verdure...
And hands, forgetful at the loom,
Instead of the designs of Persia,
Weave in the native cornflower bloom.

THE WEAVER-WOMEN OF SŁUCK
("the author's final redaction")

They see no more their native village,
Nor hear how children's voices wake,
Taken to the lord's grange unwilling,
Girdles of woven gold to make.
Long hours of labour they endeavour,
Long-since forgetting happy dreams,
Toiling at the broad weaving ever,
Where the Persian pattern gleams.
Outside, a path leads to the tillage,
Bird-cherry murmurs at the pane,
And thoughts go wandering willy-nilly,
There where the spring's in flower again;
There all is merry and appealing:
Glistening silver flow small rills,
And in the grain's green billows swelling.
The cornflowers gleam in beauty still.
There sternly the true forest murmurs...
And hand, unbidden, on the loom,
Instead of the designs of Persia,
You weave the native cornflower bloom.

"The Tradition of 'Poor Folk' in Bykaŭ's Recent Short Stories"

Zina Gimpelevich
University of Waterloo

Gogolian types of "poor folk" have become a tradition in many literatures. The notion of underprivileged but still worthy human beings, on the one hand; and of personalities dehumanized by circumstances, on the other, has penetrated all socially-aware Slavic literatures since the appearance of "The Overcoat." The core of this tradition lies in Gogol's assumption that a single passion that takes over the entire essence of human being will completely destroy that person's humanity. A personality captured by a passion (selfless love is not part of this notion) transforms itself into a dehumanized type. These ideas seem to have disappeared from literature following the Bolshevik Revolution. Nowadays they have visibly reappeared in the recent writing of Belarusian writer, Vasil' Bykaŭ. The goal of the present study is to investigate the treatment of the tradition of "poor folk" in Bykaŭ's most recent short stories, keeping in mind the ambiguity of the epithet "poor" and its various applications by authors at different times. Thus, Gogol and Dostoevsky often used a mixture of the two meanings of this epithet — financially and morally impoverished — while Bykaŭ has found use only for the latter.

In the literary dictionary, Belaruskiia pis'menniki (1917-1990), Vasil' Bykaŭ (b. 1924) stands out as the most prolific living Belarusian writer. (1) For more than forty years, since he began to publish widely, Bykaŭ has enjoyed steady popularity, not only in Belaruś but internationally as well. His literary work has been adapted for film and stage. It has inspired at least two composers: Jaŭhien Hlebaŭ wrote a ballet, *Al'püskaia balada* (Alpine Ballad) in 1967; and Henryk Vagner wrote an opera, *Ściezkaju žyćcia* (On the Path of Life) in 1980.

---

(1) *Belaruskiia pis'mienniki* (1917-1990) *Davednik* (Minsk: Mastackaia litaratura, 1994) 77-78.

Vasil' Bykaŭ was never prosecuted by the Soviet system. His attitude towards the official political line, however, has not changed since the early 'seventies. The words "quiet resistance" would accurately describe his stance. A photograph of Vasil' Bykaŭ with Alexander Solzhenitsyn, taken in 1973, portrays an interesting similarity. Both writers look inquisitively into the camera, as if ready to face the world and fight it if need be. (2) Each of them has, of course, faced the world differently. Bykaŭ never openly picked a fight with Soviet officialdom. He simply did not accept what seemed to him indecent in human behavior.

In his literary work, Bykaŭ continues that line of quiet resistance to indecency and deprivation of humanity in society that inevitably brings a person to Gogol's type of "poor folk", the type that — out of passion (and different forms of fear are the most common kinds of passion) — would lose its humanity. He often raises the question of whether a human being can survive an immoral deed without becoming one of the "poor folk" or a mere stereotype. This very question is constructed in Bykaŭ's three most recent short stories "*Na čornych liadach*" (On the Black Ice), "*Perad kancom*" (Before the End), and "*Bednyia liudzi*" (Poor Folk), first published in *Połymia*. (3) A similar question is raised in Dostoevsky' *Poor Folks*: viz., whether Varen'ka, who has decided to marry Bykov, is committing an immoral deed. Her act could be interpreted in two opposing ways. First, she has decided to release Makar from the obligation of supporting her. If this is so, she is only a sacrificial lamb and the innocent victim of a dirty scheme perpetrated by Bykov, who desires this marriage as a means of personal salvation. The second possibility is less flattering for Varen'ka and more in tune with Dostoevsky's ironic bitterness. Varen'ka chooses this marriage because she wants to get out of financial and social difficulties that are typical of penniless women of the 19th century. If this is the case, she might end up treating others who live in misery in exactly the same way she was treated when she was poor. By treating others badly Varen'ka would be degraded to a mere type, dehumanized through her passion to become rich. The reader of Dostoevsky's story must decide which of the two Varen'kas is likely to be most true. In Bykaŭ's stories such bewilderment does not take place. Bykaŭ is quite clear in his depiction of the moral nature of his characters, in particular the Belarusian rebels, his favorites from "Na čornych liadach".

---

(2) Vasil' Bykaŭ, *Zbor tvoraŭ* (Minsk: Mastackaia litaratura, 1994, v. 5) 2.

(3) Vasil' Bykaŭ, "Na čornych liadach" (On the Black Ice), "Perad kancom" (Before the End), and "Bednyja liudzi" (Poor Folk) *Połymia* 1, studzien (1994) 3-42.

Bykaŭ's life-long preoccupation with war literature continues with "Na čornych liadach". In this story, however, the setting is not the Second World War, neither the regular front nor the partisan forces. "Na čornych liadach" is the story of a Belarusian uprising against the Bolsheviks. This event, known as the *Słucak Rebellion*, took place in 1920 and leasted for almost a year. It united various democratic and monarchist forces, but did not muster adequate popular support among the Belarusian population to succeed. The story is about the last hours of a small group of survivors. The third-person narrator begins the story with a hopeless sigh, stating that everything that they have fought for has come to an end. The narration continues in a severe and solemn manner. It moves from the narrator to the interior monologue of each individual in the detachment and then tactfully back to the narrator who comments on the general details of the uprising. These comments carry a heavy burden of moral questions. The most difficult is why the population is supporting not them — the defenders of Belarus with their high moral values — but the Bolsheviks, with their evil, immoral thirst for power.

The members of the Belaruś uprising decide to commit suicide rather than be captured by their enemies in Red army. Bykaŭ makes no comment about the similarity of the decision made by the members of the detachment and a similar decision made by the Jews of Masada over two thousand years ago. The decision is unanimous and does not depend on the diverse social status of members of the group. It ranges from a regular officer in the tsar's army to a high-school graduate and a landless peasant. None of them welcomes death. In fact, each individual fears its approach very deeply. There is something else, however, that they dread even more than death: the fear of being captured, alive or dead. Experience has taught these rebels that capture of any sort would bring grief and misfortune to their close ones.

> Але добра яшчэ калі ўсіх пераб'юць. А калі каго возьмуць параненым, непрытомным, павязуць у горад ды пачнуць вызнаваць, чый, каму якая радня, хто бацькі, жанкі, дзеці? Тады што? Не, яны даўно ўжо ведалі, што пагібель — не найгоршае з усяго, што падрыхтаваў ім іхні паўстанцкі лёс. Горш, калі яны, гінучы, пацягнуць на пакуты іншых, тых, дзеля каго па сутнасьці распачалі ўсё тое. Нават забітымі яны ня знойдуць парады ад бальшавікоў. (4)

And here is the difference between the defenders of Masada and the defenders of Belaruś: the Jews of Masada did not bury each other. They intended to impress the Romans with their desire for freedom by exhibiting their dead bodies as a sign of their recalcitrance.

(4) "Na cornych liadach," 4.

In other words, their last show was intended to evoke respect from the mighty Romans. And it did. The Romans, who respected the spirit of individuality, were able to appreciate the martyrs' deed.

The Belarusian rebels were dealing with a very different sort of enemy. The Bolsheviks are shown in the story to be dehumanized, unable to exercise any kind of respect towards fellow human beings because they do not believe in the decency of the individual. Edmund Heier convincingly describes the creation of a type as a literary device: "The typing of characters is in fact a process of depriving an individual of his freedom, his uniqueness; indeed, it is reduction of a human being to something less than an individual — to a mere type." (5) There are a few Bolsheviks in the story, but not a single one of them is granted an interior monologue. Instead, they are shown as ridiculous, cartoon-like characters. One of them accepts a resolution to shoot a person in quite an amicable manner. The other, called '*kamisarčyk*' because of his small height, shows an extreme aggressiveness together with a ridiculous inability to accomplish anything. He cannot even assault a prisoner on his own, but as a part of a collective. The commissar gains back his power and, with a lot of help from others, beats his prisoner mercilessly.

> ... але замест таго, каб слухаць арыштанта, камісарчык ускочыў з-за стала і замахнуўся ботам, цаляючы яму паміж ног. Мяцельскі лёгка перахапіў той бот, трошкі тузануў, і камісарчык бразнуўся патыліцай на падлогу. Ён толькі усміхнуўся з слабасільнага небаракі, ды рана, відаць, усміхуўся. У пакой уварвалася іх цэлая зграя, яны "мяцелілі" яго ў куце, пасля на падлозе, у яго не засталося жывога месца на целе, і ён тры дні не паднімаўся з гнілой саломы ў сваім сутарэнні. (6)

While Bykaŭ gives quite an objective description of the rebels, he is moving towards subjectivity in his depiction of the Bolsheviks. They are shown as types in whom the process of dehumanization is fully completed. Bolsheviks from "Na čornych liadach" are merely puppets who, through loss of individuality, are deprived of humanity. This deprivation is also shown in their complete lack of identity; while every rebel has a proper name or at least a nickname, neither of the Bolsheviks has one.

The middle story, entitled "Perad kancom", continues this tendency. The only protagonist who is clearly respected by his

---

(5) Edmund Heier. "The Process of Dehumanization in Gogol's Literary Portraits," *Russian Literature*, XVII (1985) 270.
(6) "Na čornych liadach," 9.

creator has a proper name from the very beginning of the story. In "Pierad kancom" he is given not only a name but a military rank as well: *Lieutenant* Hlushkevich. The lieutenant (the actual rank at that time was known as *Paruchnik)* is taken away by the Cheka, the secret police, at the railway station. The functionaries of the secret police, noticing Hłushkevich's bearing and assuming his origins from it, take him to prison and throw him into a small, dark cell that is already overcrowded with prisoners. He is at first rudely greeted by his nearest neighbor who, by all indications, is a criminal and a simpleton. Hlushkevich listens to the others and little by little begins to understand who his cellmates are. Each one is different. The Criminal (he is actually *Blatniak*) is not on good terms with any of them. The member of the Socialist Revolutionary Party (Eser) is characterized by a lisping speech and a mixture of respect for and fear of the Bolsheviks. He is visibly jealous of the Bolsheviks' success and agrees in general with their policies. The second person who takes part in the conversation is given the affectionate sobriquet "the Elder" by Hłushkevich. The lieutenant is quite familiar with people of this type — people who were white-collar workers before the Revolution. Many of them, members of the intelligentsia, had served as provincial doctors, teachers, or postal workers.

The last person in the cell has a nickname, the Silent One (Maŭchun). He almost never participates in conversations and Hłushkevich does not, at first, notice his presence. When he finally does, the lieutenant does not trust him. As a matter of fact, in the beginning he has more faith in the Criminal (*Blatniak*) than in Maŭchun. Hłushkevich changes his attitude towards Maŭchun when he finds out the reason for his arrest. Maŭchun was a watchman at an office and, when a group of Bolsheviks came to remove the tsar's portrait, he took an axe and tried to protect it. During the ensuing struggle, he killed one of them.

Hłushkevich's appearance in the cell stops the conversation among the cellmates for a while, but it soon resumes and continues almost flawlessly:

> Паручнік прыслухоўваўся да іх невясёлай размовы і зразумеў, што ягоных суседзяў трывожыў усё тойжа клопат пра ўласнае жыццё. Што ж, усё натуральна, думаў паручнік, што яшчэ можа трывожыць людзей у чэкісцкім склепе? А спадзяванкі на жыццё былі ў іх гэткія ж хліпкія, як і ў яго. Ці не гэтая акалічнасць і яднала іх тут, гэтых розных людзей? (7)

This feeling of a common destiny unites all the men in the cell and brings them together in a conspiracy. They decide to use

---

(7) "Perad kancom," 20.

any opportunity to escape. The plan is very simple: at the moment when their guards enter the cell, they will disarm them and then try to flee. Hłushkevich is designated the chief executor of the plan, which is never realized. When a guard finally pops in and brings them half a bucket of pearl barley porridge, Blatniak first, and then Eser, start to lap it up with their hands (spoons were not provided), scarfing it up like animals. The Elder comes over to them after a moment's hesitation and cautiously begins to eat. Maŭchun and Hłushkevich never join the party, despite an invitation.

After having eaten, Blatniak, Eser, and the Elder continue their conversation. Blatniak and Eser support each other, hoping that since they were given food, the Bolsheviks have decided to spare them. They are interrupted by the Elder who reproaches them for their betrayal, saying that one of them, the officer, will be shot. This ignites an argument as Blatniak, turning things around, says that he is not going to die just for the sake of an officer. Eser joins him. Maŭchun unexpectedly joins the conversation with one word: "animals!" (8) When Blatniak addresses him, asking for support, Hłushkevich cannot believe his ears. These people, who involved him in a conspiracy against his will, now deny him — and consequently, themselves — the freedom to proceed. At first he does not answer and, when this behavior angers Blatniak, Hłushkevich replies forcefully:

> "Мала, што скаты! Вы яшчэ і падляцы! 3 раптоўнай адвагай сказаў паручнік, адчуўшы, што нешта назаўжды адразае ў сваім жыцці. Паправі́ць ці перайначыць ужо не будзе магчымасці. Ды ён і не хацеў перайначваць, ён пайшоў напралом." (9)

Blatnik and Eser decide to denounce the lieutenant and Maŭchun. Though he has been crippled during interrogations, Mauchun makes a desperate effort to reach for Blatniak and strangle him. Hłushkevich orders him to stop. Blatniak, however, manages to attract the attention of the guards and, when they come to the cell, he denounces Hłushkevich and Maŭchun. As he leaves the cell, Hłushkevich considers the people whom he has left behind. The narrator's voice and the lieutenant's are in harmony when a description of the half-bucket of pearl barley porridge — the niggardly reward for their dehumanized behavior — comes back into the picture. The Elder continues to lament and, although Hłushkevich hears his voice down the corridor, it does not matter any longer. The Elder also a type, a Belarusian intelligent. As often happens in the case of members of the intelligentsia, they never fail to judge events or

(8) "Perad kancom," 28.
(9) "Perad kancom," 28.

people involved, but they do fail to act. Hłushkevich faces death on his own and the only consolation he has as he faces his end is that this will be the last time he is disappointed in people.

All the characters depicted in the story are more real than the stereotyped Bolsheviks: the Elder and Maŭchun even have episodic, personal histories. This does not save them, however, from being transformed into mere types — one for his inability to act; and the other for becoming a murderer.

The last story in this cycle of three, bears precisely the same title as Dostoevsky's story, ***Poor Folk***. In the case of Bykaŭ's short story, however, the title does not convey any kind of ambiguity. After reading Dostoevsky's story, one can scarcely detect the author's intention. The reader has at least two positions to choose from and must decide whether the protagonists are 'poor' simply because of financial circumstances or because they are dehumanized. Bykaŭ's setting is depicted realistically. The author feels sorry for his "poor folk" who are poor, first of all, because of their single passion — a fear of the regime under which they are forced to live, a regime that dehumanizes them and creates a very characteristic type: the well-educated informer.

The plot of this story is not complicated: it describes the psychological torment of a person who, in the end, becomes an informer. The story starts quite innocently. Professor Skvarysh, who teaches Marxist and Leninist theory to graduate students at the Belarusian University, is about to see off his Ph.D. student, Krasniansky. The omniscient narrator describes in meticulous detail the swarm of feelings this visit has evoked. The kinds of emotions are most pronounced. The first is gratitude to another human being who is trying to reach out and help in difficult emotional situation. The other is the fear that Krasniansky is an *agent provocateur*. The fact of the matter is that at present Professor Skvarysh is — for no good reason — considered a dissident and is under considerable pressure from the authorities. He has not participated in any particular civic action and is not known for being free or outspoken in his opinions. Svarysh's problem originates in a single conversation, or rather monologue, that he allowed himself to have with two of his close friends, after they had drunk a bottle of cognac and spent a mellow afternoon in a sauna. In that conversation, he related to his long-time friends the content of a BBC program he had listened to the night before. In addition to the impressive data he gleaned from the program, Skvarysh adds a couple of his own ideas and condemns the regime and the war in Afghanistan. His friends did not take any real part in the conversation, listening gloomily as they chain-smoked. Now the professor cannot decide which of the two is an informer. In the end he realizes that both of his friends could have done it.

In ***Forever Flowing*** Vasily Grossman introduces four types of informers in Stalinist Russia.(10) The chapter in Grossman's novel where those types are described is written in a different mode of narration. The novel as a whole is done in a traditional realistic manner. The chapter about types of informers uses a typically Gogolian mixture of styles and artistic devices. The grotesquerie, irony, and mockery are mixed together with tragic and sometimes melodramatic elements. Grossman calls the informers Judas, and numbers them Judas Number One, Judas Number Two, etc. Out of four, only Judas Number One becomes an informer because of the pressure of the NKVD. The other three choose this way of life on their own. In the end, the narrator proposes that all four types are nothing but "poor folk" who are merely victims of the fear imposed on them by the regime.

Vasil' Bykaŭ does not change the mode of narration in ***Poor Folks***. It is evenly realistic and descriptive of the psychological changes and moral torture that Skvarysh is going through. During the course of this transformation, Skvarych demonstrates some characteristics, described by Heier as typical for the process of dehumanization. The most prominent of these, Heier avers, is a person's animalistic behavior. On his way to becoming a type — as in Gogol's ***Dead Souls***, where almost every protagonist reminds the reader of an animal — Skvarysh behaves like a bear. His situation is more tragic, however, than Gogol's characters because of the professor's clear vision of the circumstances surrounding him:

> ..і ён прыпамятаў, як некалі малым хлопчыкам упершыню ўбачыў у заапарку мядзведзя, што ў сваёй клетцы гэтак жа тупаў сюды-туды. Тады ён пашкадаваў касалапага небараку, мабыць, таму дужа мутарна, і ён гэтак цэлыя гадзіны тупае і тупае. Цяпер сам ці не ў гэткім становішчы. У клетцы. Толькі яму ці паспачувае хто? Апроч хіба гэтага аспіранта Краснянскага. (11)

After comparing himself with an animal, the professor's train of thought goes straight to his graduate student, Krasniansky. At first Skvarysh cannot decide who this student is — a compassionate man or an *agent provocateur*. All his previous experience prompts the professor to believe that Krasniansky is the latter — and he denounces his student. Skvarysh informs the KGB authorities about Krasniansky's visit and his mode of thinking.

The transformation of an average human being into a type, an informer, indicates a number of similarities in Grossman's and

(10) Vasily Grossman, *Forever Flowing* (New York: Harper and Row, 1972) 68-83.
(11) "Bednyja liudzi," 35.

Bykaŭ's works. Like Judas Number Two, Judas Number Three, and Judas Number Four, Skvarysh semingly denounces his student of his own will. Nothing and no one threatens his phisical safety. Skvarysh, hawever, not unlike his predecessors from the Stalin era, is under so much pressure, accumulated from that period, that his fear becomes an unbearable burden and breaks his will. Grossman and Bykaŭ are both sympathetic toward the fear experienced by their protagonists. They feel sorry for these people, but at the same time they pass a very severe moral judgment on them. Thus, Grossman ends his exploration into the nature of informers with the following emotional phrase: "But how shamed and how pained we must remain, face to face with our human indecency, unworthiness, obscenity!" (12) Bykaŭ ends his story with two similar and very compassionate phrases: "Бедны, няшчасны аспірант Краснянскі. Бедны, няшчасны прафэсар Скварыш. Poor, unfortunate graduate student Krasniansky. Poor, unfortunate Professor Skvarysh." (13) With these phrases, Bykaŭ gives the reader a recipe, long-forgotten by Soviet and post-Soviet literature, that one finds first in Gogol's literary kitchen. This recipe consists of only one ingredient: an unconditional compassion for one's fellow men. According to Bykaŭ, this compassion, given freely as a gift to another human being, is the only quality that is able to prevent men from becoming mere types, or from being dehumanized.

---

(12) Vasily Grossman, op. cit., 83.
(13) "Bednyja liudzi," 42.

Some Observations on English Translations of Bykaŭ's Work

Zora KIPEL

Vasil Bykaŭ, a quiet, unassuming person, is one of the best, if not *the* best known contemporary Belarusian writer. His candid, outspoken treatment of subject matter is presented not merely in the abstract. In his gentle psychological study of his fellow man, Bykaŭ becomes an integral part of whatever he writes about. He is not disinterested observer; he is deeply involved with his characters and their problems. Nothing rings false or seems excessive in his analysis of human nature or social behavior. And this makes him a great and compassionate writer universally admired and appreciated.

His works have been translated in many languages — 52 at latest count — the greatest number into Russian and Ukrainian, followed by German and English.

While generally adequate, the English translations of Bykaŭ's writings have, unfortunately, almost always been done from a Russian version rather than from the Belarusian original. And, although Bykaŭ himself has translated many of his own works into Russian, the books, as published, "lose a lot in translation", as the saying goes.

The reason for the less-than-satisfactory translations were explained to this author in a personal letter from Bykaŭ, written in July of 1995. "For entire life long, I have never happened upon an adequate translator," he wrote. "All of those that came along, did, in general, poor translations."

He is keenly aware, of course, that the translations of his works in other languages have been based on Russian versions. So when he did such translations of his own writings into Russian, he treated the task very seriously. He writes, "I don't wish (that work) on any one — it took more of my energy by seven-fold than the work I did on Belarusian original."

English translations of Bykaŭ's major works, by date of the Belarusian original, are chronologically as follows:

Трэцяя ракета, written in 1961; translated into English by Robert Daglish in 1962 under the title **The Third Rocket,** appeared in the journal *Soviet Literature,* in excerpts, and then the following year, in full, under the title **The Third Flare**, brought out by Moscow's Foreign Languages Publishing House; and in 1974 in Progress Publishing House.

Next was Альпійская Балада, written in 1963. The English translation was entitled **The Ballad of the Alps,** translated by R. Parkes and E. Manning. It appeared in 1964, in *Soviet Literature.* In 1966, a translation by George Hanna, under the title **Alpine Ballad,** was published by Moscow's Progress Publishers and, again in 1989, by Raduga Publishers.

The third title is **Сотнікаў**, written in 1970 and translated into English in1972 by George Clough under the title **The Ordeal.** It was published in London by Bodley Head and in New York by E.P. Dutton. Progress Publishers put this novel out in 1975, under the title **Sotnikav**, translated by Brian Bean.

Дажыць да сьвітаньня, was written in 1972. It was translated into English in 1981 by Jennifer and Robert Woodhouse under the title **Live Until Dawn,** published in New York. In 1989 it was translated by George Hanna and A. Miller, under the title **Hold out Till Dawn** and was published in Moscow.

Воўчая зграя, written in 1975, was translated into English the same year by Robert Daglish, and appeared in *Soviet Literature* under the title **The Wolf Pack;** it was later translated as **Pack of Wolves** by Lynn Soltaraff and published in 1981 in New York.

Another book written in 1975, **Яго Батальён (His Battalion)**, was translated by Jennifer and Robert Woodhouse, and published together with **Live Until Dawn** in St. Lucia, New York, and London in 1981 by the University of Queens land Press.

In 1978, Bykaŭ wrote **Пайсьці і не вярнуцца,** which was translated by Hilda and Janet Perham. It appeared in *Soviet Literature* in 1979 under the title **To Go Never to Return.**

Finally, **Знак бяды** was written in 1982 and translated into English almost simultaneously in Mensk in 1989 and in New York in 1990. Neither of the translators knew that the other's work was in preparation. The Mensk translation was done by Nigel Timothy Coey and entitled **Portent of Disaster;** the New York version, published by Allerton Press, was translated by Alan Myers and called **Sign of Misfortune.**

If one focuses on this last work, a comparison and analyse of the two translations is instructive.

First, the title. So full of meaning in the Belarusian original, the phrase "**Знак бяды**", is rendered rather weakly as "**Sign of Misfortune**"; slightly stronger in "**Portent of Disaster**" in the Mensk edition, but still inadequate to convay the notion of a prophetic omen of calamity, connoted by the original two words. One cannot envy Bykaŭ's translators. His nuances and allusions are virtually untranslatable.

Although the Mensk edition claims to have been translated from Belarusian, a close analysis discloses that it was, in fact, translated from the Russian, — as was the New York translation. This accounts for the numerous inaccuracies and deviations from the Belarusian original.

Знак Бяды was translated into Russian by Bykaŭ himself. He admits that some changes may be his own, but by no means all of them. "After I had done my translation, the novel was then severely re-edited for publication in the Druzhba Narodov, where it was

published first; and later by the Molodaia Gvardiia publishers in Moscow." The author continues in the same letter: "How it all transpired is a dramatic story in itself. Editorial variations were so numerous that I lost all count of them. Worst of all was the fact that part of chapter 16, about *"raskulachvanne" (seizure of farmers' property)* was cut out."

It would be appropriate at this point to give an English translation of the exised portion at the beginning of chapter 16.

. . . "The next day the property of Ladzimir Bahacka was to be confiscated.

In the morning Patap Kanandzionak came to Iakimaushchna and, sensing that now he was not welcome in Stsepanida's home, he tapped on the window and barked Liavon's orders to come to *raskulachvanne*. She said to him, and to herself: "Domn it" — and did'n go. Let them do it without her — she did't vote for *raskulachvanne.*

Later, however, she began to worry, mostly for Aniutka — how was she doing. They might deport her and she would never see the girl again.

The thought of it was so upsetting that Stsepanida run to Vyselki, just as she was — in her old skirt and worn out footwear.

What happened then came to her as if in a dream...

So as not to see anything more, Stsepanida turned about and went along the street, knowing not where or why..."

Thus, the Russian editions and, subsequently, the English ones were either curtailed or changed or edited — not always to the benefit of the novel.

A few other examples will illustrate this point:

The first one needs a brief introduction. Sciepanida, the protagonist, hid her piglet in the ravine near the village to save it from being requisition by the German soldiers. But, being a piglet, it would make a great deal of noise when it was hungry and noise would carry throughout the ravine as in a tunnel. So the women thought to herself, Трэба яго накарміць, а то пэўна, верашчыць на ўвесь роў (ch. 11)

The Russian text was altered to: Надо было его накормить, а то еще завизжит на всю округу...

The English translators followed the Russian text and rendered it as: **It would be squealing the whole district out...**

What is lost through the lack of precision in translation is the *double entendre* involved in the phrase "на ўвесь роў" in Belarusian. Stsepanida was not only concerned that the piglet's squeal would reverberate throughout the ravine, but that the squeal would also be at the top of the piglet's lungs — на ўвесь роў — the second connotation of the original Belarusian. This demonstrates

that no word in Bykaŭ's works is incidental. Each has a precise meaning, often a double meaning, which through successive translations is frequently lost.

A second example of deviation from the original Belarusian text: Усё ўзіраючыся, яна пайшла насустрач, ведаючы ўжо, што здарылася благое, ніяк толькі ня цямячы — што? (ch. 1) In other words, she went forward to her future, uncertain and frightening as it might be.

The Russian version, for some reason, stopped her short: Замерев, Степанида стояла на большаке.

English translations again followed the Russian and read, in Mensk version: **Shepanida (sic!) stood rooted to the spot...** The Mensk translation has, unfortunately, numerous misprints. The New York version: **Stepanida stood stock-still on the highway...**

Here we can clearly see philosophical deviation (or misinterpretation) of the Belarusian text. Such deviations, deletions, misconstructions, and — upon occasion — additions, typically of an ideological nature, abound in the Russian text. There are too many of them to comment on. Suffice it to say, that the Belarusian text is far less political, more humane and profound, and its statements more objective than the reworked Russian version.

Another example demonstrating that both English translations were done from the Russian translation rather than from the Belarusian original is the following. A tragedy has occurred when a child, the last male of the family, was killed by Germans. The Belarusian text reads clearly:

І вось гэтаю ноччу зьвёўся нешматлікі гаротны род высялкоўскіх Ганчарыкаў. (ch. 17)

The Russian text alters what the author wrote and dilutes the intensity of the event, rendering it as follows:

И вот в эту осень свелся на нет и без того немногочисленный, горемычный род...

This mistranslation is picked up in the English translations:

And so that autumn the ill-starred race of Settlements Gonchariks, few as they had been, dwindled to nothing.

Yet another point that should be brought out is the **transliteration** of proper names. Surnames and place names are distorted and given a totally alien flavor by consistently being translated according to the Russian or russified form, rather than following the original Belarusian form, e.g.,

the **Gonchariks** v. **Hancharyks,**
Borovka v. **Barouka,**
Petrok v. **Piatrok.**

Yanka is left in its authentic form, but the diminutive is russified to **Yanochka,** rather than **Yanachka**. Even the name **Stepanida** is written according to the Russian spelling.

It is for all these reasons that translations should be made from the original text in which the work was written, not from a translation into a second language, so that the new work becomes a third generation text. In the physical world of reprographics, each generation is less clear, less legible, less authentic. How much more is it true that with each successive translation the subtleties of the author's original composition is further diluted, diminished, compromised, distorted, or replaced with the interpretive license of the translator... and that of the publishers. Just as **revisionist history** exists, so does **revisionist literature.**

Of course, an author can always safeguard his original thoughts by keeping meticulous notes of all editorial changes. But "I did not save any," Вукаў admits. "Who would have known then that the need would arise, that there would be *"perabudova"*, sovereignty, that some of them might be useful, especially now?"

And, almost in accord with this recent statement of Vasil Bykaŭ, one final example of good translation will illustrate that translations, difficult as they are to do well, are extremely useful in transmiting one culture to another, in exposing a given literature to a broader readership, in at least relaying the authors meaning, even if every nuance is not captured and retained.

At the beginning of chapter 13 of Знак Бяды the author philosophises:

Каб гэта было дадзена чалавеку — хоць трошачкі зазірнуць наперад, угледзець наканаванае яму, але схаванае за пластамі часу, тое, што з усёй відавочнасьцю адкрыецца ў наплыве наступных дзён. Дык дзе там! Нічога ня можа чалавек уведаць з свайго будучага і, бывае, радуецца з таго, што неўзабаве зробіцца прычынай гора, а то плача над тым, што пасьля выклікае хіба што ўсьмешку.

And in better translation, published in New York, we read:

If only it were granted to man to peer even a little way into the future and see what lies in store for him, what will become manifest in all its detail with the passing days, but as yet lies concealed behind the strata of time. Not so! Nobody can know what the future holds; he may even rejoice over something soon to became a source of grief or weep bitter tears over what will later merely serve to raise a smile.

Да гісторыі станаўленьня жанру гісторыка-міфалагічнае прозы

Лявон ЮРЭВІЧ
Нью Ёркская Публічная Бібліятэка

У сваім разьвіцьці гістарычныя жанры жывяцца матэрыялямі зь міфалогіі, гістарычных хронік, летапісаў, мемуараў, навуковых дасьледаваньняў. Пакуль грамадзкія патрэбы задавальняюцца выключна паэтычнымі жанрамі, — паданьні, легенды застаюцца дастатковай крыніцай тэмаў, калізій, характараў. Празаічныя жанры патрабуюць больш канкрэтнага матэрыялу, чым паэтычныя. І хоць міфалёгія паранейшаму застаецца істотнай крыніцай для малых празаічных формаў, прозе, асабліва раману, для станаўленьня і разьвіцьця неабходны даволі высокі ўзровень распрацоўкі гісторыі. Гістарычны раман таму і асацыіруецца з паняцьцем "навуковы", што зыходна прадугледжвае наяўнасьць у ім гістарычнай праўды, адпаведнасьці адлюстраваных у творы падзей — падзеям рэчаіснасьці. І глыбіня і дакладнасьць перадачы фактаў, і сіла творчага ўяўленьня, здольнага ажывіць мінулае, зрабіць чытача зацікаўленым саўдзельнікам яго, — аднолькава неабходныя для гістарычнага рамана. Але калі здольнасьць пранікнуць скрозь смугу часу, убачыць і паказаць мінулае ў такой-жа ступені яскрава і выразна, як і сёньняшняе, залежыць цалкам ад таленту пісьменьніка, дык летапісы, хронікі, сьведчаньні, успаміны сучасьнікаў, як зыходны матэрыял гістарычнага рамана, павінны быць да гэтага часу асэнсаваныя гісторыкамі і ўведзеныя ў навуковы ўжытак — само мінулае мусіць стаць тэмай навуковых дасьледаваньняў.

У расейскай і польскай літаратурах гістарычны раман узьнікае ў часы Асьветніцтва, у XVIII ст., як адказ на імкненьне асьветнікаў пераасэнсаваць мінулае, сьцьвердзіць

свае грамадзкія ідэалы ў супрацьстаяньні і адмаўленьні папярэдніх філасофскіх, грамадзка-палітычных і маральна-этычных паглядаў.(1) Эвалюцыя гістарычнага мысьленьня ў гэты час дасягае дастатковага ўзроўню для пастаноўкі такой задачы, а разьвіцьцё літаратуры — для стварэньня мастацкай формы, прыдатнай для яе выражэньня.

Тагачасныя «беларусы як этнас у культурных адносінах знаходзіліся ў стане летаргічнага сну і ня былі прадстаўлены на культурнай мапе Эўропы. Больш таго, беларусы прыйшлі ў XIX ст., ня маючы акрэсьленай этнічнай самасьвядомасьці, страціўшы багатыя пісьмовыя традыцыі, з асыміляваным у культурных адносінах верхнім слоем этнасу, што ў значнай ступені было вынікам папярэдняга разьвіцьця як народу недзяржаўнага».(2)

Умовы існаваньня на Беларусі з часоў Люблінскай вуніі і да XIX ст. прывялі да таго, што асноўным хавальнікам і інтэрпрэтатарам гісторыі народу, літаратурай і філасофіяй стала вусная народная творчасьць.(3) Гісторыя, адлюстраваная ў фальклёры, непазьбежна міфалагізуецца, губляе рысы рэальнасьці, менавіта таму вусная традыцыя ў наступным становіцца крыніцай белетрызаваных філасофскіх і шматлікіх мастацкіх твораў, у тым ліку вершаў, паэмаў, апавяданьняў (але не гістарычнага рамана). Ян Чачот і Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і Максім Багдановіч, Янка Купала і Якуб Колас — наўрад ці магчыма адшукаць у беларускай літаратуры XIX — пачатку XX ст. пісьменьніка, які-б не спрабаваў зазірнуць у мінулае Беларусі, чэрпаючы тэмы, ідэі, сюжэты, калізіі, вобразы з вуснай народнай творчасьці.

Амаль кожны пісьменьнік падкрэсьліваў гэтую сувязь. В. Дунін-Марцінкевіч у прадмове да паэмы "Люцынка, або Швэды на Літве" піша: «Калі набыў я маленькі мой фальварак Люцынку, пры аглядзе яго зацікавіла мяне перш за ўсё мясцовасьць; дзеля гэтага стараўся я ад старых людзей, якія тут жывуць, дапытацца, ці-ж мае яна якіх гістарычных паданьняў — і амаль у адзін голас мне расказалі, што тут менавіта знаходзіўся калісьці, у старажытныя часы, езуіцкі кляштар з храмам Божым і што ў час нашэсьця швэдаў, за Карлам XII, кляштар гэты разам з касьцёлам ператвораны

быў у груду друзу, а манахі былі замучаны адзіна за тое, што не хацелі паказаць мейсца, дзе імі былі схаваны касьцельныя скарбы».(4)

Янка Купала пачынае “Курган” не з самога паданьня, а з ягонае крыніцы: «Паміж пустак-балот беларускай зямлі, на ўзьбярэжжы ракі шумнацечнай, дрэмле памятка дзён, што ў нябыт уцяклі, удзірванелы курган векавечны...». І заканчвае паэму радкамі, якія раскрываюць шлях нараджэньня легенды: «Лет за сотню зьвёў час, ці і болей мо' лет, зацьвілі пераказы ў народзе; кажуць людзі: у год раз ночкай з гусьлямі дзед з кургана, як сьнег, белы выходзе». Відавочна, што для такога настойлівага падкрэсьліваньня ролі фальклёрнай крыніцы ёсьць свае падставы. Перш за ўсё, усьведамленьне адсутнасьці сваіх пісьмовых крыніц, якія-б заслугоўвалі даверу. Адначасна і разуменьне таго, што паданьні — міфалагізаваная гісторыя: гістарычная падзея ў фальклёрным асьвятленьні губляе сваю дакладнасьць, індывідуальнасьць, узбагачаецца фантазіяй апавядальніка, зьліваецца зь іншымі, аналагічнымі падзеямі, набывае якасна новыя рысы, уласьцівыя міфу, якія канчаткова пераўтвараюць канкрэтную падзею ў легенду. Усе гэтыя асаблівасьці вуснай традыцыі надалі выразную адметнасьць новаму, гістарычнаму жанру.

З аднаго боку, яны набліжалі гісторыка-міфалагічныя творы да фальклёрна-этнаграфічных, і таму першапачатковай задачай было пераадоленьне казачнасьці, выпрацоўка іншых, уласьцівых мастацкаму твору, прынцыпаў абагульненьня і індывідуалізацыі. І першым зь пісьменьнікаў да яе вырашэньня наблізіўся Ян Баршчэўскі. (5) Ягоная кніга “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданьнях” цікавая ня толькі багацьцем народных паданьняў і галерэяй партрэтаў сучасьнікаў, але й вострым адчуваньнем гісторыі. Няхай гістарычныя развагі й рэмінісцэнцыі поўныя суму і перакананьня, што мінулае — лепшае за сёньняшняе, а будучыня, магчыма, будзе яшчэ горшая, але ці ня ўпяршыню ў літаратуры разам з Баршчэўскім уваходзяць “гістарычныя” пэрсанажы, іншымі словамі, літаратурныя героі з адчуваньнем гістарычнага часу.

З другога боку, тыя самыя адметнасьці фальклёру

адкрывалі перад пісьменьнікамі новыя магчымасьці для ўвасабленьня ідэяў, зьвязаных з вырашэньнем сёньняшніх і вечных праблемаў. Літаратура XX ст. раскрыла сутнасьць міфалагічнага мысьленьня як катэгорыі, уласьцівай для усіх часоў. Пісьменьнікі ўспрымалі народныя паданьні ня толькі як адлюстраваньне гісторыі, ня толькі як шматпланавае апавяданьне аб рэальных падзеях; у пазбаўленым бытавых дэталяў, прыўзьнятым над рэальнасьцю тэксьце бачылася канцэнтрацыя гісторыка-філасофскіх уяўленьняў нацыі, матэрыял для разваг пра яе лёс і шлях, магчымасьць узьдзейнічаць на сьвядомасьць чытача.

Аднымі зь першых гэта ўсьвядомілі дасьведчаныя ў гісторыі Максім Гарэцкі і Вацлаў Ластоўскі, аўтар першай кнігі па гісторыі Беларусі. «Першая ў тым сэньсе, што і пісаная яна была па-беларуску і мінуўшчыну нашага народу насьвятляла яна зусім па-рознаму, чымся гэта рабілася ў афіцыйных царскіх падручніках або ў навуковых працах польскіх аўтараў, якія, як і расейскія гісторыкі, не прызнавалі існаваньня ні беларускага народу, ні беларускай нацыі».(6)

Мастацкія творы В. Ластоўскага не зьяўляюцца працягам ягоных навуковых дасьледаваньняў, гэта не белетрыстычная рэканструкцыя мінулага Беларусі. Шэраг ягоных твораў (як, дарэчы, і М. Гарэцкага) напісаны ў жанры, які значна пазьней атрымаў назву "парабалічнай прозы". Сама назва "парабалізацыя" (з грэц. — параўнаньне, падабенства, супастаўленьне) вызначае блізкую да прытчы жанравую разнавіднасьць у драме і прозе 20-х гадоў. Паводле ўнутранай структуры парабалізацыя роднасная з прытчай. Іншасказальнасьць у ёй шматзначная (у адрозьненьне ад адназначнасьці алегорыі) і набліжаецца да сымбалю, таму часам парабалізацыю называюць сымбалічнай прытчай. Але ў адрозьненьне ад прытчы парабалізацыя не падаўляе прадметнае, сытуацыйнае, а застаецца суаднесенай зь ім. «Лягчэй за ўсё падаюцца парабалізацыі гістарычныя творы, <...> выяўленьне падобнага ў розных эпохах выклікае думку пра зьменнае і нязьменнае, вечнае і часовае, <...> гістарычная дуга служыць мастацкім мэтам стварэньня парабалы».(7) У гістарычнай прозе парабалізацыя выяўляецца перш за ўсё ў

стаўленьні пісьменьніка да гістарычнага матэрыялу не як да ўласна-гістарычнага, а як да ўмоўна-гістарычнага. Нягледзячы на магчымае фармальнае падабенства твораў-парабал да гістарычнай прозы, яны не зьяўляюцца ў поўным сэньсе гістарычнымі, калі бярэцца сытуацыя з канкрэтнай эпохі. Такі твор пабудаваны ў адпаведнасьці з тымі задачамі, якія ставіў перад сабой аўтар, і перанесены ў пэўную, зноў-жа ўмоўна-гістарычную, часам храналагічна не канкрэтызаваную эпоху. Тут маем не гістарычны сюжэт, а стылізаваную фабулу, акрэсьленую гістарычнымі рамкамі.

У апавяданьні В. Ластоўскага "Прывід" ня толькі мінулае ўмоўнае, але й сучаснае, умоўныя самі пэрсанажы. Да Ігната, што «ляжаў на печы і думаў аб сваёй паганай долі», зьяўляецца багіня; і « Ігнат, шырока раскрыўшы вочы, маўчаў і... не разумеў нічога <...> паслушна ссунуўся зь печы, каб пацалаваць у руку ёй» (вось яны, ненавісныя пісьменьніку быццам спрадвечныя рысы беларускай мэнтальнасьці — пасыўнасьць і рабская пакорлівасьць), а багіня пасьля знаёмства з «патомкам паўбагоў» у роспачы кажа: «Божа мой, колькі рабства!.. Негрыцянскі нявольнік больш захаваў у сабе гордасьці, чым у цябе, чалавеча, асталося... Бачу, як праз доўгія вякі пагляд твой плюгавіўся пакорай, галава паклонамі, вусны лізаньнем рук нячыстых... Няволя затуманіла памяць тваю; забыўся ты людзкой назовы сваёй і гэтым сьцёр ты зь ліца свайго знамя людзкое... не, чалавеча, скарбы мае рассыплю перад табой толькі тады, як ты прыпомніш імя людзкое сваё, калі прабудзіцца ў табе адвага й гордасьць...». (8) Названы твор характэрны для творчай манеры В. Ластоўскага, як пісьменьніка-гісторыка. Ён лякінічны, сымбалі разьлічаны і на дасьведчанага чытача, і на непадрыхтаванага, які бачыць толькі павярхоўны зрэз твора. Малюнак (што наагул уласьціва парабалічнай прозе) аднамерны: кожны элемэнт сыстэмы надзелены адной асаблівасьцю, той, якая адпавядае намерам аўтара й дыктуецца інтарэсамі агульнай карціны.

Як гістарычны твор, апавяданьне "Прывід" дэманструе ўменьне Ластоўскага бачыць прычыны сучасных нацыянальных праблемаў — ня ў зьнешніх ворагах (хоць ён і піша пра іх у іншых творах), а ва ўнутраным стане нацыі.

«Некаторыя знакамітыя нацыянальныя мастакі, якія ня выйшлі ў вялікае плаваньне, лічаць, што нацыянальнымі яны зьяўляюцца тады, калі *ўсхваляюць* свой народ, радзіму і жыцьцё. Гэта толькі ніжэйшы від нацыянальнага ў мастацтве. Больш высокі і сьмелы яго від я бачу ў здольнасьці мастака да *нацыянальнай самакрытыкі*».(9)

Аповесьць "Лябірынты" таксама нельга безагаворачна назваць гістарычнай. Хутчэй, гэта мастацка-гістарычны трактат, дзе вырашаецца праблема аднаўленьня вытокаў, страчаных у выніку розных прычынаў, у тым ліку і жорсткіх мэтадаў увядзеньня новай веры (пра тое апавяданьне "Часы былі трывожныя"), — аднаўленьня старажытнай міфалагічнай сыстэмы, якая фактычна не дайшла да нас. Іншымі словамі, праблема звароту пэўнага зводу маральных, філасофскіх, гістарычных існцін.(10) У "Лябірынтах", як і ў "Прывідзе", аповяд вядзецца на мяжы рэальнага. Тут мінулае і сучаснае злучыліся і прайшлі скрозь жыцьцё і сьвядомасьць сучаснага чалавека. Гэты мастацкі прыём атрымае пазьней у беларускай літаратуры значнае пашырэньне. В. Ластоўскі, бадай упяршыню, выкарыстоўвае новы падыход да рэканструкцыі мінулага, заснаваны на разуменьні гісторыі асобнага народу як канкрэтнага ўвасабленьня трансфармаваных агульных заканамернасьцяў сусьветнай гісторыі.

Час для мастацкай прозы значыць прыкладна тое, што для жывапісу — прастора. Як мастакі згортваюць звыклую трохмернасьць рэальнай прасторы ў дзьвюхмерную, спалучаючы рознавялікія фігуры, парушаючы пэрспэктыву, сумяшчаючы пярэдні і задні планы, дабіваючыся акцэнтацыі рэальнасьці або наадварот, уяўнасьці прасторы, гэтак і пісьменьнікі сумяшчаюць часавыя рамкі твораў, каб надаць ім новы, нечаканы ракурс, паказаць чалавека і яго акружэньне ў нязвычайным асьвятленьні. Са спалучэньня сучаснасьці з мінуўшчынай, гісторыі з легендай, сумяшчэньня часавых плоскасьцяў вынікае эфэкт унівэрсальнасьці, пазачасавай значнасьці. Так, да прыкладу, у "Лірных сьпевах" Максіма Гарэцкага сучаснасьць у спалучэньні зь мінулым сама набывае рысы легендарнасьці і, разам з тым, тры часавыя плоскасьці

сумяшчаюцца так, што мінулае выглядае ня менш рэальным за сучаснае. Чацьвёртая плоскасьць — чытацкі час — як-бы знаходзіцца на роўных часавых адлегласьцях ад трох іншых. Так, у "Патаемным" бліскуча намалявана ўзыходжаньне ў міфалагічнай сьвядомасьці часовага да вечнага. У іншых апавяданьнях, створаных быццам-бы на бытавым матэрыяле, як "Панская сучка", "Смачны заяц", — такіх багата ў кнізе "Досьвіткі", дзе распавядаецца пераважна пра Беларусь часоў прыгону, — апавяданьне, показка пра канкрэтныя падзеі прачытваюцца, як міф новага часу, што ўзьнікае ў рэчышчы народнай міфалёгіі зямлі, на якой адбываюцца падзеі. Менавіта сувязь з паданьнямі, легендамі надае апавяданьню міфалагічны каларыт, садзейнічае актуалізацыі абагульнена-знакавага зьместу, паслабленьню канкрэтнага. Міфалагізаваная падзея набывае пазагістарычнае гучаньне, бо «міф ня ведае катэгорыі часу, жыцьцё ў міфе — вечнае паўтарэньне». (11)

Посьпехі гістарычнай навукі 20-30-х гадоў на Беларусі стварылі магчымасьць для зьяўленьня твораў, якія грунтуюцца ўжо не на паданьнях, а на дакумэнтах.

Адзін з найбольш значных твораў — аповесьць Юркі Віцьбіча "Арцыбіскуп і сьмерд". Здарэньне, пакладзенае ў аснову аповесьці, па сваёй вастрыні, можа быць, і ў сапраўднасьці ўнікальнае для талерантнай Беларусі. Нездарма-ж ацэнка яго ня раз станавілася мейсцам сутыкненьняў людзей розных рэлігійных і палітычных поглядаў, бо ў гэтай трагічнай гісторыі, на думку многіх, у гранічна канцэнтраваным выглядзе адлюстравалася адна з найскладанейшых праблемаў Беларусі — шматканфэсіянальнасьць, адсутнасьць у беларусаў адзінага духовага цэнтру.

Юрка Віцьбіч быў супраць таго, каб разглядаць гэтую трагедыю адно з пункту гледжаньня веры. Да таго-ж ён лічыў, што вельмі небясьпечна беларусам акцэнтаваць рэлігійны бок гэтай падзеі. Пазьней, ужо на эміграцыі, у палеміцы з П. Вішнеўскім, ён даволі падрабязна растлумачыў свае погляды.

У газэце "Беларус" (№ 123-124 за 1967 год) зьявіўся

артыкул П. Вішнеўскага “Шляхі паняволеньня”. Галоўная думка аўтара — праваслаўе і каталіцызм беларусаў неаднойчы выкарыстоўваліся іхнімі імпэрыялістычнымі суседзямі супраць беларускай дзяржаўнасьці. Толькі вунія мелася стацца тым моцным падмуркам, на якім магла ўмацавацца беларуская дзяржава.

У лісьце да рэдактара газэты доктара Станіслава Станкевіча (ад 29. 7. 1967 г.) Віцьбіч пісаў: «Справа вылучна ў тым, што ці варта на старонках нашае грамадзкае газэты парушаць, а тым болей у перадавіцы, вельмі дражлівыя рэлігійныя пытаньні, што й не на часе й не на мейсцы. І гэтак значную частку сваіх высілкаў на эміграцыі мы прамарнавалі на змаганьне з папамі розных напрамкаў, якія (папы з панамарамі і арганістамі) часта-густа не заслугоўвалі аніякае нашае ўвагі. Пры гэтым у часе сваркі, на пацеху нашым “добразычлівым” суседзям ды на іхнюю карысьць, перабіралі мерку два бакі. Цяпер у гэтым сэньсе ўсё ўвайшло больш-менш у норму. Дык навошта ажыўляць колішнюю калатнечу? Калі хтосьці дагэтуль абедзьвюма нагамі стаіць у сярэднявеччы, ён мае для сваіх паслугаў безьліч нашых рэлігійных часапісаў, пачынаючы ад “Беларускае Царквы” Пануцэвіча да “Сілы Веры” Асіпчыка».

Адносна-ж сутнасьці трагедыі Віцьбіч пісаў: «Не захаваю ад Вас, што мяне (ці толькі мяне) асабліва абурылі наступныя радкі: “...сукрытая рука Масквы дзеіла найбольш эфэктыўна. Шмат дзе даходзіла да бунту ў разагітаванага натоўпу. У часе аднаго з такіх бунтаў у Віцебску ў 1623 г. быў забіты полацкі — тады ўжо вуніяцкі — архіяпіскап Язафат. Хоць жахлівае гэна здарэньне шмат каго было ацьвярозіла, усё-ж яно не палажыла канца зацятаму, падсычанаму з варожых нам бакоў змаганьню: калі ў Рыме, на аснове цудаў, што здарыліся пры гробе мучаніка, абвесьцілі яго сьвятым, другі бок не астаўся ў даўгу, прадстаўляючы яго як увасабленьне ўсяго найгоршага...».

Даруйце за асабістае — мяне здаўна цікавіла гісторыя рэлігійнае вуніі ўвогуле і арх. Язафата Кунцэвіча ў прыватнасьці. Яшчэ ў № 5 “Узвышша” за 1931 г. мелася мая аповесьць “Ацыбіскуп і сьмерд”, прысьвечаная арх. Язафату.

У часе кіраваньня навуковай экспэдыцыяй у 1939 г. я наўмысьля ў Віцебску шукаў ды знайшоў мейсца пакараньня 19 забойцаў арх. Язафата на чале з войтам Навумам Воўкам. <...>

Ужо на эміграцыі напісаў адзін са сваіх, як на мой погляд, найлепшых твораў “Паданьне аб таямнічым сьвятле”. <...> Ён прысьвечаны апошняму віцебскаму й полацкаму вуніяцкаму архіяпіскапу Язафату Булгаку, да якога стаўлюся зь цеплынёй і пашанай. Няма ў мяне гэтага пачуцьця да архіяпіскапа Язафата Кунцэвіча. Дый ці толькі ў мяне?

Далей — у Віцебску 12 лістапада 1623 г. меўся ня бунт, а паўстаньне, у якім удзельнічаў не натоўп, а народ» (падкрэсьлена Юркам Віцьбічам — Л. Ю.) (12)

У аповесьці “Арцыбіскуб і сьмерд” Юрка Віцьбіч і малюе народнае паўстаньне, у якім удзельнічаюць усе слаі грамадзтва — і войт і сьмерды, і гандляры і радцы... І аб’ядноўвае іх ня вера, а нацыянальная ідэя — ідэя незалежнасьці. Нельга забывацца, што аповесьць стваралася ў час, калі панавала тэорыя клясавага расслаеньня народу і несумяшчальнасьці інтарэсаў розных клясаў, а тэма нацыянальнай незалежнасьці “малодшых братоў” бязьлітасна перасьледвалася. Ідэя незалежнасьці нідзе ў аповесьці адкрыта не заяўлена, але ўвесь мастацка-вобразны строй твору прыводзіць чытача да гэтай ідэі. Нездарма Віцьбіч лічыць патрэбным прыгадаць пра тое, як «ішлі з далёкай Маскоўшчыны жаўнеры і, раззлаваныя ўпорствам замкаў, палілі безабаронныя вёскі, забівалі старых і малых, гвалтавалі сінявокіх дзяўчат...». Так высьвятляецца сутнасьць трагічнага здарэньня, якое пераводзіцца з пляну рэлігійнай барацьбы ў плян змаганьня з захопнікамі. Так вырысоўваецца на гістарычным матэрыяле галоўная ў будучым тэма нарысаў, артыкулаў і кніг Юркі Віцьбіча — тэма барацьбы беларусаў за сваю незалежнасьць.

Працэс стварэньня міфа-гістарычнай прозы напрыканцы 20-х гадоў XX ст. і сур’ёзныя посьпехі гістарычнай навукі лагічна прывялі да магчымасьці зьяўленьня беларускага гістарычнага раману. Але на гэты час складваецца і ўкараняецца сталінская інтэрпрэтацыя гісторыі. Яе асноўны лёзунг — патрыятызм, які называюць савецкім,

аднак сутнасьць ягоная найчасьцей — расейска-шавіністычная. «Пошукі ”вялікіх продкаў”, хваля кінафільмаў, якія праслаўлялі расейскіх палкаводцаў мінулага — Аляксандар Неўскі, Сувораў, Кутузаў, расейскія цары — Пётра Першы і Іван Люты; шырокая плынь літаратуры, у якой усхваляліся дзеі Івана III, Дзімітрыя Данскога, узносілася ўсё “сапраўды расейскае” і высьмейвалася замежнае; зварот пераважна да сюжэтаў з расейскай гісторыі і расейскай літаратуры, музыкі, опернага мастацтва і драматургіі — усё сьведчыла пра тое, што разьвіцьцё культуры нашага грамадзтва ад гэтага часу будзе жорстка вызначацца інтарэсамі палітыкі і вялікарасейскага канфармізму».(13)

На ўсёй тэрыторыі вялізнай краіны засталася адна гісторыя — перапробленая і падробленая расейская гісторыя. Гісторыя беларусаў, як і гісторыя іншых народаў СССР, зьнікае. Як і шмат што іншае, беларуская гістарычная проза ў савецкай літаратуры была загублена і згублена якраз у момант яе магчымага росквіту.

Аднак распрацоўку гістарычнай і міфа-гістарычнай тэмы падхапілі беларускія пісьменьнікі, выкінутыя з афіцыйнай літаратуры, — у высылцы, як Язэп Дыла, Барыс Мікуліч, і на эміграцыі, Юрка Віцьбіч, Уладзімер Случанскі, Уладзімер Сядура і іншыя.

Пісьменьнікі на эміграцыі былі вольныя ад перасьледваньняў, цэнзуры; іх, разьяднаных на групы і партыі, яднала адна ідэя — ідэя незалежнасьці Беларусі. Разам з тым, умовы эміграцыі ня спрыялі літаратурнай творчасьці. Перашкаджаў і вымушаны занятак “дзеля хлеба надзённага”, і малая колькасьць, а часта і нядоўгае жыцьцё пэрыядычных выданьняў. Толькі пералічаных прычын дастаткова, каб зразумець, чаму эміграцыйная літаратура дала паэзію высокай годнасьці, і значна менш — прозы.

З гістарычнай тэмай было яшчэ складаней: перашкаджала адсутнасьць базы гістарычных твораў — архіваў, дакумэнтаў, навуковых дасьледаваньняў. «У. Случанскі, — адзначае аўтар прадмовы да гістарычнай аповесьці “Драбы”, — сваёй мастацкай душой шукаў у нашай

мінуўшчыне вялікіх патрыётаў, мудрых уладароў, слаўных падзеяў у гісторыі нашай Бацькаўшчыны, калі яна была вялікая і слаўная на ўсю Эўропу. Ва ўмовах эміграцыйнага жыцьця, калі чалавек ня можа карыстацца з архіваў, каб знайсьці патрэбныя матэрыялы, пошукі гэтыя былі сапраўды вельмі цяжкімі. Тэндэнцыйнае насьвятленьне гістарычных фактаў расейцамі і палякамі не задавальняла аўтара, а, наадварот, выклікала зь яго боку гостры пратэст і справядлівае абурэньне. А бесстароньніх дадзеных, адпавядаючых гістарычнай праўдзе, бракавала».(14)

Нягледзячы на аб'ектыўныя цяжкасьці, пісьменьнікі эміграцыі здолелі зазірнуць у мінулае сваёй Бацькаўшчыны і напісаць шэраг цікавых міфалагічных і гістарычных твораў. І нават стварыць новую форму мастацкага гістарычнага нарысу. Трэба адзначыць, што свой важкі ўклад яны зрабілі і ў навуковай распрацоўцы розных пытаньняў мінулага Беларусі. Тут і грунтоўная Скарыніяна, і гісторыя беларускага тэатру, і антыбальшавіцкія паўстаньні...

Усё зробленае на эміграцыі ня было простым працягам ужо існаваўшых у літаратуры традыцыяў. Апынуўшыся ў новым, прынцыпова не падобным да ранейшага, становішчы, літаратура павінна была знайсьці сродкі для кампэнсацыі ўжо адзначаных страт і для мастацкай перабудовы. У міфагістарычнай прозе гэта выказалася перш-наперш у вяртаньні да вытокаў культуры — міфалёгіі, у імкненьні ня проста выкарыстаць яе, а аднавіць, адрадзіць страчаныя часткі старажытнай беларускай міфалёгіі.(15) Гэта быў працяг у новых умовах і іншымі вобразнымі сродкамі ідэяў "Лябірынтаў" Вацлава Ластоўскага.

Адным з такіх мастацка-вобразных сродкаў сталася форма сказу з даволі шырокім выяўленчым дыяпазонам — ад чыстага фальклёру да фальклярызацыі сапраўдных гістарычных падзей. Зь ліку сказавых твораў найбольшую цікавасьць мае «Братчына. Сказ аб падарожніках Гюргію і Саўку і аб слаўным гаспадару полацкім князю Расьціславу» Уладзімера Случанскага. У аснову "Сказу" пакладзены эпізод з гісторыі Полацкага княства XII стагодзьдзя, аб якім апавядае Лаўрэнцеўскі летапіс. Вацлаў Ластоўскі прыгадвае гэты эпізод

у сувязі з характарыстыкай асаблівасьцяў дзяржаўна-грамадзкага ладу Беларусі ў тыя гады (нататкі «Зь Беларуска-Літоўскай мінуўшчыны»): «Беларускія землі ў пэрыяд яднаньня іх зь Літвой вызначаліся нязвычайна буйным разьвіцьцём дэмакратычнага ладу і агранічэньнем да мінімуму княжага аўтарытэту. Запраўдным сувэрэнным гаспадаром зямлі было веча <...>. Веча выбірала князя, веча і “паказвала яму пуць” (выганяла яго). Князь мог княжыць толькі са згоды веча. Полацкі князь жыў нават ня ў Полацку, а каля Полацку — у Бельчыцах, дзе жыла і яго дружына. У самы Полацак князі прыязджалі толькі на запрашэньне веча або са сваімі прыватнымі справамі».(16) Летапіс сьведчыць, што незадаволенае князем Расьціславам веча вырашыла забіць яго і дзеля гэтага запрасіла ў Полацак на братчыну да Сьв. Багародзіцы на Пятроў дзень. Князь прыехаў, але чамусьці “апрануўся ў броню пад вопратку”. Верагодна, прыезд на братчыну ўзброенага госьця ня быў зьявай звычайнай, і ўражаныя загаворшчыкі не адважыліся на князя памкнуцца. А на другі дзень пачалі зноў вабіць яго да сябе, гаворачы: «Княжа, прыедзь к нам у горад, ёсьць нам з табою мова». Князь, папярэджаны дзецкім аб вечы ў горадзе і намеры схапіць яго, «вярнуўся назад і, сабраўшыся з дружынай у Бельчыцах, адтуль пайшоў палком (вайной), грабячы і разьбіваючы, да брата Валадара ў Менск».

Ул. Случанскі не адступае ад фактаў, якія падаюцца ў летапісе. Ва ўступе “Замест прадмовы” ён даволі блізка да тэксту пераказвае старонкі летапісу. Але ён надае тым, так-бы мовіць, прычынна-выніковым сувязям, што засталіся па-за летапісным тэкстам, зусім іншае гучаньне.

Героі «Сказу» Гюргій і Саўка яшчэ ў далёкіх краёх чулі многа нядобрага пра князя Полацкага. Аповяды вандроўных купцоў былі жахлівыя: князь — Ірад, кат і абдзірала. Зь цяжкім сэрцам вярталіся Гюргій і Саўка на бацькаўшчыну. Аднак паступова яшчэ ў дарозе ў іх вачох партрэт князя мяняецца з адмоўнага на станоўчы. Чым больш жаляцца купцы на князя, тым больш відавочна, што праўда на баку Расьціслава: «І дакуль зямля яго насіць будзе? Купцоў сумленных дзесяцінай аблажыў, а ізгояў і сьмердаў полуднікамі

частуе... За нашыя грошы кроўныя! Памятаеш, кум Васята, як пазалетась няўродзіца і голад навалiлiся? Вось, думалася, зараблю дзе! Тры гумны засыпаных жытам меў...

— Як ня памятаць? Хіба што век не забудуся, як мне ўвесь торг з сольлю зьбіў... Каб ня "Яснае сонейка Расьціславушка", дык і сёньня ня дзьве ладзьдзі вёў-бы, а два тузіны».(17)

Колеры тут, як і патрабуе жанр фальклёрна-рыцарскага сказу, строга разьмежаваныя: усе сьветлыя аддадзены князю і, зразумела (зноў-жа патрэбы жанру!), яго дачцы князёўне, а чорныя — купцом, якія асуджаюцца не за тое, што яны— гандляры, а таму, што ўвасабляюць антыдзяржаўныя інтарэсы.

Характэрная рыса ўсёй літаратуры эміграцыі — пасьлядоўная абарона прынцыпаў дзяржаўнасьці і асуджэньне ўсякіх праяў антыдзяржаўных індывідуальных і групавых інтарэсаў. Натуральна, гаворка ідзе толькі пра беларускую дзяржаўнасьць. Адсюль імкненьне ўсіх жанраў эміграцыйнай літаратуры намаляваць уладароў старажытных беларускіх зямель прывабнымі і як людзей, і як палітычных дзеячаў. Варта адзначыць, што, па зразумелых прычынах, такая пазыцыя ня была ўласьцівая беларускай савецкай літаратуры.

Затое нешта вельмі падобнае назіраем у расейскай савецкай літаратуры. Здавалася-б, такое самае ўзвышэньне дзяржаўнасьці, такое-ж самае прызнаньне другараднасьці інтарэсаў асобы ў параўнаньні з інтарэсамі дзяржавы. Але гэта толькі зьнешняе падабенства. На самой справе, з часоў бескампраміснай барацьбы з "усякім" нацыяналізмам расейская савецкая літаратура ўсхваляла і ўзвышала імпэрскія ідэалы, адмаўляючы права асобных нацыяў на выбар, які не супадаў з выбарам Дзяржавы. Усё гэта называлася патрыятызмам, які прыкрываў, на самой справе, імпэрскія амбіцыі: «Патрыятызм — вось галоўны крытэрый у ацэнцы дзеяньняў, думак і пачуцьцяў герояў гістарычнай літаратуры; патрыятызм мысьленьня аўтара — вось выходны момант у разуменьні вартасьцяў і сацыяльнай карыснасьці яго творчасьці».(18)

І ў гэтым істотнае адрозьненьне ня толькі літаратуры эміграцыі, але і ўсіх вышэйпрыгаданых твораў беларускай літаратуры. Не ідэя "патрыятызму" кіравала беларускімі пісьменьнікамі, а імкненьне да кансалідацыі нацыі і яе незалежнасьці...

Да таго часу, калі купцы абрабавалі Гюргія і Саўку і кінулі іх у цёмную камору, нашыя падарожнікі ўжо зьведалі "праўду" купецкіх паклёпаў. Выпадкова, ратуючыся, яны даведваюцца пра намеры купцоў забіць князя, і ў іх ня ўзьнікае сумненьня, на чыім баку яны павінны быць. Пераапрануты Гюргій знаходзіць князя й папярэджвае яго. Таму князь, хоць й ня вельмі верыць перасьцярогам, усё-ж апранае кальчугу. Гюргій і Саўка зьбіраюць людзей і адольваюць забойцаў, нанятых купцамі. Свае ўчынкі Гюргій тлумачыць так: «Наслухаўся пра цябе, княжа, ад люду Полацкага *пахвалы вялікія, што шчодры ты, літасьцівы, да люду ласкавы, справядлівы*...». Як бачна, у сутыкненьні князя і веча аўтар на баку князя. Менавіта князь зьяўляецца выразьнікам інтарэсаў грамадзтва, дзяржавы. Такі ідэал: мудры, справядлівы, моцны valaдар і абаронца свайго народу.

Сказы Уладзімера Случанскага (нам вядомы яшчэ ягоны вершаваны "Аброк Кіеву. Сказ аб Рацібору, тысяцкім Іскарасьценю") ня маюць спэцыфічна-сказавай моўнай афарбоўкі. Аўтар падае сказ як народную лягенду, ён нібы не стварае яе, а перадае ва ўласнай апрацоўцы захаванае народнай памяцьцю.

Значнае мейсца ў гістарычных творах эміграцыйнай літаратуры займаюць сны і ўяўленьні. Гэта тлумачыцца багатымі магчымасьцямі, якія адкрывае пісьменьніку такі мастацкі прыём.

Сны, памяць і ўяўленьні натуральна ўваходзяць у структуру беларускай гістарычнай прозы першай паловы XX ст. Рэальнае жыцьцё аўтараў гістарычных твораў было абмежавана і сьціснута незалежна ад іхніх жаданьняў, імкненьняў і волі ўмовамі тагачаснага ладу. Прымус, нагляд, вывіжоўваньне ўваходзілі ў прыватнае жыцьцё і творчасьць, у *"няспаньне"*, тады як у *сьне* чалавек вызваляўся з-пад улады свайго часу, сваёй прасторы — прыходзіла адчуваньне волі і

вольнасьці. У Сьне чалавек вызваляецца і ўваходзіць у іншы сьвет, дзе рэчы мяняюць сваю субстанцыю. Сон зьяўляецца пераходам з аднаго стану быцьця ў другі, масточкам, які злучае дзённыя зямныя вобразы і незямныя нясёньняшнія, несучасныя ўяўленьні, прыносіць — ці ня ўпершыню — адчуваньне раскаванасьці, лёгкасьці, радасьці. Чалавек у сьне — такі, вызвалены. У сьне (будзем і надалей называць яго так умоўна) слабеюць дзённыя законы, чалавек вызваляецца ад прычыннай залежнасьці, сьціраюцца межы мінулага і сучаснага, сапраўднага і ўяўнага, магчымага і жаданага. Жыцьцё пашыраецца, падвойваецца, паглынаючы дзённую і начную рэальнасьць. Так нараджаецца сьвет, не абмежаваны трохмернасьцю. Так Сон становіцца завершаным мастацкім вобразам, формай літаратурнага хранатопу. Той мясьцінай, дзе скрыжоўваюцца прасторавыя і часавыя пэрспэктывы. Час набрыняе, робіцца амаль бачным, а прастора зьнікае ў часе, гісторыі, фабуле. Пры гэтым прыкметы часу раскрываюцца ў прасторы, і яна асэнсоўваецца і вымяраецца часам.

Ствараецца новая літаратурная форма, якую магчыма суаднесьці з бачаньнем сьвету мастаком сярэднявечча. Пісьменьнік, далёкі ад вобразаў мінуўшчыны, ня мае такога пачуцьця вечнасьці, калі прашчур — ня толькі бацька або дзед, калі твае продкі — Вітаўт і Ягайла, Давыд Гарадзенскі і Рагнеда, Кірыла Тураўскі і Ефрасіньня Полацкая...

Менавіта гэтае адчуваньне спрабуе данесьці да чытача Міхась Дубок у апавяданьні "Ці знаеш ты?..".(19) Сон дазваляе герою ня толькі вярнуцца на Бацькаўшчыну і ўбачыць родныя мясьціны і краявіды, якія ён даўно пакінуў, але і атрымаць новыя веды з гісторыі свайго народу. Рыцар, які зьявіўся герою ў сьне і на казачным кані нясе яго над гарамі і марамі, задае пытаньні, ад якіх «чырваняй зайрдзеўся твар мой, ня ведаў я, што на гэта адказаць». Рыцар, пераканаўшыся, што герой ня ведае гісторыі ні сваёй Бацькаўшчыны, ні роднага гораду, але «не адцураўся бацькоўскага загону, не загубіўся на чужыне і толькі ня меў магчымасьці пазнаць сівой мінуласьці», апавядае яму і пра веліч беларускай мовы ў часы Альгерда, і пра Высока-Літоўск, і пра Івана Багданавіча Храбтовіча, празванага Літаворам.

Ня даць страціць веру ў будучыню сваёй краіны, ня даць забыцца пра сваё мінулае — галоўная мэта такіх твораў. I адзінае, што засталося пісьменьніку ва ўмовах эміграцыі, — летапіс, гісторыя, культурная традыцыя, памяць. Шматмернасьць сну напаўняе твор, пашырае рэальнасьць прамежкава-часавымі вымярэньнямі, вызваляючы яго ад трохмернасьці жыцьця і ўводзячы мінулае як чацьвёртае вымярэньне.

Часам такія творы набываюць казачную форму, там адбываецца зьмяшчэньне часавай пэрспэктывы. Герой (чалавек або народ, горад або рэч) жыве ў чароўным сьвеце. I паўсюль ён — і свой, і чужы, і далучаны да таямніцы, і неафіт, і чалавек бяз роду, і здраднік... — казачна-вольны чалавек у часе-прасторы. У гэтым, чацьвёртым вымярэньні, і зьяўляецца, выяўляецца Бацькаўшчына, Беларусь, краіна казак і легендаў — краіна сапраўдных герояў.

У апавяданьні Міколы Куліковіча "Мяндоўг"(20) аўтар выкарыстоўвае прыём уяўленьня, які фактычна зьяўляецца другім назовам сну. Чытач трапляе на сьвята ўтварэньня Вялікага Княства Літоўскага і чуе каранацыйную прамову «першага Літоўскага (Беларускага) караля й вялікага князя Мяндоўга»: «Народзе мой! Сягоньня дзень для нас надзвычайны, дзень сьвяточны... I не таму, што гэтую вось карону я, слабы муж, на галаву сваю ўсклаў... Дзяржава моцная хаваецца пад гэтай каронай, злучэньне ўсіх літоўскіх зямель, адзіная для ўсіх нас гаспадарка, што іншыя дзяржавы лічыцца прымушае, як роўны з роўнымі... Хавай-жа, мой народзе, карону, сымбаль гэты... у думках, у сэрцы... каб з радасьцяй, аддана за сваю Бацькаўшчыну змагаліся, жылі і нат' жыцьцё і кроў сваю злажылі, калі трэба...». Сьвята абвешчаньня вялікай дзяржавы, зайздрасьць, змовы, дзяржаўныя і сямейныя праблемы, мудрыя парады старога канцлера — усё гэта сьведчаньне галоўнага: вось дзе вытокі, так пачыналася жыцьцё тваёй дзяржавы. Пошук пачатку — наогул вельмі важная ідэя ўсёй эміграцыйнай думкі. Гэта, трэба адзначыць, зьвязана з адчуваньнем, якое дакладна сфармуляваў Юры Лотман: «Тое, што мае пачатак, — існуе. Таму тыя дзяржавы, што маюць пачатак (легенды аб

заснавальніках), супрацьстаяць тым, хто іх ня мае, як палітычна існыя — ня існым; тыя, што могуць назваць продка, палітычна існуюць».(21)

Усе гісторыка-міфалагічныя творы звычайна пазбаўлены бытавых падрабязнасьцяў, рэалістычных дэталяў. Гэта гістарычныя легенды, і менавіта адмаўленьне побытавай канкрэтнасьці надае ім характар узьнёсласьці, усхваляванасьці, той пераканананасьці, што ўласьціва народным паданьням, для якіх нібыта сам час адбірае толькі тое, што павінна застацца ў памяці народу.

Аднак гэта толькі некаторыя характэрныя асаблівасьці гісторыка-міфалагічнае прозы. Спэктар мастацкага ўвасабленьня жанру значна шырэйшы: ад уласна фальклёрнага, сказавага, да сымбалічнага, ад казачных рэмінісцэнцый на гістарычныя тэмы да філясафічных абразкоў. Жанравыя пошукі дэманструюць і апавяданьні, што падаюцца ніжэй. Адно зь іх — “Божая жалейка” — належыць Ніне Змагарцы, другое, “Паўбог”, — Антону Адамовічу (?), трэцяе, “Справядлівы судзьдзя”, напісаў Сымон Жамойда.

Рукапісы апавяданьняў перахоўваюцца ў архіве часапіса “Шыпшына” (БІНіМ).

Ніна Змагарка

БОЖАЯ ЖАЛЕЙКА

Камяні ляжалі чародамі: зімныя, вільготныя, спакойна-нярухомыя. З боку сонцаўсходу паволі і неадхільна сунуўся вячэрні змрок. Нівы выпаралі дзённае сонечнае цяпло туманамі. Па калдобістаму, зьезджанаму сваймі людзьмі і чужакамі-акупантамі, шырокаму з прысадамі адвечнаму крыўскаму гасьцінцу, сваімі старымі і ўжо амаль засыпанымі пылам вякоў сьлядамі, ішлі аглядаць Божы Край — Крывіччыну — Бог із Чортам.

Чорт хваліўся: “У мамэнт зраблю дудку”.

Зламаў ён лазіну і пачаў па яе кары стукаць пажоўклаю косьцяй мерцьвяка.

Бог падышоў да дарагога крывічу і любага здавён дрэва

— бярозы, зырваў зь яе зялёны лісток і падняў яго ўгару на вецер. І загучэла ведамая ад вякоў музыка: лісток серабрыста гучэў, бярозка дрыжэла і сьпявала, а ў бярэзьніку мілагучна-ціхутка бомкалі званочкі, і ўсе лісты бярозак гучэлі ў тон лісточку на вятру.

Чорт мучыўся над карклаватай лазовай галінай і зь ягонае працы па якімсь часе выйшла гэтак і званая да сяньня народам чортавая сьвістулька, якая давала піскліва-хрыпаваты, няпрыемны гук.

І сталіся з таго часу лісты бярозы звацца народам Божай жалейкай. Крывіцкія-ж беразьнякі і бярозавыя лясы Віцебшчыны пяшчотна пяюць на вятрох сусьвету як срэбраныя званочкі, ад прадвеку гісторыі і да скону выгнаньня крывіцкага люду. Крывічанін, верны сын свайго краю, як і гордыя крывічанкі, нашчадніцы няўмірушчай Рагнеды, пакахалі беразьнякі і знаходзяць у іх божым гуку супакой і ачышчэньне ад турботаў штодзённых. І сталіся душы крывічанаў чыстымі і нясплямленымі, як і гук і бель бярэзьніку. А бярозка вечна гучыць, нагадваючы нам сапраўднае нашае мейсца і няўміручыя песьні нашага народу. І куды-б ні закінуў крывічаніна кон, што-б ён ні рабіў на Бацькаўшчыне ці на далёкай дзесь чужыне, усюды яму спадарожнічае мяккае гучэньне роднае бярозкі і ціхі сьпеў ягонае вернае роднаму краю душы.

Бог перамог Чорта. І ў вячэрнім змроку, агарнуўшым тымчасам увесь край, ляжалі сьцюдзёныя, вільготныя камяні, зачыніўшы свае каменныя павекі. Шамацелі сваім серабрыстым гукам беразьнякі, таямніча баіў казку стары пасівелы бор, як медзь, цяжка шапацелі налітыя, бы золатам, нівы збожжа, а зоркі з свае яснае бязьмежнае вышыні далучалі ў сугуччы сваё вабячае да сьвятла мігаценьне да сьпеву зямлі. А па-над зямлёю хвалявала паветра векавечная песьня крывічанскай душы. Хата перагуквалася з хатаю, узгорак з узгоркам, беразьняк зь беразьняком. Галасы плылі ўвысь, гушкаліся, хвалявалі, гонячы Чорта, гонячы з крывічанскае зямлі чужака-акупанта, які захапіў Крывіччыну і сам адчувае, што ня ўтрымацца яму тут доўга. І акупант нават чуў і разумеў, як над папялішчамі і надмагільнымі ўзгоркамі, дзе

ляжалі косьці бязьвінна закатаваных сыноў і дачок Крывіччыны, вырасталі бярозкі і сьпявалі песьні славян, тварылі новыя сказы аб загінуўшых верных і чыстых крывічанскіх душах. А ў крывічанскіх мужоў, што вярнуліся зь сусьветнае вандроўкі, гэтыя сказы выклікалі дзейнасьць, а цягліцы рук мацаваліся сілай дзеля будовы новага жыцьця.

Бог перайшоў праз Крывіччыну і даў ёй сваю нязмоўкную няўміручую песьню.

Антон Адамовіч

ПАЎБОГ

(Мініятура)

Узвышэнцам,
нацдэмам і крывічом
гэты хвілёвы ўзьлёт душы
ў дар прыносіць
Аўтар

Ужо даўно прагналі яго людзі. Ён кінуты ў вязьніцу, вільготныя муры якой ня ведаюць болю, бо боль быў іхняй абыдзеншчынай.

Ён сотні год, акуты ланцугамі, ляжыць за сьценамі муроў. І нат' рыначныя балбатуны ня маюць добрага слова, якое-б, магчыма, узьняло яго на неба.

З запалам і няўпыннасьцю крата я пачаў шукаць каранёў і канца грахоў вялікага злачынца, каб пераканацца, як нельга жыць чалавеку. Я стала вучыўся са злоўчынкаў іншых, бо жадаў, каб мяне звалі і лічылі добрым.

І ішоў да разумных жанок ды разважных мужчынаў, гадзінамі слухаў і тыднямі чакаў, пакуль мяне выслухаюць магутныя сьвету нашага, бо іншыя не маглі сказаць, што дрэннага зрабіў выступнік.

І калі нарэшце правадыры дазволілі мне аблізаць іхнія палітычнай каростай пакрытыя рукі, я, дрыжучы ад страху, папытаўся аб выступах вялікага злодзея.

— Ён грэшны, бо віною ўсяму, што рабілася і казалася дрэннага і шкоднага правадырамі.

І зразумеў я, што розуму ня вучацца ў разумных, а мастацтву дурнотаў не навучыць нават цар дурняў.

І забрыў у нейкае логава "прапалых". Там гаманіў з

натоўпам п'яных жанок і карміўся іхняй мудрасьцю, як згаладалы воўк. І жанкі гэныя ўжо ня знялі граху.

Яны ўперліся на мяне, як на дурня дурняў, што я ня ведаю грахоў вялікага выступніка.

— Няма вялікшага грэху, калі чалавек ня хоча брысьці па таму-ж балоту разам із стадам. А гэты грэшнік нат' адмовіўся ад нашых боляў і забыўся на нашыя радасьці. Ён зачыніўся за мармуровымі сьценамі, а сваіх ганцоў разаслаў па ўсім сьвеце. І былі яны лепшымі зь лепшых. Калі імчаліся яны па нашых заняпалых гонях, дык жалю не знаходзілі ні да кульгавага старца, ні да малюткага дзіцятка. Замест рук яны мелі дарагое каменьне, а замест мовы — плыўкі шоўк.

І з ранаў, атрыманых у бойках, ліліся рубінавыя пэрлы замест крыві. Аднойчы схіліўся адзін зь іх, каб падняць статкам стаптаны васілёк нашых гоняў, дык з вачэй у яго ліліся пякучыя кроплі сапфіраў. І на шчытох сваіх яны мелі абраз прыгожае жанчыны, якая стаяла голаю, а побач яе вопратка была па кавалках падзёртая ў колькіх мужчынаў дзікога пагляду. І гэты, хоць і ня зусім прыстойны абраз жанчыны, вабіў сваім хараством кажнага, хто быў угледзіўшыся ў яе.

. . . .

Пераможаныя ворагі заставаліся ляжаць у сьвінячым гноі, а іхнія чорныя душы падымаліся ў паветра, як каркаючыя вароны: нас перамагла іхняя сьцюдзёная гіронія.

Прыбыўшы да свайго правадыра, сьмелыя зьвястуны пакрывалі свае коні пялёсткамі шыпшыны, і нястрымныя ў бойках коні рабіліся спакойнымі.

Сьмелыя ваякі ішлі за мармуровыя сьцены да сваіх прыгожых жанок, якія чакалі на іх бяз словаў дакору і ўздыхаў. І тады ва ўладароў забранага краю прачнулася абражаная годнасьць. Яны, ускочыўшы на шыі разьюшаных быкоў, кінуліся ў пагоню за зьнікаючымі ў косах узыходзячага сонца коньнікамі.

Прыгожыя зьвястуны спыніліся на першым раздарожжы і клікалі галасамі, у якіх чуліся гукі арфы:

— Наш правадыр Паўбог вітае вас сьмехам і абразай. Мы — ягоныя запраўдныя сны. Наш правадыр — Паўбог.

А затым яны зьнікалі ў дзікіх скоках коняў.

. . . .

Гэтак міналі гады, аж пакуль не ўзьняліся ўсе нікчэмныя і маленькія духі. Нанятыя і прадажныя кавалі закулі ў ланцугі аднаго па адным прыгожыя сны Паўбога і разьюшаны натоўп аблажыў ягоны мармуровы замак.

Год у год яны аплёўвалі брыльянтавыя вежы замку, пакуль цяжар брудных пляўкоў не ўламаў зьзяючую пэрлавую столь. Брудныя падкаваныя боты чорнага натоўпу збэсьцілі і пакрышылі мармуровыя сьцены. Паўбога паланілі горды лісьлівых і хітрых падхалімаў-лыжнікаў.

Ён стаўся грэшнікам, бо ягоныя сны былі занадта прыгожымі.

Ужо гады трымаецца ён сваімі і чужымі снамі ў вогкіх скляпеньнях за цёмнымі сьценамі на абтоку аблогі. Яму задэкляраваная свабода ў той дзень, калі ён зрачэцца сноў сваіх і імя свайго Паўбога.

Так я даведаўся яго грахоў цяжкіх і цяпер жадаў хоць крыху выкупіць віну яго.

. . . .

Калі пачынаюцца цёмныя восеньскія ночы і ў морах вар'яцее нячысьцік вод, я забіў цьвікамі дзьверы сваёй хаткі, каб сесьці ў карыта — плысьці цераз мора, дзе, як чуў, знаходзяцца яшчэ нашчадкі і непадкупныя пасьлядоўнікі майго Паўбога.

Як і ўсім грэшным, гэтак і мне на долю выпала больш шчасьця, чымся ўчыну. У цемры паўночы чужыны я адчуў, што хвалі ашалелага мора перакідаюць маё карытца праз сьцены высокага муру. І нацягнуўшы чорную пакрыўку, я ўсё далей, далей ішоў вільготнымі скляпеньнямі. І раптам зачапіўся за нешта цьвярдое ды спатыкнуўся, і ў гэтую часіну я пачуў твой горды голас.

— Хоць сотку покрывак ты нацягнуў-бы на свой твар, я пазнаў-бы цябе ў найглыбейшай цемры духу. І ты адзін із маіх сноў.

І борзда, борзда ты адчуеш, што ў лахманы твае вопраткі ўжо чапляюцца горды сьвятошаў, якія самі ёсьць найвялікшаю абразаю сьвятому.

Ты хочаш ведаць, чаму я стаўся Паўбогам. На сваіх плячох я нёс калісь нашую праўду натоўпам рабоў. А яны на каленях маліліся ярму. І зразумеў тады я, што і асёл бяз ношы нешчасьлівы. Я зразумеў, што рабом ёсьць толькі той, хто знак раба носіць на сэрцы. Запраўдны чалавек памірае — рабом ня станецца ніколі. І ходаўся я з грэхам народу свайго, я ходаўся зь няволяй, роспаччу і нячынам. Супроць усяго благога ўва мне ўзьнялася боская ўпорыстасьць — я быў запраўдным Паўбогам. І праклёнам сталіся мае рукі і ногі. Усё, праз што праходзіў я, поўнілася жудаснай пакутай. Я быў запраўдным Паўбогам, бо ўва мне жыла толькі боская кара.

Мінаў вось гэтак час. Мне сталіся чужымі і добрыя і дрэнныя ўчынкі. І нарадзіўся я ізноў для хараства. І не разумеў я Бога, які здольны ствараць выродаў для сэрца пяшчотнага. Схаваўся я за сьцены мурмуровыя, каб ня бачыць абыдзённых клопатаў людзей, якія адбіраюць самі-ж ад свайго быцьця ўсё прыгоства жыцьця-змаганьня.

Але змарылася маё сэрца. Як і раней, я зваў сябе Паўбогам, каб іншыя ня бачылі маё сэрца, якое ў болю выла гучней за параненага ваўка. І боль умее маўчаць сфінксам у пустэльні.

І цень сваю Паўбога, як жудасную здань, я гнаў у замак. Там мой цень цалавалі ногі, бо ўжо ня бачылі мяне самога, схіленага ля плоту і гладзіўшага лоб цялятка, у вачох якога нявіннасьць сьвецішца.

Яны ня бачылі мяне ў радох калекаў, як цалаваў я вільготны жабін рот, бо яе стаптаў мой бот.

Ад жабы я маліў дараваньня. І пяшчотай-ласкаю спавіліся мае рукі і ногі. Усё, праз што праходзіў я, дрыжэла ў схліпах радасьці. Я быў запраўдны Паўбог, бо ўва мне было толькі каханьне Бога.

Але гэткага мяне ня бачылі, бо людзі бачаць толькі тое, што было, — і ніколі тое, што мы маем.

І мусіў я ісьці на раздарожжы плакаць, мага тады адчыніліся-б ім вочы. Я, магчыма, і пайшоў-бы, але тады празь мяне праносілася завіруха ўпартасьці.

— І ня пытай, чым здаешся ты іншым, але заўсёды памятай, чым ты ёсьць для самога сябе. І гэтак мадзею я тут,

як Паўбог. Мае грахі мне людзі не даруюць. І добра робяць так яны. І зьненавіджу іх, бо пашкадаваць мяне ня змогуць іхнія рукі. Яны патрэбныя толькі нікчэмным грэшнікам. А я — Паўбог — ужо дараваў сабе.

Тую часіну, калі я ходаўся з грэхам нявольніцтва і сябеганы, калі я нарадзіўся для прыгоства ізноў, я выкупіў ужо тым пацалункам у вільготны рот жабы.

8 лістапада, 1952. Бруклін.

Сымон Жамойда

СПРАВЯДЛІВЫ СУДЗЬДЗЯ

Прыблізна ў апошнія гады дзясятага стагодзьдзя, у княжыя часы Рагвалода і ягонае дачкі Рагнеды жыў у Полацку вельмі багаты купец маскоўскага паходжаньня па прозьвішчу Сволач. Прозьвішча гэтае ў той час яшчэ нічога ня мела супольнага з сучаснай лаянкай.(22) Сваім багацьцем, а адначасна і скупасьцяй, быў ён чутны ня толькі ў самым Полацку, але і далёка па-за межамі Полацкага княства.

Аднойчы, варочаючыся з далёкага таргова-меннага шляху, аж з Грэкіі, і распрадаўшы цэнныя скуры дзікіх зьвяроў Беларусі, вёз ён з сабой вялікі капшук рубанцаў золата, тагачаснай заменнай валюты міжплямённага гандлю. Мінуўшы княжыя межы і апынуўшыся ўжо на землях князя Полацкага, дзе таргова-менныя шляхі спэцыяльна ахоўваліся княжымі дружыньнікамі, купец Сволач, задаволены праведзеным гандлем з грэкамі, як і шчасьлівым даездам да Рагнедавых зямель, згадзіўся пагуляць у спатканьні, якое ладзілі яму тамтэйшыя бяднейшыя купцы.

Не атразьвеўшы добра пасьля папойкі, таўстабрухі, нізенькага росту купец загадаў слугам далейшы цяг язды ў Полацак. Скураны, выпханы рубанцамі золата капшук, работы смаленскіх мастакоў, прымацаваў, не давяраючы нікому, пры сваім сядле. Каб скараціць доўгія шляхі, павярнуў свой караван убок і польнымі, пастушымі дарожкамі цягнуў далей. Тым больш ведаючы, што нападу на гэтых землях ужо ня будзе.

Ды толькі, злажыўшы князю дарункі і ўмоўленую дань,

раптам сьцьвердзіў, што мяшка з грашыма ня стала. Прывязаны падхмеленай, няўпэўненай рукой мяшок рассупоніўся, адарваўся ад сядла і згубіўся ў дарозе. Тым горш, што ехалі лугамі, польнымі дарожкамі, дзе толькі пастухі і то рэдка праганяюць свае статкі. Калі-б згубілі дзесьці на шляху, то, бязумоўна, дружыньнікі знайшлі-б і князю перадалі.

Сволач, сумуючы па страце золата, якога было роўна 3000 залатых рубанцоў, ніяк ня мог аджалець. Пасьля доўгага раздумваньня паведаміў княжы двор і бліжэйшыя аселішчы, што за знойдзенае даруе палову згубленага ў мяшку золата.

Шмат каму хацелася збагаціцца гэтымі грашыма, бо сума немалая, хацелася знайсьці капшук і атрымаць палову. Шмат хто й кінуўся шукаць страты.

Бедны пастушок Рыгор чуў аб усім гэтым, але яму нават і ў галаву такія думкі ня лезьлі пра ўзбагачэньне-жаднасьць і багацьце. Было пад вечар, калі, зганяючы свой статак, убачыў камень. Хацеў узьлезьці на яго і агледзецца, ці дзе жывёла ня згубілася ў траве. Ды толькі, ступіўшы на бугор, пераканаўся, што гэта і ёсьць згубленыя купцом грошы.

Не адкладаючы на апасьля, гэтага-ж дня ўскінуў мяшок з золатам на плечы і павалок аддаць купцу.

Убачыўшы ў цэласьці 3000 рубанцоў золата, Сволач аніяк ня мог адшкадаваць тых слоў, якія ён абяцаў знаходчыку.

— Золата ў парадку, але дзе цэнныя камяні? — закрычаў купец. — За тое, што ты іх прысабечыў, не атрымаеш узнагароды ды яшчэ ў падвал князеўскі пойдзеш.

Рахманы Рыгор як мог, так апраўдваўся перад купцом. Яму і слоў тут не хапала, бо, цэлы век прабыўшы ля скаціны, ня ведаў, што сярод людзей ёсьць і такія злыдні.

Купец, пагражаючы катаваньнем, паведаміў князеўскі двор аб кражы Рыгорам дарагіх камянёў.

Князь Рагвалод, а пераважна ягоная дачка, княжна Рагнеда, слаўная із зважнасьці і справядлівасьці ў жыцьці, жадаючы пакараць віноўнага, узялася правясьці судовы разгляд.

Сабраліся ўсе старшыны гораду і пры запаленым вялікім вогнішчы Рагнеда, заняўшы ганаровае мейсца судзьдзі,

паклікала на перaслух купца. Сволач вылажыў ужо ведамыя нам свае абвінавачваньні.

Прывялі закаванага ў ланцугі пастуха Рыгора.

Рагнеда, поўнасьцю выслухаўшы абодвух, загадала раскаваць Рыгора і такі вынесла прысуд.

— Ты, Сволач, цьвердзіш, што ў капшуку тваім было 3000 рубанцоў золата і дарагія камяні, якіх лік ня ведамы табе. Аднак-жа ў капшуку, які знайшоў пастух Рыгор і передаў табе, каштоўных камянёў ня было. Значыцца, капшук з рубанцамі золата ня твой. Уласнасьць гэта каго іншага, і ты да яе ня маеш ніякага права. Капшук з золатам застанецца ў пастуха так доўга, пакуль ня знойдзецца ягоны сапраўдны ўласьнік. А ты, Сволач, чакай, аж знойдуць твой капшук з рубанцамі і камянямі.

З тых часоў прозьвішча маскоўскага купца Сволач увайшло ў лаянку для характарыстыкі хлусьлівага і прагнага чалавека.

1 Липатов А. В. Исторический роман: общие закономерности и национальная специфика. “Славяноведение”, 3, 1933, с.19.

2 Кузьняева Соф’я. Нацыянальнае адраджэньне і нацыянальная сьвядомасьць беларусаў у першай палове XIX ст. “Беларускі гістарычны агляд”. Том 1. Сшытак 1. Менск, лістапад 1994, б.55.

3 Пра гэта: В. Сянькевіч. Вытокі беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі і “Наша Ніва”. “Запісы БІНіМ’а”, 19, 1989, б. 8-25.

4 Дунін-Марцінкевіч В. Творы. Мінск, 1984, б. 300.

5 Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. Мінск, 1992, б.176.

6 Сянькевіч В. Вытокі..., б. 14.

7 Бочаров А. Свойство, а не жупел. “Вопросы литературы”, 5, 1977, с. 100.

8 Ластоўскі В. Творы. Мюнхэн, 1956, б. 14.

9 Гачев Г. Национальные образы мира. Москва, 1988, с. 39.

10 Юрэвіч Л. “Лябірынты” Вацлава Ластоўскага. Спроба разгорнутага камэнтара выбраных мясьцін. “Запісы БІНіМ’а”, 21, 1994, б. 152-166.

11 Гулыга А. Миф и современность. “Иностранная литература”, 2, 1989, с. 170.

12 Ліставаньне Юркі Віцьбіча захоўваецца ў Архіве Фундацыі імя Пятра Крэчэўскага.

13 Некрич А. Наказанные народы. “Нева”, 10, 1994, с. 254.

14 Случанскі У. Драбы. Гістарычная аповесьць. Мэльбурн, 1958, б. 5-6.

15 Гл.: Л. Юрэвіч. “Нам палаць, а ня цьміць!”: Сяргей Хмара. “Вяртаньня маўклівая споведзь. Постаці творцаў беларускай гісторыі ў кантэксьце часу”. Менск, 1994, б. 285-291;

Л. Юрэвіч. ”Русалчына бальляда”: міталёгія й дэманалёгія ў паданьнях С. Каўша (У пошуках міталягічных гарызонтаў беларускай літаратуры). “Запісы БІНіМ’а”. 21 Т, 1994, б. 138-151.

16 Ластоўскі В. Зь Беларуска-Літоўскай мінуўшчыны. “Беларускі Сьцяг”, 4, жнівень-верасень 1922.

17 Усе цытаты даюцца па выданьню: Ул. Случанскі. Братчына. Сказ аб падарожніках Гюргію і Саўку і аб слаўным гаспадару полацкім князю Расьціславу. Мэльбурн, 1991.

18 Юдин В. Человек. История. Память. М. 1990, с.3.

19 “Віці”. Часапіс маладога пакаленьня, 5 і 6, 1953-1954.

20 “Віці”. Часапіс маладога пакаленьня, 4, 1953, б. 10-13; 2, 1955, б. 21-23.

21 Лотман Ю. О моделирующем значении понятий “конца” и “начала”. У кн.: Texte des sowjetischen literaturwissenschftlichen Strukturalismus, Munchen, p. 308.

22 “Сволаччу” называлі просты люд, які склікалі, “звалакалі” ў апалчэньне пры неабходнасьці абароны ад ворага.

Заходні моўны ўплыў на беларускія гаворкі

А. А. СТАНКЕВІЧ
Гомельскі універсытэт

Лексічная сыстэма, якая зьяўляецца самай рухомай часткай народна-дыялектнай мовы, пастаянна папаўняецца як за кошт разьвіцьця ўласных дэрывацыйных сродкаў, так і ў выніку запазычваньня з іншых моваў.

Лексіка іншамоўнага паходжаньня, засвоеная беларускімі гаворкамі на працягу ўсяго іх гістарычнага разьвіцьця, адлюстроўвае разнастайныя сацыяльна-палітычныя, гандлёва-эканамічныя і культурныя зносіны беларусаў з іншымі народамі.

У нашым дасьледаваньні было прааналізавана звыш 3000 лексічных адзінак іншамоўнага паходжаньня народна-дыялектнага ўжытку. Асноўным крытэрыем адбору фактычнага матэрыялу зьявіўся рэгіянальны характар запазычаньняў — у рабоце аналізаваліся словы, якія адсутнічаюць у літаратурнай мове або маюць пэўныя фармальныя ці сэмантычныя адрозьненьні ад сваіх нарматыўных адпаведнікаў.

Як паказаў статыстычны падлік, больш чым палову з прааналізаваных запазычаньняў /64,5%/ складаюць словы, засвоеныя з польскай мовы /32,4%/ або праз яе пасрэдніцтва /32,3%/. Сярод слоў, запазычаных праз польскую мову, пераважаюць германізмы /45%/ і лацінізмы /32,6%/. Даволі значную групу ў агульным складзе дыялектных запазычаньняў утвараюць балтызмы /16,4%/. З іншых моў засвоена параўнальна нязначная колькасьць слоў — 18,6%.

Названыя лічбы адлюстроўваюць значны заходні моўны ўплыў на лексічную сыстэму беларускіх гаворак, у першую чаргу з боку польскай мовы.

Беларуска-польскае моўнае ўзаемадзеяньне мае даўнюю гісторыю. Як вядома, у складзе гістарычнага полілінгвізму, характэрнага для старабеларускай мовы, найбольш актыўным было «беларуска-польскае двухмоўе, якое працягвалася амаль чатыры стагодзьдзі».(1) Гэта было выклікана шэрагам фактараў, — узмацненьнем ваенна-палітычнага саюзу Вялікага княства Літоўскага і Польшчы пасьля Крэўскай уніі 1385 г., устанаўленьнем важнейшых дзяржаўных інстытутаў па польскім узоры пасьля Люблінскай уніі 1569 г. і, больш за ўсё, забаронай беларускай мовы ва ўстановах ВКЛ пастановай Варшаўскага сойма 1696 г.

Працяглае гістарычнае беларуска-польскае моўнае ўзаемадзеяньне абумовіла выключную перавагу паланізмаў над запазычаньнямі з іншых моў у лексічным складзе старабеларускай мовы.(2) Значная частка паланізмаў і слоў, засвоеных праз пасрэдніцтва польскай мовы, была запазычана народна- дыялектнай мовай і захавалася ў ёй з даўніх часоў.

Адзначанае гістарычнае ўзаемадзеяньне падмацоўвалася ў далейшым больш позьнімі кантактамі, як зьнешнімі, паміж беларускай мовай і польскай у яе літаратурнай і размоўнай формах, зьвязанымі з тэрытарыяльным суседзвам Беларусі і Польшчы, так і ўнутранымі, паміж беларускімі гаворкамі і польскім пэрыфэрыйным дыялектам /«пальшчызнай крэсовай»/ і больш дробнымі астраўнымі гаворкамі, носьбітамі якіх зьявіліся групы польскага насельніцтва, што ў розныя часы мігравалі на Беларусь і мелі як кампактнае, так і дыспэрскае расьсяленьне на яе тэрыторыі.(3)

Такія разнастайныя і працяглыя беларуска-польскія моўныя стасункі абумовілі функцыянаваньне ў лексічнай сыстэме народна-дыялектнай мовы значнай колькасьці паланізмаў, розных па часе і шляхох засваеньня, тэрыторыі распаўсюджаньня, сфэры ўжываньня.

Самую вялікую групу сярод іх складаюць лексічныя паланізмы, якія ня маюць літаратурных адпаведнікаў. Гэта:

а) назовы асобы паводле сацыяльнага становішча, роду заняткаў, асаблівасьцяў паводзін, рысаў характару: **абыватель** «грамадзянін» /СПЗБ/, абуваталь «заможнік» /СГЦР/ < пол. obywatel; **белаглова** «жанчына наогул» /Нас./ < białogłowa;

вужэлык «маленькі, вельмі рухавы чалавек, пралаза» /ЗНС/ < wyżelek; **давуцца** «камандзір, начальнік, палкаводзец» /СПЗБ/ < dowódca; **даматур** «дамасед» /Нас./ <domator; **ошуст, вошуст** «ашуканец» /СПЗБ, ЗНС/ < oszust; **цурка** «дачка» /НСЛ/ córka;

б) назвы канкрэтных прадметаў, у тым ліку — адзеньня і яго частак: **вылогі** «барты ў адзеньні» /СПЗБ,МММГ-70, СГЦР/ <wyłogi; **галька** «сподняя жаночая спадніца ці доўгая кашуля без рукавоў» /СПЗБ, БДС, Сцяшк., СГЦР/ < halka; тканіны: **парыск** «паркаль» /МДСГ/ < paryski; упрыгожваньняў: **абрончка** »пярсьцёнак» /СПЗБ/ < obrączka; абутку: **трэпы** «басаножкі» /Цых./, «даўні сялянскі абутак на скураной або драўлянай падэшве», «стаптаны, зношаны абутак» /СПЗБ/ < trepy; хатніх рэчаў: **вор** «мех» /Нас., Сцяшк./ < wór; **генцар, генцёр, генцюр** «вялікі бутэль, звычайна аплецены» /ДСБ/ < gęsior; **мернік** «градусьнік» /Сцяшк., Сл./ < miernik ; **пляцак, пліцак** «рукзак» /СПЗБ, ДСБ/ < plecak; **столак** «табурэтка» /НЛС, Бяльк./, «зэдлік» /СПЗБ, Цых./ < stołek; прыстасаваньняў і прылад працы: **вярцэмак** «мятла, таўкач» /ЗНС/ wercimak; **дронг, дронк** «ручка, жэрдка, драўляная засаўка, завеса» /Сцяшк., СПЗБ, СПЗБ/ < drąg; **шыдэлак, шыдэлко** «прылада для вязаньня карункаў» /Сцяшк., Янк., Мат./ < szydełko; ежы, прадуктаў харчаваньня: **вандзонка** «вяндліна» /СПЗБ, СГЦР/ < wędzonka; **галярэта** «халадзец, квашаніна» /СГЦР,СБК,220/ < galareta; **ляндрынкі** «ледзянцы /СПЗБ/ < landrynki; **мончка** «цукар-пясок» /Сцяшк., Цых./ < mączka і інш.;

в) назвы дзеяньняў: **адпэндзіць** «адправіць» /Шат., МММГ-74/ < odpędzić; **валаць** «клікаць, крычаць» /Нас., СПЗБ, СГЦР/ < wołać; **вальчыць** «ваяваць, сварыцца, бузяніць» /СПЗБ/ < walczyć; **вонпіць, вонтпіць** «слухацца, баяцца» /ТС/. «паважаць» /СПЗБ/, «непакоіцца, сумнявацца» /Нас./ < wątpić;

г) адцягненых паняцьцяў: **абэцадло** «азбука, алфавіт» /Нас./ abecadło; **блонд, блэнд** «памылка» /Сцяшк./ < błąd; **вархал, вэрхал** «шум, лямант, гвалт» /Нас., Касп., Яўс./ < warchoł; **веле, веля, велё** «шмат, многа» /Сцяшк., Цых., СПЗБ/ < wiele; **мітрэнга, мітрэнка, мітрэга** «перашкода, неспакой» /Нас./, «шум, хваляваньне, турбота» /НС, ЗНС, Янк., І, СПЗБ/ < mitręga і інш.

Асобныя лексічныя паланізмы называюць прыродныя зьявы — флоры: **бэткі** «усе добрыя грыбы, акрамя белых» /ДСБ, СПЗБ/ < betka; фаўны: **бонк** «авадзень» /СПЗБ/ < bąk; **вашка** «страказа» /СПЗБ/ < ważka; **велерыб** «кіт» /Нас./wieloryb; нябесныя сьвяцілы: **гвязда** «зорка» /СПЗБ, Сцяшк./ < gwiazda; час: **серпень** «жнівень» /СПЗБ/ < sierpień; **стычэнь** «студзень»/СПЗБ/ < styczeń; зямную паверхню: **выспа, вуспа, віспа** «пясчаны востраў» /СПЗБ, ТС/, «грудок, высокае пясчанае месца» /СПЗБ/, «гурба пяску» /СГЦР/ < wyspa; **трэньсава** «дрыгва» /СБК, 43/ < trzęsawisko.

Побач з лексічнымі ў беларускіх гаворках ужываецца вялікая колькасьць фанэтычных і словаўтваральных паланізмаў. Фанэтычныя паланізмы захоўваюць асобныя рысы фанэтыкі польскай мовы і маюць нарматыўныя адпаведнікі. Яны адлюстроўваюць польскія насавыя галосныя ą ę: **абрэнч** «абруч» /ДСЛ/ < obręcz; **рэнка** «рука» /СБК, 157/ < ręka; **гарончка** «высокая тэмпэратура, тыф, грып» /СПЗБ/ < gorączka; **мондры, мэндры** «разумны, мудры» /СПЗБ, ДСБ/ < mądry; няпоўнагалосьсе: **агроднік** «агароднік» /СГЦР/ < ogródnik; **млека** «малако» /СПЗБ/ < mleko; галосны о: **алувак** «аловак» /СПЗБ/ < ołowek; **буль** «боль» /СПЗБ/ < ból; спалучэньні dl: **відлы** «вілы» /СПЗБ/ < widły; **мадлітва** «малітва» /СПЗБ/ modlitwa; rz: **вангош** «вугор» /Сцяшк./ węgorz; **тваж** «твар» /СПЗБ/ < twarz і інш. Некаторыя паланізмы захоўваюць націск этымонаў: **аранжовы** «аранжавы» /Сцяшк./ < oranżowy; **бранзовы** «руды» /НСл/ < bronzowy; **гранатовы** «цёмна-чырвоны» /СГЦР/ < granatowy; **зготоваць** «згатаваць» /НСл/ < zgotować.

Словаўтваральныя паланізмы захоўваюць афіксальныя элемэнты мовы-крыніцы: **адзінак** «адзіны ў бацькоў сын» /СПЗБ/ < jedynak; **дванасьця** «дванаццаць» /НСл/ < dwanaście; **гаспося** «гаспадыня» /СГЦР/ < gosposia; **куповаць** «купляць» /СБК, 408/ < kupować; **нагрода** «узнагарода» /СПЗБ/ < nagroda; **ліпяц** «ліпень» /НСл/ < lipiec; **татусь** «тата, бацька» /Сцяшк., Цых./ tatuś.

Ад словаўтваральных паланізмаў, запазычаных з польскай мовы, неабходна адрозьніваць кантамінаваныя формы, утвораныя пад уплывам польскіх асноў, але пры

дапамозе беларускіх дэрывацыйных сродкаў: **млечнік** «адуванчык» /СПЗБ/ < mlecz + малочнік; **ганшчар** «гушчар» /НСл/ < gąszcz + гушчар; **падружа** «падарожжа» /НСл/ < podróż + падарожжа або ад беларускіх асноў па прадуктыўных мадэлях польскай мовы: **прасавідла** «прас» /СПЗБ/ < прасаваць + суф. -idł-; **прыпыніска** «прыстанак» < прыпыняцца + суф. -isk-; **сырызна** «нясьпелыя ягады, фрукты» < сыры + суф. -izn- /СПЗБ, МММГ-74/ і інш.

Беларуска-польскае моўнае ўзаемадзеяньне, працяглае па часе, актыўнае і разнастайнае па форме, аказала ўплыў на ўсе групы беларускіх гаворак, але з рознай ступеньню інтэнсыўнасьці. Як паказвае лінгвагеаграфічны аналіз паланізмаў, асноўная іх маса адносіцца да арэалу паўночна-заходніх гаворак, прычым, сканцэнтраваны яны на захадзе Беларусі, у прыгранічнай этнакантакнай зоне. У іншых беларускіх гаворках функцыянуе значна меншая колькасьць паланізмаў, як правіла, даўніх і адаптаваных на беларускай моўнай глебе.

Названыя вышэй паланізмы запазычваліся ў беларускія гаворкі ў розныя гістарычныя пэрыяды. Неабходна адзначыць як непасрэдныя крытэрыі ўстанаўленьня іх храналогіі /фіксацыю ў розных пісьмовых крыніцах/, так і ўскосныя сьведчаньні /ступень пашырэньня і адаптацыі ў народна-дыялектнай мове/. Паколькі многія з вышэй названых паланізмаў былі занатаваныя ў помніках старабеларускай пісьменнасьці, іх мэтазгодна аднесьці да даўніх запазычаньняў: адзінак, абываталь, акрэнт, бардзо, валька, вандзідла, вандзонка, вэдлуг, веле, велерыб, вельканоц, вонпіць, ворак, вылогі, выспа, гарды, гвязда, дзісь, длугі, крэска, нагрода, назвіска, обліг, ошуст, плуца, прасьцірадла, рыдзель, скрыдла, цурка і многа інш.4) Не выключаецца магчымасьць, што некаторыя з гэтых паланізмаў былі запазычаныя ў народныя гаворкі пазьней або паўторна, паколькі іх гучаньне і сэмантыка больш адпавядаюць этымонам сучаснай польскай, чым старапольскай мовы-крыніцы.

Асобныя паланізмы былі засвоеныя беларускімі гаворкамі, відавочна, не пазьней сярэдзіны XIX ст., аб чым сьведчыць іх

першая фіксацыя ў лексікаграфічных крыніцах гэтага часу. Гэта словы тыпу: атылы «здаровы, плячысты», амылка, белаглова, валаць, вархал, васпан і інш. (5)

Паланізмы, якія не адаптаваліся ў народнай мове, у большасьці сваёй адносяцца да больш позьніх запазычаньняў, яны выкарыстоўваюцца, як правіла, на пэрыфэрыі міжмоўнага ўзаемадзеяньня і зьяўляюцца вынікам тэрытарыяльных кантактаў. Гэта словы тыпу **зафша** «заўсёды», **осемнасьце** «васемнаццаць», **пахнонцы** «пахучы», **пшашларочні** «мінулагодні», **садзонка** «саджанец», **танонцы** «чалавек, які тоне», **тшыдзесьця** «трыццаць», **чвараграны** «чатырохвугольны» і інш. /ДСЗ, СПЗБ, НСл/.

Паколькі такія паланізмы зьвязвалі з уплывам «пальшчызны крэсовай», іх нярэдка не ўключалі ў беларускую рэгіянальную лексікаграфію. (6) Па гэтай-жа прычыне падобныя паланізмы некаторыя дасьледчыкі называюць інфільтрацыямі і не адносяць да запазычаньняў.

Неабходна адзначыць таксама, што рэгіянальныя паланізмы зьяўляюцца функцыянальна неадназначнымі. Многія з іх адносяцца да пасыўнага лексічнага запасу, падаюцца ў слоўніках з паметай рэдкае, малаўжывальнае, устарэлае. Запазычваньне многіх паланізмаў /асабліва фанэтычных і словаўтваральных/ ня было абумоўлена пэўнымі патрэбамі ў намінацыі, а зьявілася вынікам працяглых беларуска-польскіх кантактаў, паланізацыі слоўнікавага складу асобных груп беларускіх гаворак.

Польская мова, як адзначалася вышэй, зьявілася галоўным каналам сувязі паміж беларускімі гаворкамі і заходне-эўрапейскімі мовамі, у першую чаргу германскімі. Асобыя германізмы запазычваліся ў беларускую мову яшчэ ў старажытнасьці вусным шляхам у працэсе гандлёвых і эканамічных сувязяў усходніх славян з прыбалтыйскімі немцамі.(7) Гэта старажытнае славяна-германскае моўнае ўзаемадзеяньне ў далейшым падмацоўвалася кантактамі з нямецкімі каляністамі на Беларусі, у працэсе якіх у беларускія гаворкі запазычваліся пераважна ваенныя і гаспадарчыя назвы нямецкага паходжаньня.

Пэўная частка гандлёва-эканамічнай і прафэсійна-

рамесьніцкай лексікі засвойвалася народнай мовай з нямецкай праз яўрэйскую, носьбіты якой актыўна займаліся на Беларусі, пачынаючы з XII ст., гандлем, ліхвярствам і рознымі рамёствамі, у першую чаргу кавальскім і цясьлярскім.(8)

Але асноўнай крыніцай запазычваньня германізмаў у беларускія гаворкі была польская мова, што пацьвярджаецца некалькімі фактарамі, — геаграфіяй, сэмантыкай і фанэтыкай гэтых слоў.

Праз польскую мову засвойваліся пераважна народнагаспадарчыя назвы нямецкага паходжаньня. Сярод іх:

а) назвы прыладаў працы, прыстасаваньняў і іх частак: **абцэнгі** «абцугі» /Сцяшк., НЛС/ < пол. obcęgi < ням. Hebzange; **арпа, арха, варпа** «веялка» /ДСЗ, Янк., I, Касп., СГЦР/ < пол. harfa < ням. Harfe; **барта** «цясьлярская сякера» /СПЗБ/ < пол. barta < ням. Barte; **басак, бусак** «багор» /Сцяшк., Цых., Касп./ < пол. bosak < ням. Boshaken; **вінда** «прыстасаваньне для падняцьця цяжкасьцяў» /СПЗБ/ < пол. winda < ням. Winda; **вінкель** «вугламер» /СПЗБ, СГЦР/ < пол. winkiel < ням. Winkel; **вухналь, вахныль** «падкоўны гвозд» /Нас., Шат., Бяльк./ < пол. hufnal < ням. Hufnagel; **гамар** «верхняя ручка падоўжанай пілы» /Касп., Шат., СГЦР/ < пол. hamer < ням. Hammer; **граса, грац, граца** «матыка» /СПЗБ, ДСБ/ < пол. grasa < свням. Kratze; **клюба** «прылада для вымярэньня таўшчыні цёсу /СГЦР/ < пол. kluba < снням. Klobe; **кнібель, кныбель, кнэбіль, кныпяль** «завостраны калочак для вязаньня снапоў, кулёў» /НЛ, ДСЗ, ЖС, ЗНС, ЖНС, БДС, СПЗБ/ < пол. knebel; **пыталь, пытэль** «вальцавы млын» /Нас., СПЗБ/ < пол. pytel < свням. beutel і інш.

б) назвы будаўнічага матэрыялу, пабудоў і іх частак: **гевер** «частка восеці паміж слупамі, якія падтрымліваюць бэлькі, страху» /Касп./ < пол. hewer < ням. Heber; **гзымс, кзымс** «выступ на коміне», «карніз» /Нас., Шат., СГЦР, Бяльк./, «прымурак» /СПЗБ/ < пол. gzyms < нвням. gesims; **гонт, гонта, ганда, гонда** «дахавы матэрыял» /Янк., Мат., СПЗБ, СГЦР/ <пол. gont < ням. Gant; **дыхт(а)** «фанера» /Сцяшк., СПЗБ/ < пол. dykta < ням. Dichten; **клец (клёц)** «тоўстае бервяно» /НС/ < пол. kloc < нвням. Klotz; **мурлаты** «верхні вянок зруба хаты» /СПЗБ/ < пол. murlat < ням.

murenlatte; **нуты** «прапілаваныя праёмы ў дошках дзьвярэй, куды заганяецца шпона або пояс» /Сцяшк./ < пол. nuty < ням. Nute; **трам** «галоўная бэлька ў хаце» /СПЗБ/ < пол. tram < ням. Tramm; **шліфта** «апрацаваны чатырохкантовы брус» /Сцяшк./ < пол. szlifa < ням. Schlicht;

в) назвы прадметаў паўсядзённага ўжытку, у тым ліку адзеньня і яго частак: **андарак, андэрак** «саматканая суконная спадніца» /Сцяшк., СПЗБ, ЛП, ДСЛ/ < пол. inderak < ням. Unterrock; **барва** «верхняя вопратка яркага колеру» /Нас./ < пол. barwa < ням. varwe; **гестка** «какетка», «кофта» /СПЗБ, МММГ-77/, **геска** «манішка» /ЛП/ < ням. Geschke; **кляпа** «борт у вопратцы» /Сцяшк., НЛС, НС, СПЗБ/ <пол. klapa < ням. Klapp; **фальды, хванды** «зборкі, складкі» /СПЗБ/ < пол. fałda < свням. valde; галаўных убораў: **гэлм** «шлем» /СПЗБ/ < пол. hełm < свням. helm; тканіны: **гарус** «від тканіны» /Нас./ < пол. harus < ням. Harras; **дрыліх** «цік (тканіна)» /Нас., Касп./ < пол. drelich < ням. Drellich; нітак: **баволна, бавэлна, бавэл** «баваўняная папера, ніткі, пража» /Нас., Касп., ДСБ, СПЗБ, ЛП/ < пол. bawełna < ням. Baumwolle; **веба** «бавоўна» /Сцяшк./ < пол. weba < ням. Webe; **горан, горань, горын** «тонкія ніткі для вышываньня, мулінэ» /СПЗБ/ < ням. Garn; **камэля** «баваўняныя ніткі» /СПЗБ/ < ням. Kammgarn; **едваб** «шаўковыя ніткі» /Нас., Касп., Сцяшк./ <пол. jedwab < ствням. gutawebbi; абутку: **барлёчы** «грубыя жаночыя чаравікі» /Касп./ < пол. berlacze < ням. Barenlatschen; ежы: **бікусы** «расольнік» /ЖС, ДСБ/ < пол. bigos < ням. Beiguss; **флякі** «кулінарная страва, прыгатаваная са страўніка» /СПЗБ/ < пол. flaki < ням. Fleck; пітва: **трунак** «віно» /Сцяшк., Цых./ < пол. trunek < свням. trunk; посуду: **брытван** «бляшаны посуд для выпечкі мяса ці цеста» /Сцяш., СГЦР/ < пол. brytfanna < ням. Bratphanne; **кібель** «чан, кубел» /СГЦР/ < пол. kibel < ням. Kubel;

г) назвы асоб па разнастайных прыметах: **афэрма, оферма, лоферма, ахвэрма** «нязграбная, неахайная асоба» /СГЦР, ТС/ < пол. oferma < ням. ohne Forme; **банкарт** «пазашлюбнае дзіця» /Шат., Касп., СПЗБ/ < пол. benkart < ням. Bankart; **бэля, бэйла** «неахайная жанчына» /ЛП, СГЦР/ < пол. bela < ням. Ballen; **гунсвот, гунцвот** «нягоднік» /Нас.,

Цых./ < пол. huncwot < нвням. Hundsfott; **лотр(а)** «гультай, п'яніца, нягоднік» /Нас., ЖС, СПЗБ,ТС, СГЦР, Бяльк./ < пол. łotr < свням. loter;

д) назвы транспартных сродкаў і іх частак: **біндзюг** «драбіны, воз, калёсы» /Бяльк./ < снням. bindinge; **бляты** «від кузава воза, частка яго» ЛП/ < пол. blat < ням. Blatt; **лэдары** «воз, на якім возяць сена, снапы» /Касп./ < пол. ladry < ням. Leiter; **рэхва** «жалезны абруч,набіваны на калёсную ступіцу» /Нас., НЛС, СПЗБ/ < пол. rechwa < ням. Reif; **фура, хура** «вялікі воз, прызначаны для перавозкі грузу», «кібітка, фургон» /ЗНС, СПЗБ, МММГ-74, МАСМ/ < пол. fura < ням. Fuhre;

е) мэтрычныя назвы: **брэта** «полка, мера шырыні», «мера воўны» /СПЗБ/ < пол. breta < ням. Breite; **бунт** «зьвязка чаго-н., жмут» /Нас., Касп., Бяльк., СПЗБ, ТС, СГЦР/ < пол. bunt < ням. Bund; **гак** «мера або дзялка зямлі ў Заходняй Беларусі» /Нас./ < ням. hak; **лан** «мера зямлі ў тры валокі» /Бяльк./ < пол. lan < свням. Lehen; **морг** «старая зямельная мера (0,71 га)» /СПЗБ/ < пол. morg < свням. morgen.

Лексіка іншых тэматычных групаў прадстаўлена ў гаворках адзінкавымі словамі.

У народнай мове ўжываецца параўнальна невялікая група слоў ангельскага паходжаньня, засвоеных праз польскую мову: **клёмба** «клумба» /СГЦР/ < пол. klab + клумба < англ. clump; **клюб, клюп** «клюб» /СПЗБ/ < пол. klub < англ. club; **корт** «грубая фабрычная тканіна» /Сцяшк., СПЗБ/ < пол. kort < англ. kord; **сьветар, свэтэр, свэдар, сьведар** «сьвітэр» /СПЗБ, Сцяшк., ДСБ, Цых./ < пол. sweter < англ. sweater; **нактайза** «гальштук, кравант» /Сцяшк./, **міктайза, мыхтайка** «тс» /ЗНС, Сцяшк., Сл./ < пол. naktajza, miktajza < англ. necktie і інш. У лінгвістычнай літаратуры ёсьць меркаваньне, што запазычаньні тыпу нактайза, магчыма, былі прывезены на Беларусь рэпатрыянтамі з ЗША.(9)

Як відаць з прыкладаў, дыялектныя германізмы адносяцца пераважна да народна-гаспадарчай лексікі, іх запазычваньне было абумоўлена неабходнасьцю намінацыі новых рэаліяў у жыцьці сялянства, імкненьнем да разнастайнасьці моўных сродкаў, папаўненьня сінанімічных і

экспрэсіўных моўных рэсурсаў. Хоць германізмы ўжываюцца на ўсёй тэрыторыі Беларусі, але-ж тут таксама заўважаецца тэндэнцыя да іх канцэнтрацыі ў паўночна-заходніх гаворках.

У складзе дыялектных германізмаў можна выдзеліць даволі значную групу даўніх запазычаньняў, вядомых з часоў старабеларускай пісьменнасьці. Напрыклад, андарак, аплік, арпа, атрама, бавэлна, барта, біндас, брыжы, брытван, бунт, вінда, вухналь, гамар, гарус, клюба, клямар, кнібель, лёз, рэхва, фаса, шліфры і інш. /Гл. ГСБМ, ДЗ, ЛЗ/. Асобныя германізмы, занатаваныя ў слоўніку І. Насовіча, можна аднесьці да больш позьніх запазычаньняў: бэлька, банкарт, барва, бігус, войт, гзымс, гунсвот, дрыліх, пыталь, трунак. Многія германізмы засвойваліся ў народныя гаворкі ў XX ст.

Значнае месца сярод запазычаньняў, засвоеных беларускімі гаворкамі «заходнім шляхам» /праз польскую мову/, займаюць словы лацінскага паходжаньня. Як адзначаюць дасьледчыкі старабеларускай мовы, лацінская мова, пачынаючы з XV ст., актыўна выкарыстоўвалася ў Вялікім княстве Літоўскім у дыпляматычнай, юрыдычнай і справавой сфэрах, а ў другой палавіне XVI ст паралельна з польскай мовай выкладалася ў каталіцкіх і уніяцкіх школах. У працэсе пашырэньня лацінскае мовы ў галіне справаводзтва і адукацыі некаторыя лацінізмы засвойваліся старабеларускай мовай непасрэдна з сярэднявечнай латыні.10) Гэта была пераважна юрыдычная, сацыяльна-эканамічная і канцылярская лексіка. Абмежаваныя кніжнай сфэрай выкарыстаньня, такія лацінізмы мала пашыраліся ў вусным ужытку і рэдка засвойваліся народна-дыялектнай мовай. Асноўная маса лацінізмаў старабеларускай мовы была засвоена праз польскую.

У адрозьненьне ад запазычаньняў з іншых моваў многія рэгіянальныя лацінізмы адносяцца да адцягненай і тэрміналагічнай лексікі. Гэта:

а) юрыдычныя і сацыяльна-эканамічныя тэрміны: **акцэпцыя** уст. «частка зямлі, якую пакідалі сабе бацькі да канца жыцьця» /Нас.< пол. akceptacja < лац. acceptio; **алекцыя** «выбраньне» /Нас./ < пол. elekcja < лац. electio; **амаратура**

«пэнсія» /ДСЗ/ < пол. emerytura < лац. emerere; **камісацыя, камасацыя** «хутарызацыя» /ДСЗ, Сцяшк., Янк., I/ < лац. commissio; **ваканца** «вакансыя» /МММГ-77/ < пол. wakancja < лац. vacansintis; **квіт** «распіска, квітанцыя, білет» /Нас., ЗНС, ДСЛ,Касп., СПЗБ/ < пол. kwit < сярлац. quitus; **сарвітут, сорвітут, сэрвітут, сурвітут** «зямля, купленая сялянамі для агульнага карыстаньня», «паша на панскіх угодзьдзях» /СПЗБ/ < пол. serwitut < лац. servitus; **тэстамэнт** «завяшчаньне» /Бяльк./ < пол. testament < лац. testamentum; **фактар** «пасрэднік» /НС, СПЗБ/ < пол. factor < лац. factor; **фактура** «накладная» /СПЗБ/ < пол. faktura < лац. factura;

б) рэлігійная лексіка: **адвэнт** «пост перад калядамі» /СПЗБ/ < пол. adwent < лац. adventus; **афяра, ахвяра** «рэлігійная ахвяра ў дар царкве» /Сцяшк., СПЗБ/ < пол. ofiara < лац. offere; **вігілія** «урачыстая вячэра напярэдадні калядаў» /СГЦР/ < пол. wigilia < лац. vigilia; **мша** «імша, абедня» /Касп., Цых./ < пол. msza < лац. missa; **нешпар, нешпор, нішпор** «вячэрні час», «царкоўная вячэра» /Нас., Касп., Шат/ < пол. nieszpor < лац. vesper; **фэст (фэс)** «храмавае сьвята» /СПЗБ/ < пол. fest < лац. festum;

г) назвы адцягненых зьяў і паняцьцяў: **апінія** «рэпутацыя, аўтарытэт, гонар» /Сцяшк., СПЗБ, ДСЗ, ДСБ/ < пол. opinia < лац. opinio; **артыкул** «фокус» /Бяльк./ < пол. artykuł < лац. articulus; **вапоры** «настрой, капрызы, упартасьць» «Нас./ < пол. wapory < лац. vapor; **гумар** «упартасьць, наравістасьць» /Нас./ < пол. humor < лац. humor; **інвэньцыя** «імкненьне што-н. зрабіць, звычайна дрэннае» /Бяльк./ < пол. inwencja < лац. inventio; **мода** «матыў, мэлёдыя песьні» /МММГ-74/ < пол. moda < лац. modus; **компут** «агульны лік», « збор асоб або прадметаў» /Нас./ < пол. komput < новлац. computus; **скрупул** «крыхф, драбніца» /Нас./ < пол. skrupuł < лац. scrupulum; **турбацыя** «клопат» Янк., I, НС, ДСЗ/ < пол. turbacja < лац. turbatio.

Пэўная колькасьць лацінізмаў называе асоб па прафесійнай або характэрнай прымеце: **аматар** «круцель» /СНС/ < пол. amator < лац. amator; **амбіт** «ганарлівец», «паважны чалавек» /Нас/ < пол. ambit < лац. ambitus; **асэсар** «валадар», «фанабэрлівы чынуша» /СНС/ < пол. asesor < лац.

assessor; **бакаляр** «дзяк, дзячок», «школьны настаўнік» /Нас./ < пол. bakalarz < лац. baccalaureus; **бестыя, бэстыя** «нягоднік, бессаромнік» /ТС, Сцяшк., Нас./ < пол. bestia < лац. bestia; **ваган** «вельмі здаровы, мажны чалавек» /ЖНС/ <пол. wagant < лац. vagans/ntis; **мурын** «арап, чорны чалавек» /Нас./,«негр» /Цых./, «чорнавалосы, смуглы чалавек» /ДСЗ/ < пол. murzyn < лац. maurus.

Некаторыя лацінізмы называюць прадметы паўсядзённага ўжытку — хатнія рэчы: **куртына** «занавеска» /СГЦР/ < пол. kurtyna < лац. cortina; адзеньня: **вэлюм, вэлян, валянт** «вуаль, фата» /ДСЗ,СПЗБ,ДСБ,Цых./ < пол. welon < лац. velun; **габіт** «манаская вопратка» /Нас./ < пол. habit < лац. habitus; ёмістасьцяў і посуду: **барыла, борыло** «бочачка» /Нас., Касп., сцяшк., ТС/ < пол. baryła < сярлац. barillus; **куфа** «саракаведзерная бочка» /Нас./ , пол. kufa < лац. cupa; **патынка** «мэталічная талерка» /Нас./ < пол. patyna < лац. patina; прылады для пісьма: **аргуш, аркуш** «ліст паперы» /Нас./ < пол. arkusz < лац. arcus; **атрамэнт** «чарніла» /Касп., СПЗБ/ < пол. atrament < лац. atramentum; **бібула** «прамакальная папера» /ДСЗ, ДСБ,Цых./ < пол. bibuła < лац. bibulus; прадметы школьнага навучаньня: **лемантар** «буквар» /Нас., СПЗБ/ < пол. lamentarz < лац. elementarius; **мапа** «карта» /СГЦР, ДСБ/ < пол. mapa < лац. mapa.

Як відаць з пашпартызацыі прыведзеных прыкладаў, словы лацінскага паходжаньня зафіксаваныя пераважна на тэрыторыі паўночна-заходніх і цэнтральных беларускіх гаворак, што абумоўлена несумненным уплывам польскай мовы пры іх засваеньні. Асобныя з лацінізмаў абазначаюць аджыўшыя ў жыцьці беларускага народу зьявы і паняцьці, таму зьяўляюцца ўстарэлымі, малаўжывальнымі.

Пэўная частка названых вышэй лацінізмаў была вядомая і старабеларускай мове: адвэнт, алекцыя, амбіт, аркуш, асэсар, атрамэнт, афяра, бакаляр, барыла, бэстыя, бібула, ваканца, вэлюм і інш. /Гл. ГСБМ, ДЗ, ЛЗ/. Даволі значная колькасьць запазычаньняў лацінскага паходжаньня занатавана ў слоўніку І. Насовіча, — вядома ў беларускіх гаворках з сярэдзіны XIX ст.

У беларускіх гаворках ужываецца параўнальна невялікая

група запазычаньняў з раманскіх моваў, таксама засвоеных «заходнім шляхам». у асноўным гэта канкрэтна-прадметная лексіка, якая нярэдка засвойвалася разам з рэаліямі, якія яна называла. Так, напрыклад, словы францускага паходжаньня называюць пераважна вопратку, яе часткі, тканіну,упрыгожаньні: **анталяжы** «карункі» /Сцяшк., СГЦР, ДСБ/ < франц. entoilage; **бухмы** «буфы» /СГЦР/ < пол. bufy < франц. bouffe; **галёны** «тасьма», «карункі» /СПЗБ,ЖС,ДСБ/, «фальбоны на спадніцы ўнізе» /ТС/ < пол. galon < франц. galon; **гарсэт, гарсет, карсет** «кабат», «безрукаўка» /ДСЛ,СПЗБ,ЛП,Сцяшк./ < пол. gorset < франц. corset; ; **кукарда** «бант» /СПЗБ / < пол. kokarda < франц. cocarde; **леі** «нашыўкі на штанах, падцяжкі» /Сцяшк., НСл./ < пол. leia < франц. le; **манкет(а), манкэта** «манжэта» /ДСБ, СПЗБ, СГЦР/ < пол. mankiet < франц. manchette і інш.

У складзе запазычаньняў з італьянскай мовы вызначаецца група назваў пабудоў і іх частак: **аўстэрыя** «заезжы дом, карчма» /Нас., Бяльк./ < пол. austerja < іт. osteria; **альтана** «гара, мэзанін, балкон» /Нас./ < пол. altana < іт. altana; **баляса** «точаны слупок для агароджы, агароджа, шчыкет», «шост», «перакладзіна», «поручні» /СПЗБ, Нас., Шат., Касп., ТС, ПС/ < пол. balas(a) < іт. balaustro; **пацыят** «франтон» /ДСБ,БДС/ < пол. faciata < іт. facciata; **саля** «пакой», «зала» /СПЗБ, МММГ-74/ < пол. sala < іт. salle/

Праз польскую мову, як сьцьвярджаюць этымалягічныя дасьледаваньні 11), былі засвоены асобыя цюркізмы — назвы вопраткі, тканіны, упрыгожваньняў: **апанча** «доўгае і шырокае адзеньне» /СГЦР, МММГ-74/ < пол. oponcza < тур. yapinca; **бархан** «мультан» /СПЗБ/ <пол. barchan < ар. barracan; **бісюркі** «бісер» /Нас./ < пол. bisiorka < цюрк. busra; **бурнус, бурнос** «верхняя мужчынская або жаночая вопратка» /Касп., Сцяшк./ < пол. burnus < тур. burnus; **кунтуш** «даўгаполы сурдут» /Нас./ < пол. kuntusz < тур. kontos; **сукманка** «кароткае жаночае верхняе адзеньне» /СПЗБ/, **сукман** «бурка, сьвітка» /Цых./ < пол. sukmana < тур. sukman; назвы жывёлаў: **ангоры** «парода трусоў» /Сцяшк./ < пол. angora < тур. Ankara; **бухай** «бугай» /Сцяшк./ < пол. buhaj < тур. buja; **вогер, огер** «жарабец» /БДС, Нас., Касп., ДСБ, СПЗБ/

< пол. ogier < тур. ojgur і інш.

Нешматлікай зьяўляецца таксама група этнаграфічных запазычаньняў з вэнгерскай мовы, якія называюць віды адзеньня, галаўных убораў, транспартных сродкаў і інш.: **бекеша** «від верхняга мужчынскага адзеньня» /Нас., ДСБ,ЛП, Сцяшк./ < пол. bekiesza < венг. bekes; **бунда** «старажытная жаночая сукенка», «бязрукаўка» /ЛП/ < пол. bunda < вэнг. bunda; **магерка, маргелка** «фетравая шляпа» /Сцяшк./, «лямцавая сялянская шапка» /Нас./ < пол. magierka < вэнг. magyar; **коч** «экіпаж, брычка» /СБК, 143/ < пол. kocz < вэнг. kocsi; **лагошы, лагожы, лагяжы** «сані-развалкі або выязныя сані» /СПЗБ,НС, ЗНС, Касп./ < пол. logosz < вэнг. logos.

Даволі складаным зьяўляецца вызначэньне паходжаньня некаторых дыялектных запазычаньняў, паколькі многія з іх адносяцца да так званых «культурных запазычаньняў», якія вандруюць з адной мовы ў другую, праходзячы шматступянёвы шлях. Напр., **бархан** «мультан» /СПЗБ/ < пол. barchan «тс» < ням. Barchent, іт. barracano < франц. barracan < ар. barracan «грубая тканіна»; **мапа** «карта» /ДСБ,СГЦР/ < пол. mapa «тс» < ням. Mappe < франц. mappe mond «выява зямной паверхні» < сяр. лац. mappa mundi «карта сьвету» < лац. mappa «сурвэтка, хустка». Запазычаньні такога тыпу ў нашым дасьледаваньні кваліфікаваліся паводле зыходнай мовы — крыніцы.

У працэсе функцыянаваньня ў беларускіх гаворках і ўзаемадзеяньня з уласнай лексікі многія запазычаньні зьмянілі сваю форму, гучаньне і сэмантычны аб'ём, прыстасоўваючыся да ўнутранага ладу народнай мовы. Іх адаптацыя суправаджалася ўтварэньнем шматлікіх варыянтаў, што ў значнай ступені абумоўлена лякальнай замацаванасьцю, вуснай формай існаваньня, узуальным характарам дыялектнай мовы.

Пры арэальнай характарыстыцы запазычаньняў можна выдзеліць бліжнюю зону або вузкі арэал, які прымыкае да непасрэднай этнакантактнай паласы і аддалены, шырокі арэал, які ня мае кантактнасьці з непасрэднай крыніцай запазычаньня. Па ступені канцэнтрацыі запазычаньняў у беларускіх гаворках вызначаюцца моцная, сярэдняя і слабая

зоны. Бліжняя зона, найбольш насычаная запазычаньнямі, прымкае да беларуска-польскага і беларуска-летувіска-латвійскага пагранічча. Яна ахоплівае частку паўночна-ўсходняга і заходнюю частку паўднёва-заходняга і сярэднебеларускага дыялектаў, — полацка-менскія, гародзенска-баранавіцкія і заходнепалескія гаворкі. Сярэдняя зона ўключае большую, але менш насычаную запазычаньнямі тэрыторыю і распаўсюджваецца на ўсходне-магілёўскія, віцебскія, усходнепалескія гаворкі. Слабой зонай канцэнтрацыі запазычаньняў зьяўляецца паўднёва-ўсходні арэал беларускіх гаворак.

У залежнасьці ад ступені распаўсюджаньня запазычаньняў у дыялектнай мове можна вызначыць іх агульнанародны, міждыялектны і лякальна-дыялектныя тыпы. Агульнанародныя запазычаньні ахопліваюць усе дыялектныя зоны Беларусі. Гэта словы тыпу **брыль, выспа, парэнчы, гэбель, келіх, лёх, сталюга, фура** і многа інш. Многія з такіх запазычаньняў набылі статус нарматыўных лексічных адзінак у пару фармаваньня сучаснай літаратурнай мовы.

Міждыялектнымі можна назваць запазычаньні, вядомыя ня ўсім, а толькі пэўнай групе беларускіх гаворак, часьцей за ўсё суседніх, сумежных тэрыторыяў: **гавэнда, дэнка, га́ка, люшня, ма́глі.**

Значная частка запазычаньняў мае ў беларускіх гаворках лякальнадыялектны характар, і сканцэнтравана ў бліжэйшай, этнакантакнай зоне, дзе ад паўночнага ўсходу да паўднёвага захаду разьмяшчаецца група астраўных іншаэтнічных гаворак, якія паступова асымілююць з беларускім моўным асяродзьдзем. Гэта запазычаньні тыпу **адпрэнчыць, бардзо,вонсач, всьцёнж, завшэ,зачонтак, гэнсты, дванасьцян, калёнцы** і многа інш.

Такім чынам, лексічная сыстэма народных гаворак у працэсе свайго фармаваньня і функцыянаваньня адчула значны заходні моўны ўплыў, асабліва з боку польскае мовы. Засваеньне іншамоўнай лексікі, большасьць з якой называе разнастайныя рэаліі народна-гаспадарчага жыцьця і прадметы штодзённага ўжытку, нярэдка суправаджалася запазычваньнем самі х рэалій і было выклікана неабходнасьцю

іх намінацыі. Іншамоўная лексіка, запазычаная і адаптаваная беларускімі гаворкамі, папоўніла іх лексічны склад, узбагаціла сінанімічны фонд і экспрэсіўныя рэсурсы.

ЗАЎВАГІ

1) Жураўскі А. І. Двухмоўе і шматмоўе ў гісторыі Беларусі. /Пытаньні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. Менск, 1982. с.27.

2) Жураўскі А. І. Запазычаная лексіка ў старабеларускай мове. Паланізмы. /Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. Мінск, 1970. с. 95; Булыка А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII стст. Мінск, 1980. с. 7.

3) Гл.: Вярэніч В. Л. Польскія перыферыйныя гаворкі на ўсходзе. /Польские говоры в СССР. Ч. І. Мінск, 1973. с. 5-7.

4) Гл.: Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1982 - 1993. Вып. І-13; /ГСБМ/; Булыка А. М. Даўнія запазычаньні беларускай мовы. Менск, 1972. /ДЗ/; Булыка А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII стст. /ЛЗ/.

5) Носович И. И. Словарь белорусского наречия. СПб, 1870.

6) Мартынаў У. В. Адказы на анкету. /Беларуска-польскія ізалексы. /Матэрыялы для абмеркавання/. Мінск, 1975. с.97.

7) Жураўскі А. І. Запазычаная лексіка ў старабеларускай мове. Германізмы. с. 117; Мартынор В. В. Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. Минск, 1963 с. 32; Чартко І. І. Пранікненне германізмаў у лексіку старабеларускай мовы. /Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук./ 1966. № 1.

8) Карский Е. Ф. Белорусы. Введение к изучению языка и народной словесности. Вильно, 1904. с. 159.

9) Глінка С. /Варшава/. Адказы на анкету. /Беларуска-польскія ізалексы. с. 30; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1991. Т. VII. с. 218.

10) Булыка А. М. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV-XVIII стст. с. 9.

11) Гл.; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1978-1993. Тт. І-VIII.

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭНЬНІ:

БДС — Шаталава Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова. Мн., 1975; БКЭ — Беларускі казачны эпас / Складальнік У. В. Анічэнка/. Мн., 1976; Бяльк. — Бялькевіч І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. Мн., 1070; ДСБ — Дыялектны слоўнік Брэстчыны. Мн., 1989; ДСЗ — Сцяцко П. Дыялектны слоўнік /З гаворак Зэльвеншчыны/. Мн., 1970; ДСЛ — Янкова Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. Мн., 1982.; ЖНС — Жывое народнае слова. Мн., 1992; ЖС — Жывое слова. Мн., 1978; ЗНС — З народнага слоўніка. М., 1975; Касп. — Каспяровіч М. І. Віцебскі краёвы слоўнік. Віцебск, 1927; ЛП — Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. М., 1968; МДСГ — Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны /Беларуская мова. Мн., 1975-1982. Вып. 3-10; МММГ-74, МММГ-77 — Мтэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мн., 1974, 1977; Нас. — Носович И. И. Словарь белорусского наречия. СПб, 1870; НЛС — Сцяцко П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне. Мн., 1972; НС — Народнае слова. Мн., 1976; НСЛ — Народная словатворчасць. Мн., 1979; СГЦР — Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі. Мн., 1990. Т. І; СБК — Сацыяльна-бытавыя казкі. Мн., 1976; СНС — Юрчанка Г. Ф. Сучаснае народнае слова. З гаворак Мсціслаўшчыны. Мн., 1988; СПЗБ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Мн., 1979-1986. Т. I-V; Сцяшк. — Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы для слоўніка Гродзенскай вобласці. Мн., 1972; Сцяшк., Сл. — Сцяшковіч Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. Мн., 1983; ТС — Тураўскі слоўнік. Мн., 1977-1987. Т. I-V; Цых. — Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы /з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну/. Гродна, 1993; Шат. — Шатэрнік Н. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. Мн., 1929; Янк. І — Янкоўскі Ф. М. Дыялектны слоўнік. Мн., 1959; Янк., Мат. — Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы. Пад рэд. Янкоўскага Ф. М. Мн., 1960; Яўс. — Яўсееў Р. Маці казала так. З гаворкі Бялыніцкага раёна. Мн., 1978.

ХРОНІКА НАВУКОВА-КУЛЬТУРНАГА ЖЫЦЬЦЯ

1992

Студзень-люты — ў Чыкага адбывалася выстаўка этнічнага мастацтва і ўмельства. Бралі ўдзел беларускія ўмельцы з Амэрыкі і Беларусі.

18 студзеня В. Кіпель чытаў даклад пра беларусаў Амэрыкі на паседжаньні бібліятэкараў, якія маюць дачыненьне да этнічных архіваў у штаце Нью Джэрзі.

У студзені пачалі адзначэньне 25 угодкаў ад заснаваньня філіі БІНІМу ў Канадзе. Адзначэньні адбыліся ў Таронта, Атаве і Бэры.

1 лютага ў Фундацыі Крэчэўскага Вітаўт Кіпель азнаёміў грамадзтва з беларускамоўным перакладам кнігі "Беларусы ў ЗША".

2 лютага ў Нью Ёрку ў Цэнтры Мастацтваў імя Лінкальна /заля Аліс Тулы/ адбыўся канцэрт славянске народнае музыкі й танцу. Брала ўдзел беларуская танцавальная група "Васілёк" і індывідуальныя сьпевакі.

7 лютага ў Чыкага на 20-й гадавой канфэрэнцыі Амэрыканскае Асацыяцыі Бібліятэкароў Мастацтвазнаўства сп-ня Галіна Русак прачытала даклад "Слуцкі пояс — мастацкі твор".

23 лютага ў Вашынгтоне адбылася канфэрэнцыя Асацыяцыі Амэрыканскіх Этнічных Групаў. Ад беларусаў браў удзел у канфэрэнцыі і прадставіў даклад аб беларусах Амэрыкі Вітаўт Кіпель.

15-22 сакавіка ў г. Саўт Рывэр /штат Нью Джэрзі/ адбылася 19-я гадавая выстаўка беларускага народнага мастацтва. У выстаўцы ўзялі ўдзел каля 50-х мастакоў і ўмельцаў з Амэрыкі, Канады і зь Беларусі.

21 сакавіка ў Чыкага адчынілася выстаўка беларускага мастацтва, якую арганізаваў Беларускі Каардынацыйны Камітэт Чыкага.

26 сакавіка ў Трэнтане /штат Нью Джэрзі/ адбылася канфэрэнцыя камісіі губэрнатара, якая займаецца пераглядам падручнікаў гісторыі для школаў па пытаньнях насьвятленьня гісторыі ўсходняе Эўропы. У камісіі ўзялі ўдзел сп-ня Галіна Русак і сп. Вітаўт Кіпель.

28 сакавіка ў горадзе Пэрт Амбой /штат Нью Джэрзі/ сп. Пётра Скепка чытаў лекцыю пра Беларусь у мясцовай сярэдняй школе.

Сакавік: два амэрыканскія навуковыя часапісы “Бюлетэнь Асацыяцыі Спэцыяльных Бібліятэкараў Амэрыкі” і “Запіскі Ньюёрскае Публічнае Бібліятэкі” адзначылі кар’еру ды ўклад сп-ні Зоры Кіпель у амэрыканскае бібліятэкарства, асабліва ў кампютэрызацыю каталягізацыі, а таксама распрацоўку беларускае калекцыі ў Нью Ёрскай Публічнай Бібліятэцы.

2-4 красавіка ў Гарвардзкім Унівэрсытэце адбылася канфэрэнцыя прысьвечаная пытаньням культурнага разьвіцьця народаў усходняе Эўропы. Сп-ня Марыя Паўля Сурвілла чытала даклад “Купальле: зьмены ды ўзмацненьне праз беларускі рытуал”.

17 красавіка ў Нью Ёрскай Бібліятэцы сп-ня Зора Кіпель чытала даклад для бібліятэкараў-славістаў “Праблемы перадацьця кірылічнага шрыфту і ньюансы моўныя ў бібліятэчнай кампютарнай сыстэме Злучаных Штатаў”.

26 красавіка ў Гэрыманаўскім Інстытуце /Калюмбійскі унівэрсытэт, Нью Ёрк/ д-р Ян Запруднік прачытаў даклад на тэму "Нацыянальнае адраджэньне Беларусі: рэчаіснасьць і спадзяваньні".

24 траўня ў Чыкага адбылося адзначэньне 50 гадовага юбілею найстарэйшае беларускае арганізацыі ў ЗША — Беларуска-Амэрыканскае Нацыянальнае Рады, якая была заснаваная ў восень 1941-га году.

1-3 чэрвеня на 62-й гадавой канфэрэнцыі Канадзкае Асацыяцыі Славістаў, якая адбывалася на абтоку Прынца Эдварда ў гор. Шарлёттаўн /Канада/ дзеяла беларуская сэкцыя арганізаваная праф. Зінай Гімпелевіч. У працах беларускае сэкцыі з дакладамі выступілі праф. Томас Бэрд, сп-ня Марыя Паўля Сурвілла, д-р Ян Запруднік і сп-ня Івонка Сурвілла.

6-8 чэрвеня ў Атаве /Канада/ адбывалася агульная канфэрэнцыя Канадзкай Этнакультурнай Рады. З дакладамі на беларускія тэмы выступалі д-р Раіса Жук-Грышкевіч, сп-ня Івонка Сурвілла, Сп. Янка Сурвілла і сп-ня Эва Пашкевіч.

12 **чэрвеня** сп. Васіль Мельяновіч выступіў з дакладам аб беларусах Амэрыкі на канфэрэнцыі Асацыяцыі Этнічных Групаў штату Мэрыленд у гор. Балтымор.

19 чэрвеня ў Ейльскім унівэрсытэце /штат Нью Ёрк/ адбылося адзначэньне 50 годзьдзя Польскага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Амэрыцы. Адным з дакладчыкаў быў д-р Вітаўт Кіпель. Ягоны даклад быў на тэму: "Беларусы ў перадваеннай Польшчы".

27 чэрвеня ў фундацыі імя П. Крэчэўскага ў Нью Ёрку д-р Ян Запруднік меў даклад на тэму: "Сучасны палітычны стан у Рэспубліцы Беларусь.

27 чэрвеня ў Беларускім Народным Доме ў г. Байвотэр

/Аўстралія/ адбылося адзначэньне 50-х угодкаў ад сьмерці Янкі Купалы. З дакладамі пра значаньне Янкі Купалы ў нацыянальным адраджэньні выступалі сп. Міхась Раецкі /малодшы/ ў ангельскай мове, а М. Раецкі /старэйшы/ ў мове беларускай.

18 ліпеня ў фундацыі імя П. Крэчэўскага ў Нью Ёрку адбыўся творчы вечар беларускага паэта, амбасадара Беларусі ў Арганізацыі Аб'еднаных Нацыяў сп. Генадзя Бураўкіна, які быў арганізаваны Арганізацыяй Беларуска-Амэрыканскае Моладзі. Уступнае слова пра паэта сказаў д-р Юрка Кіпель, а прысутны на ўрачытасьці беларускі паэт Масей Сяднёў выдатна схарактэрызаваў творчасьць Г. Бураўкіна.

26-31 ліпеня на рэсорце Бэлэр-Менск, /гор. Глен Спэй, штат Нью Ёрк/ адбываўся маладзёжны лягер, у часе якога было прачытана 6 лекцыяў пра Беларусь.

10 жніўня на рэсорце Бэлэр-Менск /гор. Глэн Спэй, штат Нью Ёрк/ адбылося спатканьне беларусаў выпускнікоў эўрапэйскіх унівэрсытэтаў па Другой Сусьветнай вайне.

22 жніўня на рэсорце Бэлэр-Менск адчынілася выстаўка беларускага друку на эміграцыі, якая трывала да пачатку верасьня.

5-7 верасьня ў гарадох Нью Брансвік-Саўт Рывэр /штат Нью Джэрзі/ адбылася што-двухгадовая Сустрэча Беларусаў Паўночнае Амэрыкі /20-я Сустрэча/ прысьвечаная адзначэньню 75-х угодкаў Першага Ўсебеларускага Кангрэсу. Даклад аб беларускай дзяржаўнасьці прачытаў В. Кіпель.

22 верасьня ў залі Арганізацыі Аб'еднаных Нацыяў адбылася ўрачыстая акадэмія прысьвечаная 110 гадавіне ад нараджэньня беларускіх бардаў Якуба Коласа й Янкі Купалы. Даклады прачыталі: сп. Г. Бураўкін і сп. П. Краўчанка.

28 верасьня ў фундацыі імя Пётры Крэчэўскага спадарства Вітаўт і Зора Кіпель прачыталі даклад "Купала-Коласа-ведная літаратура ў заходніх мовах".

20 кастрычніка ў Падуанскім унівэрсытэце /Італія/ была адчыненая мэмарыяльная дошка ў памяць Францішка Скарыны, выпускніка Падуанскага ўнівэрсытэту. Асноўныя даклады прысьвечаныя Ф. Скарыну чыталі сп-ры Пятро Краўчанка і Адам Мальдзіс.

24-25 кастрычніка ў горадзе Сэатл /штат Вашынгтон, ЗША/ адбылася 37-я гадавая канфэрэнцыя Міжнароднага Таварыства Этнамузыкалёгаў. Даклад на беларускую тэму чытала дактарант Мішыганскага унівэрсытэту сп-ня Марыя Паўля Сурвілла.

9 лістапада на унівэрсытэце Віланова /штат Пэнсыльванія/ была адчыненая выстаўка беларускіх мастакоў зь Беларусі. Куратар выстаўкі і аўтар каталёгу — сп. Уладзімір Адашкевіч.

15 лістапада - 3 студзеня ў Чыкага адбываўся Калядны Этнічны Фэстываль, у якім бралі ўдзел беларусы.

22 лістапада ў Кліўлендзе Публічная Бібліятэка ладзіла выставу "Новыя Беларускія Друкі", у якую былі ўлучаныя, як друкі Бацькаўшчыны, гэтак і друкі замежжа.

16 сьнежаня ў фундацыі імя Пётры Крэчэўскага адбылася адміністрацыйная зборка Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, на якой старшыня БІНІМу д-р Вітаўт Кіпель падаў да ведама бліжэйшыя навукова-друкарскія пляны Інстытуту ды зрабіў агляд дзейнасьці сяброў БІНІМу.

Апрацаваў Вітаўт Кіпель

ЗЬМЕСТ

У Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва можна набыць наступныя кнігі:

№1. **Натальля Арсеньнева.** Між Берагамі. Выбар паэзіі.
New York -- Toronto, 1979. 350 p. + XXXIX

№2. **Алесь Салавей.** Нятускная краса. Збор твораў.
New York -- Melborne, 1982. 373 p. + XVI

№3. **Аляксандра Саковіч.** У Пошуках Праўды. Апавяданьні й аповесьці.
New York -- Cleveland, 1986. 254 p.

№4. **Міхась Кавыль.** Міжагнёўе. Выбраныя творы.
New York, 1990. 344 p. + XXI

№5. **Уладзімер Дудзіцкі.** Напярэймы жаданьням. Збор твораў.
New York, 1994. 312 p. + XXIX

№6. **Мікола Цэлеш.** Хмары над Бацькаўшчынай. Апавяданьні.
New York, 1995. 299 p. + XXXV

№7. **Юрка Віцьбіч.** Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі. New York, 1996. 397 + XVI